

M N E M O S I N A

Recull nacional i internacional de notícies, opinions i programes sobre **memòria col·lectiva**

Nº 247

10.09.2021

Arranca simposio que reivindica la actualidad pedagógica de Ferrer i Guàrdia

Barcelona, 8 sep. (EFE).- Especialistas en educación, pedagogía e historia de varios países reivindican la actualidad del proyecto pedagógico de la Escuela Moderna, fundada por Ferrer i Guàrdia hoy hace 120 años en Barcelona, en un simposio que se ha iniciado este miércoles.

Se trata del I Simposio Ferrer i Guàrdia, creado por la Fundación Ferrer Guardia y la Sociedad de Historia de la Educación de los Países de Lengua Catalana, y donde entre hoy y mañana los expertos recordarán y analizarán un proyecto pedagógico "revolucionario para la época" han indicado los organizadores.

Los postulados pedagógicos de la Escuela Moderna, que funcionó de 1901 a 1906, se basaban en una enseñanza laica, en la coeducación de niños y niñas, rechazaban el sistema de exámenes y castigos y fomentaba la experiencia y el descubrimiento de la naturaleza. Desde la Escuela Moderna, un modelo educativo que extendió y replicó por diferentes territorios y países de todo el mundo, y del que muchos de sus elementos están presentes en la actualidad en la pedagogía contemporánea, han resaltado los organizadores.

Durante la inauguración del simposio, la directora de la fundación, Silvia Luque ha afirmado que el simposio es "un gran triunfo en la recuperación de la memoria y el legado de la Escuela Moderna".

Por su parte, el presidente de la sección de Filosofía y Ciencias Sociales del Institut d'Estudis Catalans, Jaume Guillamet, ha señalado que el certamen es "una oportunidad para mantener la memoria de Ferrer i Guàrdia, la aportación de todo lo que promovió y la validez que tiene actualmente".

Sobre la figura del pedagogo, el concejal de Educación del Ayuntamiento de Barcelona, Pau González Val, ha resaltado que la "magnitud de Ferrer i Guàrdia es que las reflexiones hechas hace 120 años siguen teniendo sentido, no pierden vigencia, a pesar de ser uno de los personajes más escondidos y enterrados de la historia de este país".

Entre los actos que han tenido lugar este miércoles, destaca la ponencia "La dimensión europea de Ferrer i Guàrdia", que ha pronunciado el historiador y profesor de Ciencias de la Educación de la Universidad de Montpellier especializado en pedagogía libertaria Sylvain Wagnon.

En ella ha afirmado que el proyecto de Ferrer "responde a las amenazas de nuestro tiempo: el ascenso del individualismo, la mercantilización de la educación, los retos ambientales, así como al aumento del autoritarismo y la intolerancia".

Los actos del simposio seguirán esta tarde con una intervención de la alcaldesa de Barcelona, Ada Colau, y mañana tendrá lugar una mesa redonda sobre la tradición pedagógica libertaria en diferentes territorios y países. EFE

Els Reis Catòlics seran destronats del nomenclàtor el dia 16

REDACCIÓ Barcelona

Continua el procés de destronament dels reis espanyols del nomenclàtor de Barcelona. El pròxim canvi de denominació, conegut des de fa mesos, ja té data: es farà efectiu el 16 de setembre, segons ha comunicat el districte de Sarrià-Sant Gervasi als veïns de la via afectada i a la plataforma ciutadana impulsora del canvi. Es tracta de substituir el nom de Reis Catòlics pel d'Elisa Moragas, pedagoga fundadora de l'escola Nabí, ubicada precisament en aquest carrer de Vallvidrera.

La recollida de firmes de la plataforma veïnal, que va permetre elevar la proposta a la ponència del nomenclàtor, va rebre el mes de març de l'any passat el suport dels grups de BComú, PSC, ERC i JxCat. Isabel i Ferran quedaran d'aquesta manera esborrats de la llista de carrers barcelonins. A diferència d'altres personatges històrics, el

Barcelona no consten denominacions anteriors, tot i que sembla que una va ser la de Canigó, record de la mítica muntanya catalana en un dels barris més elevats dels estreps de Collserola, com és Vallvidrera.

Els promotors del canvi de nom van organitzar una consulta veïnal per triar la nova denominació. Elisa Moragas

**El carrer es dirà
Elisa Moragas,
en memòria de
la mestra i fundadora
de l'escola Nabí**

es va imposar a altres opcions com Major de Vallvidrera, la Llauna (antic local centre de reunió del barri), Escola Nabí, la Pulmonia, Feminisme Salvatge, Poble d'Ecdipà (nom que rep Vallvidrera als *Pastorets* del barri) o la Gent.

Els veïns ja poden tramitar

WIKIMEDIA COMMONS

Una imatge de Ferran i Isabel

rei i la reina no estaven duplicats al nomenclàtor. El carrer Ferran, al Gòtic, no està dedicat al monarca catòlic, sinó a Ferran VII.

El carrer Reis Catòlics (Reyes Católicos, en castellà, originalment) va rebre aquesta denominació el 1927, durant la dictadura de Primo de Rivera. Al llibre oficial del nomenclàtor de

el canvi de la seva adreça postal a l'Oficina d'Atenció a la Ciutadania o a través del web municipal. Els Reis Catòlics se sumen a la llista de monarques exclosos del nomenclàtor de Barcelona, que inclou noms com el de Joan Carles I (ara plaça Cinc d'Oros) o Príncep d'Astúries (des del 2019 convertit en la Riera de Cassoles).●

XAVIER CERVERA / ARXIU

BCN Negra 2018 a la Model

Més de 150.000 visites a l'antiga presó Model

BARCELONA L'antiga presó Model de Barcelona ha aco-
llit 154.100 visitants i 806 ac-
tivitats des de l'obertura de
portes a la ciutadania com a
nou espai d'ús cívic i social,
el 21 de gener del 2018, se-
gons va informar ahir l'Ajun-
tament. En aquest temps, la
Model ha acollit exposicions,
xerrades, conferències, ro-
datges, visites lliures i guia-
des i moltes activitats relaci-
onades amb la memòria i els
drets, la transformació del
mateix espai de l'antiga pre-
só i la vida comunitària del
barri. / Redacció

Una vista general de l'antiga presó situada a l'Esquerra de l'Eixample ■ JUANMA RAMOS

Més de 154.000 persones han visitat l'antiga Model

■ L'Ajuntament de Barcelona dona per feta la consolidació de la clausurada presó com a espai d'ús cívic a l'Eixample

Redacció
BARCELONA

L'antiga presó Model ha rebut 154.100 visitants i ha fet 806 activitats des que va obrir les portes a la ciutadania, el 21 de gener del 2018. Per l'Ajuntament de Barcelona, el recinte "s'ha consolidat com a nou espai d'ús cívic" i s'ha convertit en un "nou àmbit de dinamització social, cultural i comunitària a disposició dels veïns i entitats". Durant aquest temps, s'hi han fet exposicions, xerrades, conferències, rodages, visites lliures i guiades i activitats relacionades amb la memòria i els drets, la transformació del mateix recinte i la vida comunitària del barri. També s'han cedit espais a cinc

entitats veïnals i l'objectiu és arribar a més col·lectius i grups de l'entorn.

Entre les accions que hi ha hagut el primer semestre d'aquest any, destaquen les exposicions *Encara hi ha algú al bosc* i *Infanteses a les guerres europees, 1914-1949*, i l'obra teatral *Dones lliures. La Trinitat i la lluita per la democràcia els últims anys del franquisme*. També s'hi han fet més de vint rodages entre sessions fotogràfiques, treballs acadèmics, video-clips, programes de televisió, curts i curtsmetratges. Cada setmana hi ha visites guiades obertes a la ciutadania —cada divendres, dissabte i diumenge, excepte a l'agost—, i durant el curs s'hi fan visites esco-

lars. A més, s'han fet ampliacions dels patis de les escoles Xirinaçs i Entença i s'han cedit temporalment espais a entitats veïnals.

Pel que fa als usos definitius, l'Ajuntament i els guanyadors del concurs de la transformació han acabat de definir els criteris i els elements d'ordenació del conjunt. La concreció final dona compliment als eixos bàsics que es plantejaven en el pla director i en el concurs: el manteniment del patrimoni i l'essència del sistema panòptic, un nou parc de 14.000 m² que serà un nou pulmó verd, uns 12.000 m² per a habitatges públics i els set equipaments públics previstos. Ara caldrà integrar aquesta concreció final al planejament vigent. ■

► 22 Agosto, 2021

Eugenio

ELENA HEVIA
 Barcelona

La porta que dona accés a l'antiga presó Model bé podria considerar-se com una espècie de túnel del temps. I si no, ¿com s'explica que divendres passat poguessis creuar-te pels passadissos que donen accés a les antigues galeries amb individus amb pinta de pocs amics, bigoti poblat i patilles, a més de pantalons de pota d'elefant? És la màgia del cine la que porta de tornada als 70. Benvinguts a la Barcelona que ha vist com el dictador moria al llit i ha destapat l'ampolla de la llibertat, escampant esperances i utopies a tort i a dret. No obstant, hi ha un lloc on la tirania, la violència i la incúria es continuen distingint com si Franco encara estigués cuejant: els centres penitenciaris.

Javier Gutiérrez i Miquel Herranz encapçalen el repartiment de la pel·lícula *Modelo 77*, el rodatge barceloní de la qual està ultimant Alberto Gutiérrez, director de *La isla mínima* i *El hombre de las mil caras*, a l'edifici del que va

«Era el més allunyat del que hauria de ser la reinserció», diu el realitzador

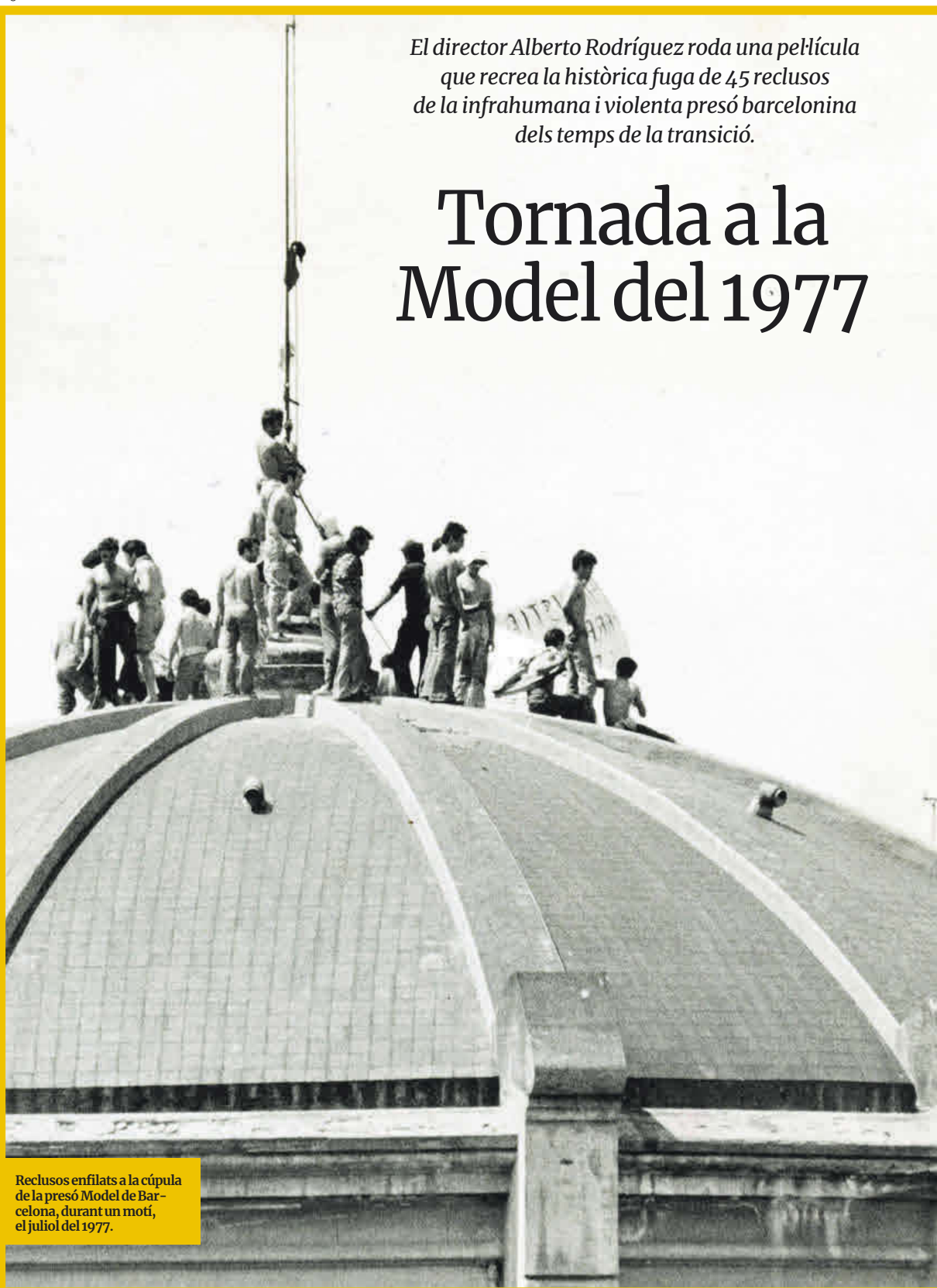
Com Mortadel·lo i Filemó, els presos van aixecar des de baix la tapa de la claveguera

ser aquella presó. Un lloc que es-pera iniciar la seva reorganització com a centre cultural i social el 2023. Tot transmet una sorprenent sensació de realitat i hi contribueix el fet que algun dels figurants conegui bé les martingales perquè va ser hoste a compte de l'Estat a la Model anys enrere i, en privat, exhibeix com medalles al valor les cicatrius de les punxades rebudes allà. Haver sigut reclus va ser un plus en el càsting.

Els veïns que envolten l'antiga penitencieria també devien pensar que estaven atrapats en un bucle temporal. Han vist la policia, estranyament vestida de gris, contemplar aixecant la cella com la vorera s'omplia d'octavilles exigint «amnistia ja» o com es produïen persecucions per les teulades. I els més vells del lloc experimentaran un *déjà vu*: aquella gran evasió en la qual per un

El director Alberto Rodríguez roda una pel·lícula que recrea la històrica fuga de 45 reclusos de la infrahumana i violenta presó barcelonina dels temps de la transició.

Tornada a la Model del 1977

Reclusos enfilats a la cúpula de la presó Model de Barcelona, durant un motí, el juliol del 1977.

► 22 Agosto, 2021

túnel excavat des de la infermeria de la presó fins a les clavegueres va conduir 45 presos comuns a abordar la mare de totes les fugues. Va ser un rècord, pel que fa a nombre d'evadits, d'Espanya.

Aquells fets van passar realment el 78 i no el 77 però és que Gutiérrez només ha volgut ser fidel als fets i a la història d'un país en el qual tot estava per fer-se. Per allò que res retrata millor una societat que el seu sistema penitenciari. I el que aquell model deia, malgrat els seus somnis, és que Espanya seguia sent el pitjor. «La situació era infrahumana, condicions higièniques nul·les més una alimentació desastrosa. El més allunyat possible del que hauria de ser la reinserció», explica el director en un descans.

Punxes, navalles, filaberquins...

Ho fa just després de rodar un moment molt tens en què els reclusos decideixen abandonar la vaga i depositar les armes –punxes, navalles, filaberquins i qualsevol tipus d'objecte punxant–. Uns dies abans ha tingut lloc la recreació d'aquella fugida que va omplir les pàgines de successos als diaris, quan, al més pur estil Mortadel·lo i Filemón, part dels 45 presos van empenyer des de baix la tapa de la claveguera a l'encreuament entre Entença i Provença i van sortir, campí qui pugui, davant la mirada estupefacta dels vianants i la badada sobirana del funcionari de la garita de l'entrada que no podia imaginar-se què era aquell enrenou. «A l'interior, en plena fuga, un dels guàrdies es va adonar del que estava passant, però no va poder impedir-ho perquè els reus el van prendre com a ostatge, emportant-se'l. Va ser aquest home el que va donar la veu d'alarma al seu company tot just sortir de la claveguera, ja al carrer», explica el realitzador.

Rodríguez i Rafael Cobos, el seu col·laborador habitual, firmen com sempre el guió conjuntament, basant-se en els tres o quatre testimonis dels presos comuns que van viure l'experiència i encara segueixen vius. No van obviar, tot i que siguin reticents, les memòries de Juan Diego Redondo, *Dieguito el Malo*, autoproclamat líder d'aquella operació al costat d'altres presos com el germanastre del Vaquilla. Aquell llibre, *La fuga de los 45*, no passa pel que sembla un procés seriós de verificació. També van comptar els guionistes amb altres perspectives, com el testimoni de Ferran Rañé i d'Arnau Vilardebó, membres dels Joglars a qui la representació de *La torna* havia portat fins a la Model, el mateix

lloc on cinc anys abans, en un cau infecte de dos per tres metres, li havien aplicat el garrot a Salvador Puig Antich.

La pel·lícula s'inspira en aquells fets i segueix Manuel Gómez, interpretat per Miguel Herranz, un noi que comet un petit delicte de furt i acaba en presó preventiva. «Aquesta és la història d'un reclus jove novingut i un altre de veterà [Gutiérrez] que fa molts anys que és a la presó. Dues persones molt diferents que acaben entenent-se», explica el realitzador, que, a

Julio Vergne

Julio Vergne

Dos moments del rodatge de 'Model 77' a l'antiga presó barcelonina, divendres passat.

punt d'acomiar-se de Barcelona després de tres setmanes de molt estrès rodant els moments més èpics a la penitenciària, està fent les maletes per traslladar-se a Sevilla, on es rodaran les escenes més actorals en interiors.

La desgraciada parella protagonista té a més un plus de mala sort. «Volia explicar com a dues persones els toca viure en el pitjor dels llocs el moment de més llibertat al país», explica el director. El resultat va ser la rebel·lió, els presos es van autolesionar i van

calar foc a diverses galeries, però tot això va fer eclosió en un moviment de solidaritat i de lluita de drets civils que havia pres ja la seva metxa el 1976 a la presó de Carabanchel, amb la creació de la Copel, Coordinadora de Presos Espanyols en Lluita, que lluitava per l'ampliació als presos comuns de l'amnistia de la qual ja gaudien els presos polítics.

S'hi afegia una llarga llista d'exigències, entre altres, l'abolició de les tortures i els càstigs disciplinaris, la creació dels vis a vis, la llibertat condicional –que llavors encara no existia– i la supressió de la Llei de Ganduls i Facinerosos amb la qual s'engarjolava els homosexuals. «M'interessava mostrar com una actitud deixa de ser un delicte tan sols per un canvi en la perspectiva social», precisa el realitzador.

En quedarà empremta

El pas del rodatge per la Model deixarà la seva empremta. Naturalment, la pel·lícula només podia filmar-se allà, però quan la producció artística del projecte, obra de Pepe Domínguez, va voler re-

La Copel exigia la creació del vis a vis i abolir tortures i càstigs disciplinaris

«A dues persones els toca viure al pitjor lloc l'etapa de més llibertat», relata el cineasta

crear la vida intramurs als 70, els canvis a efectuar no van ser pocs. Perquè als anys 80 es van fer nombroses intervencions que van tancar la funció panòptica original, aquest centre neuràlgic pel qual els guàrdies podien vigilar centralitzadament els presos. Això és una cosa que ha recuperat aquesta producció, amb el recolzament d'Ajuntament de Barcelona, perquè els visitants puguin apreciar-ho en el futur. Del que no quedarà empremta és de la resta de la producció artística: les fotografies femenines, aquest paisatge lúbric que adornava les cel·les brutes, les lliteres i les mantes llardoses. També s'eliminaran les fustes cremades i els estris destrossats que encara adornen la cinematogràfica galeria 3. I aquest reclus que exclama una vegada i una altra com un mantra inquietant «demà marxó», també callarà. ■

Un grup de cases barates del Bon Pastor es convertiran en museu el 2023

REDACCIÓ Barcelona

La creació, anunciada ja fa quatre anys, d'un espai museístic de les cases barates del Bon Pastor per fi té calendari. La comissió de govern de l'Ajuntament de Barcelona ha aprovat inicialment el projecte executiu de les obres d'adequació d'una illa de cases d'aquest barri del districte de Sant Andreu per recordar i posar en relleu la seva memòria històrica.

Aquesta intervenció està inclosa en el pla de barri de Sant An-

AJUNTAMENT DE BARCELONA

Recreació de l'exterior de les cases que es rehabilitaran

dreu i disposarà d'una inversió de 2,3 milions d'euros. Està previst que els treballs es puguin posar en marxa a començaments del 2022 i que durin un any. El conjunt de cases barates del Bon Pastor es va edificar el 1929 i estava format per 784 habitatges de planta baixa agrupats en illes rectangulars.

L'emplaçament del futur equipament és l'illa delimitada pels carrers Barnola, Tàrraga, Bellmunt i Claramunt. Quatre dels 16 habitatges es rehabilitaran com a cases museu que seran rèpliques de les originals i recrearan diferents moments històrics. Cada habitatge tenia tres dormitoris, cuina menjador i un pati amb espai cobert on hi havia el lavabo i l'eixida.

Quatre cases més es destinaran a espais expositius on s'explicarà

la història de l'habitatge a Barcelona. Les vuit cases restants tindran un caràcter funcional d'equipament de barri, sales de reunions, espais de treball, aules, sala d'actes i arxiu.

Es conservarà una illa de l'antic barri amb 16 habitatges que tindran un ús veïnal

La remodelació del barri de les cases barates del Bon Pastor va començar el 2005 amb la construcció de nous habitatges i zones verdes. El procés encara la resta final.●

► 8 Septiembre, 2021

PATRIMONI

L'espai de memòria previst per al febrer del 2023 formarà part de l'Eix Museístic Besòs del Muhba i explicarà l'evolució de la vivenda social al segle XX al Bon Pastor i a Barcelona en general.

La història de les Cases Barates, explicada al món

NATÀLIA FARRÉ
Barcelona

Tretze persones o, el que és el mateix, quatre unitats familiars convivint en 48 metres quadrats. És un exemple explicat per un dels protagonistes de la història, però va ser, sobretot, la realitat de les Cases Barates del Bon Pastor durant els anys 30, 40 i 50 del segle XX. Set-cents vuitanta-quatre vivendes, de reduïdes dimensions i construcció precària, aixecades el 1929 pel Patronat de l'Habitació per realitzar els barraquistes de Montjuïc –aquell any la muntanya es va vestir de gala per a l'Exposició Internacional– i els immigrants que arribaven atrets pel dinamisme de la ciutat. Un espai de la perifèria aïllat, mal comunicat i sense equipar. Un no-lloc.

Cent anys després el paisatge és un altre, la majoria de les Cases Barates han desaparegut, tot i que encara en queden unes quantes de dretes. L'entorn s'ha urbanitzat, s'han creat equipaments i les comunicacions han arribat. I el barri ja no és aquest no-lloc d'abans. Gairebé un segle de memòries i de canvis que els veïns mai han volgut que caiguessin en l'oblit: «Les Cases Barates formen part de la nostra història, són al nostre ADN. Si no es conserven, desapareixeran quan desapareguin les persones que se'n recorden». Paraula de Salvador Angosto, resident de tota la vida del Bon Pastor i en el seu moment habitant d'una de les Cases Barates.

En un inici, la idea de conservar la memòria del lloc i la seva museïtzació va ser seva. Després s'hi va sumar amb entusiasme l'Associació de Veïns del Bon Pastor, però va ser Angosto el qui va buscar, en primera instància, la col·laboració del món acadèmic, a través del Centre d'Investigació Polis de la Universitat de Barcelona (UB), i el qui va llançar la iniciativa de crear un

museu en un consell de barri durant els últims temps del mandat de Jordi Heureu.

I se va ser, també, la tenacitat a reivindicar que el picot no acabés amb tot el conjunt i que l'espai testimonial resultant formés part del Museu d'Història de Barcelona (Muhba). Així serà i així és. «El 2023 tindrem un equipament de gestió públicocomunitària, un museu a Bon Pastor, que explicarà al món l'evolució de la vivenda popular al segle XX», afirma Joan Roca, director del Muhba. No en va tot el procés ha comptat amb la complicitat (i implicació) del centre de la plaça del Rei i quan s'inauguri formarà part del relat del Muhba; i ha comptat, també, amb l'ambició dels seus impulsors: «Volem explicar el Bon Pastor al món perquè per explicar-nos –el a nosaltres mateixos ja hi som nosaltres», afirma Roca que li van dir els veïns en una de les primeres reunions.

Sense llançar la tova

Això va ser durant el mandat de Xavier Trias, en què poc es va avançar institucionalment, però al Bon Pastor no van tirar la tova. Van fer el seu projecte, amb maqueta inclosa, amb una proposta per a l'illa que el planejament urbà qualificava d'equipament: dues vivendes es restauraven per tornar-los el seu aspecte primigeni i la resta, 12, es destinava a sala expositiva. A més, apostaven per mantenir l'exterior original del 1929.

El Muhba va recollir el guant però va fer una contraproposta inspirada en el Työväenasunto-museo de Helsinki, conjunt de residències populars de 1909 museïtzada i gestionada pel centre d'història de la capital finlandesa. Allà la foto no era fixa, sinó que les cases conservades recor-

Dues illes de les Cases Barates del Bon Pastor encara en peu. A l'esquerra, el conjunt de vivendes que es convertiran en museu.

Un dels racons de les Cases Barates, quan famílies humils residien en aquesta zona de la perifèria mal comunicada.

rien tots els períodes i evolucions que s'hi havien viscut. «Ens va agradar la idea i ens vam posar a treballar a com traslladar les vivències sofertes al llarg del temps i a com rehabilitar les vivendes segons l'evolució socioeconòmica», apunta Angosto. Al final del segon mandat d'Ada Colau hi va haver concurs i va guanyar un projecte que ho recollia tot: sala d'exposicions, espai polivalent i quatre (no dues) vivendes rehabilitades que mostrarien quatre etapes diferents del conjunt, des dels durs inicis fundacionals fins a l'actualitat, passant per les dècades dels 50 i els 80. I l'illa amb la seva aparença original.

La resta, al l'espera que comen-

El nou centre museístic serà realitat gràcies a la perseverança dels veïns

Els seus antics habitants han donat de tot, des de portes fins a cortines

cin les obres el 2022, ha sigut recollir material. Fotografies, vivències i mobiliari donat pels que van ser els seus habitants. S'ha reunit de tot: tres portes originals amb picaporta, reixes per a totes les finestres, una pica original de cuina, llums, cortines... fins a omplir un magatzem de 300 metres quadrats i haver d'ampliar espai a Can Fabra.

La clau de l'èxit

El barri s'ha bolcat en el projecte: «És que és un procés molt treballat i participatiu, a més s'ha involucrat totes les entitats del barri, des de la parròquia fins al complex poliesportiu», defensa Angosto. I aquí hi ha la clau de l'èxit: «Ho

Joan Manuel Parra

Arxiu de Sant Andreu

hem fet junts: acadèmics, Muhba, veïns i ajuntament», sosté Roca.

Quan el museu estigui en marxa, explicarà la vivenda a Bon Pastor i la vivenda social al segle XX. La segona part serà visible el maig del 2022 a l'espai Oliva Artés, després de la inauguració de les Cases Barates, i es traslladarà al que serà el seu lloc definitiu al Bon Pastor. No en va els dos equipaments, Cases Barates i Oliva Artés, formaran part de l'Eix Museístic Besòs, que no és altra cosa que el relat del Muhba sobre aquesta part d'història de Barcelona: el proveïment d'aigua, des de la Casa de l'Aigua (Trinitat Vella); el treball i la industrialització, des de la Fabra i Coats (Sant Andreu); la vivenda,

des de les Cases Barates (Bon Pastor), i l'urbanisme, des de l'Oliva Artés (Poblenou). «És la mirada de Barcelona des de la perifèria al centre», afirma Roca.

Una *joint venture* entre veïns i Muhba que té un tercer aliat imprescindible, l'ajuntament i el Pla de Barris, ja que d'allà surt el pressupost de 2,3 milions d'euros que permet l'ambició del projecte final. I l'orgull dels veïns del Bon Pastor. Ja que, segons Jordi Martí, regidor responsable del Pla de Barris, «un dels objectius del programa és generar orgull de barri i un altre és posar en relleu el patrimoni singular d'aquestes zones». És l'espai patrimonial de les Cases Barates. ■

► 15 Agosto, 2021

CARLES GELI, **Barcelona**

Juan Torres Vilanova, fart, demana per escrit a l'Ajuntament de Barcelona que l'autoritzi a pintar a la façana del 250 del carrer de Còrsega un rètol que digui: "No es permet embrutar ni jugar a pilota en aquesta paret". És juliol del 1903 i el conflicte entre veïns i practicants d'aquesta nova bogeria que anomenen futbol ja és notable. Queda gairebé un segle perquè el president del FC Barcelona s'atabali i digui que la ciutat és la que porta el nom del club i no al revés, però l'impacte d'aquest esport en la fisonomia espiritual i física de la capital catalana és tan obvi com inevitable.

El que va començar com a distracció d'unes reduïdes elits (majorment directius i enginyers anglesos membres, per exemple, del Reial Club de Regates), que practicaven a les seves exclusives instal·lacions com el Velòdrom de la Bonanova o l'Hipòdrom, corre popularment com la mateixa pilota. No hi ha descampat que no s'ocupi: als de Can Tunis ja es detecten partits el 1892; al que hi ha just davant de les primeres torres en construcció de la Sagrada Família, el 1915; en un altre de Montjuïc, abans de les obres de l'Exposició Internacional del 1929, amb la fàbrica Casaramona de fons; en un de les Corts, amb un ramat de cabres negres d'espectadores, el 1930... Però també s'hi val en ple carrer, durant l'hora del descans de la feina, com per exemple davant de la impremta Badia, el 1920: els més ben vestits, amb mocador al cap, tots amb espadrenyes de cordill.

No gaire millor equipats, però sí uniformats, van els xavals que juguen en un solar a prop de les Cotxeres de Sants, el 1977, animats per una pintada del Partit dels Treballadors de Catalunya (PTC), durant la mateixa dècada que dos equips ja d'adults disputen una pilota aèria en un camp de terra envoltat per les massives edificacions perifèriques de l'escarpat barri de la Teixonera... Palaus i cabanes d'un futbol galopant: el 1900, hi havia cinc camps de futbol públics i sis clubs (i 11 teatres); el 2000, els camps eren 31 i els clubs, 175 (teatres, 27). Fenomen, doncs, hiperconsolidat, com pot comprovar-se en la generosa exposició *Barcelona & futbol. El gran joc social del segle XX*, que el Museu d'Història de Barcelona ha fet saltar al terreny de joc de l'antiga fàbrica Oliva Artés del Poblenou.

El que va néixer bressolat per les teories higienistes d'inicis del XX (per exemple, hi ha un *Manual de gimnàstica higiènica* del 1876 o l'anunci "Gimnàstica per millorar la raça", a *Los Deportes*, de maig del 1899) aviat va passar a ser un element clau de socialització i d'identificació amb un territori, especialment després de l'agregació a Barcelona de les viles limítrofes: agafen mètode i emotivitat l'Europa (1907, al ja barri de Gràcia) i, el 1909, el Júpiter (Poblenou), el Sant Andreu i el Martinenc (Sant Martí de Provençals). El Sants arribaria el 1922, quan el futbol ja s'havia convertit en espectacle de masses, doblegant els toros. La traducció urbanística del fenomen: els camps de les Corts

Partit de futbol al camp de l'Europa, cap al 1915, amb la Sagrada Família al fons. / FREDERIC-JUANJO ALEGRET

Una exposició a Oliva Artés del Muhba explora l'impacte del món del futbol en la fisonomia i moral de la capital catalana

La Barcelona del futbol

El primer partit de dones a Barcelona, el 9 de juny del 1914. / BRANGULI

(1922, per a 22.000 espectadors); el de Sarrià (1923, 10.000 persones); el del Guinardó (1923, 19.000) o l'Estadi de Montjuïc (1929 i 60.000 persones).

Tanta gent en aquests camps afectarà la mobilitat urbana, amb tramvies i autobusos especials els dies de futbol, rancs perquè van a vessar. També es donen ja els primers embussos de cotxes a la Diagonal, com recull una imatge sorprenent del 1925. Darrere d'una professionalització que consolidarà la primera Lliga espanyola (1928-1929), els clubs es dividiran en els que poden fer el salt o no. Perquè això ja és una indústria: Samitier, a qui Carlos Gardel ja ha dedicat el tango *Patadura*, que sona al Paral·lel, protagonitza, des d'una caricatura, un anunci del Lápiz Termosan, miraculós per als cops, igual que Basora po-

El 1900, hi havia a la capital catalana cinc camps públics on jugar i sis clubs

El futbol va fer bons *teva-meva* amb l'obrerisme i el catalanisme polític

'Celtas', dones i LGTB

"El futbol femení està obrint-se camí. I està arribant a Barcelona". Així començava el petit article *Futbol femení a la vista*, amb què, el 17 de novembre del 1970, Immaculada Cabecerrán demanava des de la *Revista Barcelonista* "senyoretes entre els 18 i els 25 anys" per formar un equip al Barça. Van respondre 15 joves. Reprenien, potser sense saber-ho, l'esperit de les jugadores de l'*Spanish Girl's Club* que, formant elles mateixes dos equips (Giralda i Montserrat), van disputar el primer partit de dones a Barcelona, el 9 de juny del 1914, al camp de l'Espanyol. No hi va haver continuïtat, però sí que potser va quedar més visibilitzada la llavor que el futbol també podia ser àmbit d'inclusió social: ja ho intentava ser en l'aspecte socioeconòmic (de les localitats populars coarrents a les tribunes, o del *Celtas* a l'havà, però tots d'uns mateixos colors) i ho podia ser en la diversitat més íntima, com la mostra també reflexa amb la tasca del Club Esportiu Panteres Grogues, que busca normalitzar el col·lectiu LGTB en el futbol.

popularitza la crema dental Koly-nos i el primer Àngel Mur, de la saga de massatgistes, el liniment Sloan. No gaire lluny hi ha Pelé en un anunci de Cacaolat al cartell del partit entre el Santos i el CF Barcelona de juny del 1963, gairebé a tocar que Cruyff digui en els 70: "Els meus pijames són Jim".

El futbol va fer bones combinacions *teva-meva* amb l'obrerisme i el catalanisme polític, plasmació de la seva capacitat de crear identitats i símbols, com van partir a la seva pell, entre d'altres, el Júpiter o el Barça durant la dictadura de Primo de Rivera, en els anys 20. Després de la Guerra Civil, és clar, va ser pitjor: la depuració sociopolítica va ser implacable, com mostra la verinosa carta que el club blaugrana va rebre perquè es modifiqués tant l'escut (eliminar les quatre barres) com la placa als Caídos que havia de lluir la façana el 1939, en un altre dels encerts de l'exposició dirigida per Joan Roca i comissariada per Xavi Pujadas i Carles Santacana. Un més és l'exhibició de la màquina de ciclostil amb què el PSUC va imprimir els fulls volants que es van llançar el 1959 al camp del Barça per incitar a la vaga general de juny d'aquell any.

L'especulació urbanística, àlgida en l'etapa de l'alcalde Porcillos, brutal entre els 60 i 70, va provocar que els clubs modestos que no eren propietaris dels terrenys on jugaven haguessin de traslladar-se fora dels seus barris o, fins i tot, de la ciutat. Molts van resistir com van poder, refugiats socialment als bars, lloc també de trobada per veure el futbol per un televisor que pocs tenien a casa. Però sobretot van ser vivers de clubs, les demandes de camps i instal·lacions esportives dels quals es van convertir en punta de llança de moviments veïnals i les seves múltiples reivindicacions urbanístiques. Jugaven, doncs, com a *suptels* dels titulars, els moviments sociopolítics aixafats per la clandestinitat.

Aquest món de contactes entre barris que generava el futbol i l'oposició i denúncia a operacions urbanístiques va quedar reflectit fins i tot en la literatura, amb obres que van des de *Han matado a un hombre, han roto un paisaje* (1967), d'un Paco Candel que utilitza la reivindicació del camp de futbol de Can Tunis com a metàfora sociopolítica, a *El delantero centro fue asesinado al atardecer* (1988), de Manuel Vázquez Montalbán, amb la mort d'un jugador de futbol en el marc d'una especulació immobiliària. Una imatge xocant: unes barriques a Riera Blanca, el 1958, des de les quals es divisa la silueta d'un Camp Nou inaugurat només un any abans. La història, llarga: el Sants tancava el seu camp el 1964; Sarrià es demolia el 1997.

Mentre samarretes del Barça porten la marca i la ciutat a qual-sevol racó del Senegal, la identitat global no camufla els reptes locals: des del futur dels clubs més modestos a si aquest qüestionable "urbanisme tàctic" de l'Ajuntament de Barcelona permetrà el renaixement del futbol de carrer... i el de les instàncies per poder pintar "No es permet jugar a pilota en aquesta paret".

NOMENAMENT

L'escriptora i investigadora barcelonina, escollida per concurs públic, substituirà Montserrat Iniesta al Centre Cultural i de Memòria.

Marín-Dòmine, nova directora del centre cultural Born CCM

EL PERIÓDICO
Barcelona

Marta Marín-Dòmine (Barcelona, 1959) ha sigut elegida per dirigir el Born Centre de Cultura i Memòria després de finalitzar el concurs públic, iniciat l'abril passat, per cobrir la plaça que va deixar vacant Montserrat Iniesta. Doctora en Estudis de la Traducció i Interculturalitat, llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat Autònoma de Barcelona, i especialista en temes de memòria i cultura, Marín-Dòmine assumirà el càrrec a mitjans

de setembre amb l'encàrrec de direcció dissenyat per la Regidoria de Memòria Democràtica i l'ICUB.

El jurat ha valorat la seva experiència en la reflexió sobre les polítiques públiques de memòria des de la perspectiva que memòria i cultura constitueixen una unitat, i el seu encaix en l'Estratègia el Born CCM 2023. Lloc, ciutat i memòria, que era el marc de referència del concurs públic. En aquest sentit, tal com la mateixa Marín-Dòmine assenyala, en el Born CCM «conflueixen diversos objectius: un espai polivalent de conservació i valoració del patrimoni, la trans-

Marta Marín-Dòmine.

Serra d'Or

missió de coneixements a l'entorn de la memòria, l'aproximació de la memòria com a fenomen polític i social, i per tant, cultural».

Fins ara Marín-Dòmine ha sigut directora del Centre d'Estudis sobre Memòria i Testimonis Laurier (CMTS), del Canadà, i també exerceix la docència en Literatura Peninsular a la Wilfrid Laurier University de Waterloo. Va ser premi Ciutat de Barcelona el 2019 pel seu llibre *Fugir era el més bell que teníem*, un relat biogràfic com a exercici de memòria col·lectiva sobre l'exili, el desarrelament i la ciutat de Barcelona.

Memòria i literatura

També ha col·laborat amb grups d'investigació sobre Memòria i Literatura Testimonial a la Universitat de Barcelona i a l'Université Paris-Sorbonne; i és autora dels documentals *Argentinians in Toronto* i *Mémoire juive 1932-1945*. Marín-Dòmine, a més, és la creadora de la instal·lació artística *Je vous offre les oiseaux* (MUHBA 2017), en homenatge a les víctimes dels camps nazis. ■

L'escriptora i experta en literatura testimonial Marta Marín-Dòmine dirigirà el centre de cultura i memòria

Nova sensibilitat per al Born

Eva Vázquez
BARCELONA

Els nomenaments solen ser tràmits avorrits i, quan deixen de ser-ho, provoquen sovint alguna cosa pitjor: el sobresalt, la queixa, el disgust. Molt poques vegades l'elecció de nous càrrecs inspira una felicitat unànime, com la que podia haver despertat l'anunci que l'escriptora i especialista en literatura testimonial Marta Marín-Dòmine serà la nova directora del Born Centre de Cultura i Memòria a partir de mitjan setembre. La nota de l'Ajuntament de Barcelona en què informava de la resolució de la plaça per "concurs públic" ja va ser contestada ahir mateix per l'Associació de Museòlegs de Catalunya, que matisa que la selecció s'ha fet pel "procediment de lliure designació" i qüestiona que el perfil de Marín-Dòmine sigui el que requereix un museu, que al seu parer "hauria de ser gestionat per un especialista en patrimoni cultural". En tot cas, no posen en dubte la "idoneïtat" i l'"expertesa" de la nova directora d'acord amb la voluntat del Born d'aprofundir en la reflexió sobre les polítiques públiques de memòria. Marín-Dòmine substitueix Montserrat Iniesta, que al seu torn havia rellevat el primer responsable del centre, el després president de la Generalitat Quim Torra.

Llicenciada en Filologia Catalana i doctora en Estudis de Traducció i Interculturalitat, Marta Marín-Dòmine (Barcelona, 1959) ha fet de la memò-

Marta Marín-Dòmine, en un retrat promocional del TNC ■ RUTH MARIGOT

ria i de la construcció narrativa del testimoni el seu camp d'investigació preferent, que ha desenvolupat durant vint anys a la Wilfrid Laurier University d'Ontario, al Canadà, on ha dirigit des de la seva creació, el 2013, el Centre d'Estudis sobre Memòria i Testimonis. El 2019 va rebre el premi Ciutat de Barcelona, l'Amat-Piniella i el Serra d'Or de la crítica per *Fugir era el més bell que teníem* (Club Editor), una immersió pregonada en els exilis de la seva pròpia família, i sobretot del pare, que il·luminava algunes zones d'ombra sobre la transmissió de la memòria, com ara el desarrelament i el dolor heretat. Aquest últim any ha treballat en un altre llibre que

posa l'atenció en la figura de la mare.

La nova directora del Born ha col·laborat també amb grups de recerca sobre Memòria i Literatura Testimonial a la Universitat de Barcelona i a la Université Paris-Sorbonne, i imparteix classes de literatura a la Wilfrid Laurier University de Waterloo. L'activitat acadèmica no l'ha apartada de la reflexió pública sobre els seus marcs de recerca, sinó que participa sovint en jornades i debats, sobretot des del seu retorn estable a Barcelona el 2020.

La seva indagació en el testimoni, les herències i l'oblit (va escriure el postfaci a l'edició no censurada de *K.L. Reich*, de Joaquim Amat-Piniella) l'ha acostada

da a altres formes de pensament creatiu, a través dels documentals *The Vengeance of the Apple*, *Argentiniens in Toronto* (2010) i *Mémoire juive du Quartier Marolles-Midi, 1932-1942* (2012), o de la instal·lació artística en homenatge a les víctimes dels camps nazis *Je vous offre les oiseaux*, que es va veure al MUHBA el 2017 i al Museu dels Jueus de Girona. Ella mateixa assenyala que en l'espai del Born "conflueixen diversos objectius: un espai polivalent de conservació i valoració del patrimoni, la transmissió de coneixements a l'entorn de la memòria, i l'aproximació a la memòria com a fenomen polític i social, i per tant cultural". ■

Marta Marín-Dòmine serà la nova directora del Born CCM

L'Associació de Museòlegs denuncia "mala praxi" en el concurs públic

JOSEP PLAYÀ MASET
 Barcelona

Marta Marín-Dòmine (Barcelona, 1959) ha estat escollida per dirigir el Born Centre de Cultura i Memòria a partir d'aquest setembre. La nova directora és doctora en Estudis de Traducció i Interculturalitat i llicenciada en Filologia Catalana, exerceix la docència en Literatura Peninsular a la Wilfrid Laurier University de Waterloo i dirigeix el Centre d'Estudis sobre Memòria i Testimonis Laurier, del Canadà. Va ser premi Ciutat de Barcelona 2019 d'assajos, ciències socials i humanitats pel relat biogràfic *Fugir era el més bell que teníem*.

Segons va informar ahir l'ICUB, culmina així "el concurs públic iniciat l'abril del 2021". Marín-Dòmine "assumirà l'encàrrec de direcció dissenyat per la Regidoria de Memòria Democràtica i l'ICUB". I, segons aquesta nota, "s'ha valorat la seva experiència en la reflexió sobre les polítiques públiques de memòria des de la perspectiva que memòria i cultura constitueixen una unitat, i el seu encaix en l'Estratègia El Born CCM 2023. Lloc, ciutat i memòria, que és el marc de referència del concurs".

Marín-Dòmine ha assenyalat que al Born "conflueixen diversos objectius: un espai polivalent de conservació i valoració del patrimoni, la transmissió de coneixements entorn de la memòria, l'aproxi-

mació de la memòria com a fenomen polític i social, i per tant, cultural".

L'Associació de Museòlegs de Catalunya (AMC) va donar a conèixer un altre comunicat ahir mateix en què fa constar que "el procediment de selecció no ha estat un concurs" sinó "una convocatòria pel procediment de lliure designació, amb tribunal i presentació de projecte". L'AMC defensa

L'ACM compara aquesta designació amb la del director del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre

Marta Marín-Dòmine

l'accés a la direcció dels museus mitjançant concursos públics, oberts, amb presentació de projecte i barem de mèrits, i amb tribunals externs. Assenyalen que el perfil de la persona seleccionada hauria de ser el d'un especialista en patrimoni cultural per tractar-se d'un "equipament museístic, amb un jaciment arqueològic i una exposició permanent amb col·leccions". L'AMC no qüestiona el perfil de la nova directora però recorden que el Born és un "jaciment museïtzat visible". I denuncien "aquesta mala praxi" que ja van assenyalat després del nomenament del responsable del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre. En aquest cas va ser la nova consellera de Justícia qui va destituir la historiadora Teresa Farré i va nomenar Joan Baptista Forcadell, exregidor de CiU i economista.●

Fachada principal del Born Centre de Cultura i Memòria de Barcelona. CARLES RIBAS

Polémica por la nueva directora del Born CCM

Los museólogos consideran que Marta Marín-Dòmine no ofrece el perfil adecuado para el equipamiento barcelonés

JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS, **Barcelona**
 La escritora e investigadora Marta Marín-Dòmine (Barcelona, 62 años) será la nueva directora del Born Centre de Cultura i Memòria del Ayuntamiento de Barcelona, según dio a conocer ayer el Área de Recursos Humanos del Ayuntamiento. Su nombre ya sonaba desde que fue convocado el pasado mes de abril el concurso (abierto, pero de libre designación) para sustituir a la anterior directora, Montserrat Iniesta, destituida en marzo, alegando "problemas de gestión" del centro. También se supo ayer el nombramiento de Salvador García Arnillas, hasta ahora conservador del Museo Etnológico i de les Cultures del Mon, como conservador jefe del Museo Frederic Marès, sin director desde 2019, cuando se jubiló Josep Maria Trullén.

A las pocas horas de conocerse la decisión de escoger a Marín-Dòmine para la dirección del Born CCM, la Associació de Museòlegs de Catalunya (AMC) hizo público un comunicado en el que, tras lamentar el método para escoger a la nueva directora: "no un concurso, sino una convocatoria por el procedimiento de libre designación, con tribunal y presentación de proyecto", aseguraron que el perfil de Marín-Dòmine no era el idóneo. Para los museólogos catalanes el Born, por encima de todo, es un "equipamiento museístico con un yacimiento arqueológico y una exposición permanente con colección, que tendría que ser

gestionado por un especialista en patrimonio cultural; alguien con conocimiento de la historia medieval y moderna de Barcelona". Según explicaron: "La directora del Born no solo ha de dirigir un programa de memoria, sino que ha de dirigir todo un museo y del currículo dado a conocer no se deduce que la persona seleccionada tenga el perfil idóneo", remacharon.

Con todo, la nueva directora

rica Latina, como miembro de un equipo interdisciplinario del Departamento de Historia Contemporánea de la Universidad de Barcelona. Su vinculación con el Ayuntamiento es anterior a este nombramiento, puesto que es miembro del Institut dels Passats Presents (IPP) del Comisionado de Programmes de la Memoria del Ayuntamiento de Barcelona, el área que convocaba la plaza.

En 2017 la nueva directora inauguró en la capilla de Santa Àgata del Museo de Historia de Barcelona (Muhba) la instalación *Us ofereixo els ocells*, a partir de la literatura de los testimonios de los supervivientes de los campos nazis. Como autora de la novela *Fugir era el mes bell que teníem / Huir fue lo más bello que tuvimos* (Club Editor /Galaxia Gutenberg) ganó en 2019 uno de los Premios Ciutat de Barcelona y en 2020 el Serra d'Or a la mejor novela. Recientemente ha colaborado como autora en el *Decameró* del Teatre Nacional de Catalunya.

Ayer también se dio a conocer que se hará cargo del Museo Francesc Marès, Salvador García Arnillas, pero no con cargo de director, como lo era su antecesor, Josep Maria Trullén que se jubiló en 2019. Será su conservador jefe, tras rebajarse la categoría del responsable de este centro del Ayuntamiento. García Arnillas ha sido desde 2016 conservador de otro museo municipal, el Etnológico i de les Cultures del Mon.

Marta Marín-Dòmine, nueva directora del Born.

ha estado siempre vinculada con temas de memoria y literatura testimonial, herencia y olvido. En ese sentido ha realizado varios documentales e instalaciones artísticas. También ha sido profesora de literatura y cultura peninsular en la Universidad Wilfrid Laurier de Ontario, Canadá. En esta universidad ha dirigido el Centre for Memory and Testimony Studies.

En la actualidad Marín-Dòmine también trabaja en la elaboración de un diccionario de la Memoria de Europa y Amé-

▶ 22 Agosto, 2021

Un grupo de personas llena la sala de *Las Meninas* del Museo Picasso de Barcelona, en la calle Montcada, el pasado miércoles. / MASSIMILIANO MINOCCI

El turismo devuelve el pulso a los centros culturales de Barcelona

El Park Güell, la Sagrada Familia, el Museo Picasso, la Fundación Joan Miró y el MNAC recuperan afluencia de visitantes, tras un 2020 nefasto por la pandemia

BLANCA CIA / JOSÉ Á. MONTAÑÉS
Barcelona

Uno de los indicadores que no falla sobre si hay más o menos turismo en Barcelona son las calles de acceso al Park Güell; sobre todo si las tiendas de *souvenirs* están abiertas o cerradas. Y desde el mes de julio ya están todas prácticamente abiertas, lo mismo que los bares cercanos a la calle Olot, la entrada principal del parque de Antonio Gaudí. Otra pista del incremento del turismo son los taxis que han vuelto a las paradas cercanas al parque, como la de la calle Mercedes, que ha estado un año sin un solo vehículo a la espera de clientes.

Después de más de doce meses de pocas visitas y reconquistado por muchos barceloneses, la llegada del turismo se nota en este parque y en muchos de los equipamientos culturales de la ciudad, como la Sagrada Familia, el Museo Picasso o la Fundación Joan Miró. No se trata, como en el caso del parque de Gaudí, de los grandes grupos que llegaban en autocar. Ahora son parejas, familias o pequeños grupos de amigos que, o están de vacaciones en Barcelona, o visitan la ciudad y llegan de la costa catalana. El pasado mes de junio, el Park Güell tuvo cerca de 90.000 visitantes, una media de 3.000 al día. Pero al mes siguiente, en julio, las visitas fueron ya 233.000; unas 7.700 diarias. Los turistas ya han monopolizado la plaza de la Naturaleza del

parque y sobre todo el icónico dragón (o salamandra) de la escalera. Los que no han vuelto son los manteros con pendientes, pulseras y todo tipo de *souvenirs* más o menos gaudinianos.

La Sagrada Familia, *top* turística de la ciudad de Barcelona y de toda España, también nota la llegada de más visitantes, aunque lejos de los números prepandemia. El templo se puede visitar todos los días de la semana desde el pasado 1 de julio. Pero si en 2019 recibía de media entre 12.000 y 15.000 al día, ahora son

aproximadamente un tercio de esas cifras. Otro de los centros culturales de interés, el Palau de la Música, está recuperando de forma lenta las visitas del edificio diseñado por Lluís Domènech i Montaner. Mientras que los primeros meses del año la cifra mensual apenas fue de un 8% de la media mensual prepandemia, unos 17.000, a partir de mayo y hasta julio los visitantes ya eran un 30% de los niveles anteriores a la crisis. Unos 5.000 al mes.

Los museos de Barcelona también notan el regreso del turismo

a sus salas, después de vivir un 2020 nefasto tras sufrir un descenso de públicos que superó un 73% de media, motivado por el cierre total durante 82 días del año, y una vez abiertos, por la imposibilidad de llegada de extranjeros —el 86% de los visitantes totales de media— por el bloqueo de las fronteras. El descenso no tuvo precedentes, ya que, tras el atentado de La Rambla del 17 de agosto de 2017, hace justo cuatro años, se produjo un parón puntual superado a las pocas semanas cuando turistas y barcelone-

ses volvieron a las calles y a sus museos y apenas tuvo incidencia en el cómputo anual.

La situación vivida en 2020 llevó a que museos como el Picasso, un centro que vivía de los ingresos que generan los turistas, alrededor del 90% del total de sus visitantes en 2019, entrara en números rojos. El Ayuntamiento de Barcelona inyectó seis millones de euros con los que poder pagar los sueldos, abrir sus puertas y programar con cierta normalidad. Y este 2021 ha vuelto a poner tres millones más. Algo doloroso si tenemos en cuenta que desde 2014 el Museo Picasso es una fundación y que, por primera vez, en 2019, se había conseguido que los 9,5 millones de su presupuesto se financiaran con la venta de entradas y el alquiler de espacios al 100%, sin ayudas públicas.

Por suerte, los turistas han regresado al Museo Picasso y si bien habrá que esperar para volver a ver las largas colas que colapsaban la calle Montcada, la media diaria de visitantes en julio ha superado las 1.300 personas, frente a las 360 del año pasado. Al final de mes fueron 37.000 los visitantes que entraron para ver las obras del malagueño. La cifra positiva, si bien está lejos de acercarse a la del mismo mes de 2019, que fue de 112.648 personas; si ha logrado cuadruplicar la del año anterior de solo 9.731. Y en estos días del mes de agosto, según indican desde el museo, se ha llegado al aforo completo permitido de las 2.000 personas por día.

En cuanto a la procedencia de los visitantes, señalan estas mismas fuentes, el público español predomina y dentro de este, el barcelonés ocupa por primera vez un 20% del total, la misma cifra que los visitantes procedentes de Francia. Le sigue el público de Estados Unidos, el 13%; el italiano del 12% y el alemán, el 4,5% del total. PASA A LA PÁGINA 2

Los festivales de Cap Roig y Porta Ferrada, como en 2019

En primavera todo era incertidumbre. No se sabía si la pandemia permitiría celebrar los festivales de verano y cómo. Los primeros en el calendario: Vida, Canet Rock y Cruïlla se celebraron con pruebas de antígenos previas a los asistentes y el uso de mascarilla. Fue el precio a pagar para poder comportarse como si la pandemia no existiera. Al final se infectaron más de 2.000 personas. Ahora dos de los festivales estrellas del verano catalán, —con público sentado, mascarillas, toma de temperatura y gel—, como el de Cap

Roig en Palafrugell y el de Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols, cerraron ayer sus ediciones con la actuación de Sara Baras y Vetusta Morla, respectivamente, y muy buenas cifras, parecidas a las de 2019, año prepandemia.

Según los organizadores de Cap Roig, la 21ª edición ha cerrado con un total del 98% de las entradas vendidas (33.607) y el cartel de "entradas agotadas" en 19 de los 21 conciertos programados. En 2019 fueron 43.467 los espectadores en 25 conciertos, pero con un índice de ocupación

inferior, del 86,7%. Desde Porta Ferrada se asegura que se han vendido 38.000 entradas y se insiste en que son cifras parecidas a las de 2019.

Por el escenario de Cap Roig han desfilado artistas como Pablo López, que lo inauguró el 23 de julio, Raphael, Els Amics de les Arts, Manel, Juan Diego Flórez, Antonio Orozco, Estopa, José Luis Perales, Aitana, Love of Lesbian, David Bisbal, Silvia Pérez Cruz, Sopa de Cabra, Hombres G, entre otros.

En Porta Ferrada se han podido ver, desde el 9 de julio, 40 conciertos, como el de Zucchero, Pablo Alborán, Manuel Carrasco, Bad Gyal, Rozalén, La Oreja de Van Gogh, Sergio Dalma, Rosario o India Martínez.

Los datos de julio en la Miró muestran un cambio de tendencia

VIENE DE LA PÁGINA 1

Otro de los museos de Barcelona que más sufrieron la pandemia fue la Fundación Joan Miró, que hasta marzo de 2020 sacaba pecho por financiarse con los gastos dejados por sus visitantes, entre el 70% y el 80% del total, pero que cerró 2020 con unas pérdidas de 2,2 millones que llevaron a administraciones como la Generalitat a subir su aportación de 553.000 euros a 1,6 millones.

Los datos de visitantes de los meses de junio y julio en el centro ubicado en Montjuïc muestran un cambio de tendencia claro, con una recuperación del 162% y un 195%, respectivamente, según explican desde la Fundación Miró. Se ha pasado de

unos 350 visitantes diarios en los meses de mayo y junio a los 560 de julio y los primeros días de agosto se superan ya los 700. En total, han sido 7.900 los visitantes el mes de julio, frente a los 2.673 de 2020, aunque también están todavía muy lejos de los 30.147 visitantes de julio del año 2019.

Y eso que, como en todos los equipamientos culturales, el aforo se mantiene en un 50% del total, y que hasta el 1 de agosto que ha comenzado a abrir de jueves a domingo, la Fundación Miró solo se podía visitar tres días a la semana, frente a los seis de antes de marzo de 2020.

El Museo Nacional de Arte de Cataluña, MNAC, el principal

La cola en la taquilla del Museo Picasso de Barcelona, el pasado miércoles. / MASSIMILIANO MINOCRI

museo catalán también comienza a remontar. Así lo dejan ver los números del pasado mes de julio: 29.720 personas que se suman a los 121.155 que entraron entre enero y junio. En los pri-

meros siete meses del año lo han visitado ya 150.875 que prevén ver un cierre de año satisfactorio con respecto al año anterior que fueron solo de 210.465. Si se mantienen estos datos se

puede cerrar el año con más de 300.000 visitantes, que representaría, con todo, un 35% de los visitantes que se recibieron en 2019, cuando se alcanzó la cifra total de 837.694 usuarios.

Director:
ALBERT SÁEZ

Morad, el rebel
de l'Hospitalet
mostra els seus
superpoders. P. 42

Preu: 1,50 €

DILLUNS
6 de setembre del 2021

EDICIÓ CATALÀ

CAT

Edició digital:
ELPERIODICO.CAT

el Periódico

ELS PREPARATIUS DE LA DIADA

L'independentisme inicia l'autocrítica quatre anys després

Després dels indults, veus rellevants del secessionisme lamenten l'«error» que van suposar les lleis de desconnexió ● Junts pel Sí va liderar l'aprovació de les normes i el Govern no va saber com aturar-ho

TEMA DEL DIA | P. 2 A 4

Nelson Almeida / Afp

Els directius
comuniquen a Neymar
i Messi la decisió.

JUSTÍCIA

**El bloqueig
polític aboca
el poder judicial
a un altre any
d'interinitat**

PANORAMA | P. 12

BARCELONA

**Al barri de
Gràcia: de plaça
del Poble
Romaní a plaça
del Poble Gitano**

La comunitat obté
el canvi de nom
i rebutja estigmes

PERSONES | P. 36 I 37

Cara i creu del planeta Futbol

Suspès el Brasil-Argentina per un escàndol mentre la selecció de Luis Enrique aconsegueix un còmode triomf contra Ucraïna (4-0) i segueix viva de cara al Mundial

PERSONES | P. 48 I 49

NOMENCLÀTOR | Reivindicació d'un col·lectiu

Els membres d'aquesta comunitat a Gràcia aconsegueixen canviar el nom de la plaça del Poble Romani, batejada així el 1993, pel de plaça del Poble Gitano. «No té res de dolent la paraula 'gitano' i és com ens coneix tothom», diuen.

Memòria gitana als carrers de BCN

Ferran Nadeu

HELENALÓPEZ
Barcelona

Una placa al carrer de l'Argenteria, on «va esgotar els seus últims dies Joan Salvat-Papasseit (1894-1924), de mare gitana d'obra estirp», recorda des del 1994 el poeta de *La rosa als llavis* reivindicant els seus orígens, en una de les escasses empremtes de la memòria del poble gitano a la capital catalana, per molt que per tots és sabut que *Barcelona té poder*.

Un any abans, el 1993, es va inaugurar a Gràcia la plaça del Poble Romani, «la primera plaça dedicada al poble gitano a tot el món», reivindica amb comprensible orgull als seus 82 anys Ricard Valentí, que es presenta com el gitano viu «més antic» del barri, descendent d'una de les famílies «més antigues» de la Vila. «No de les famílies gitanes de Gràcia, no; de totes les famílies de Gràcia», puntualitza assegut al costat del seu net, d'identificació nom i digne hereu de les seves lluites, vicepresi-

La plaça, en plena remodelació, es reinaugurarà al novembre amb el nou nom

dent primer del Consell Municipal del Poble Gitano de Barcelona i president de l'Associació de Joves Gitanos de Gràcia, a la seu dels quals avi i net s'han refugiat de la pluja per a aquesta entrevista, sobre l'imminent canvi de nom de l'emblemàtica plaça.

Argument inqüestionable

En el curt camí entre la plaça –potes enlaire aquests dies pels treballs de reurbanització– i el local es creuen a la plaça del Raspall amb un noi en patinet elèctric que saluda amb carinyo l'onclo, un referent per a tota la comunitat i que tots aturen per preguntar-li com va. Avi i net resumeixen la petició del canvi de nom de la plaça –que, després de la seva reforma, es reinaugurarà, en principi al novembre, com a plaça del Poble Gitano– de forma senzilla: «Volem que tothom sàpiga

Ricard Valentí avi i Ricard Valentí net, dijous a l'encara plaça del Poble Romani, a Gràcia.

que aquesta plaça està dedicada al nostre poble, i la gent ens coneix com a gitanos, no com a poble romani. No té res de dolent la paraula *gitano* i *romani* gaire gent no sap què significa».

Aquest any han renunciat a celebrar la festa major a la plaça per no entorpir les obres i facilitar que puguin acabar al més aviat possible. I per la por de la Covid, és clar, sobretot de les persones grans. «L'any que ve esperem poder celebrar-la amb magnificència, ja sense pandèmia i a la plaça nova, que també volem inaugurar amb un concert de rumba», prossegueix Valentí net, pendent del mòbil perquè està esperant una convocatòria important del districte. Han d'agendar una reunió imminent per decidir entre tots, sobretot amb la seva família, com li donaran forma al pendent homenatge a Moncho, que volen que tingui un record físic en algun lloc destacat del barri. «Si al carrer de la Cera tenen el mural dedicat a Peret, el rei de la rumba, a Gràcia volem recordar Moncho, el rei del bole-ro», assenyala l'activista.

Cor en romani

L'encara nom de la plaça, plaça del Poble Romani, fa referència a la llengua del poble gitano, que entre els gitanos catalans pràcticament està extingida; tot i que no passa el mateix en altres països. De fet, l'arribada de gitanos romanesos a la ciutat ha fet que la seva llengua pròpia torni a sentir-se a Barcelona. És una llengua que des de la Romanó Kher, la casa de la cultura gitana, recentment oberta al Gòtic, estan lluitant per recuperar. Mal-

Ferran Nadeu

grat que l'entitat es va posar en marxa en plena pandèmia, amb la qual cosa amb prou feines han agafat embranzida, tenen 46 persones apuntades a la classe de romaní en línia i un projecte preciós per al curs que ara comença. Volen crear un cor, de nens o de joves, el que sorgeixi, amb el qual rescatar cançons tradicionals gitanes i traduir-les al romaní per cantar-les en les celebracions populars de la ciutat – a les festes de la Mercè, per exemple – i que serveixi per visibilitzar la seva cultura, molt conscients que si el romaní pràcticament ha desaparegut a Catalunya i Espanya no ha sigut de forma innocent, sinó efecte directe de la persecució històrica que durant tants segles ha patit el poble gitano i amb ell la seva cultura.

Llengua i memòria

Una persecució que no volen que s'oblidi i que recentment han aconseguit recordar a la via pública amb un plafó instal·lat el 30 de juliol passat, dia en què, el 1749, Ferran VI va ordenar l'ar-rest, presó i confiscació dels béns de tota la població gitana. Plafó instal·lat davant el convent de Sant Agustí. «Era important per a nosaltres, a més que el text estigués també en romaní, evidenciar la implicació de l'església en l'extermini, donant l'ordre explícita de treure a la població gitana i asil en sagrat», explica Maria Rubia, presidenta de l'associació Nakeramos i membre molt actiu del Consell Municipal del Poble Gitano.

Donar a conèixer a les escoles barcelonines aquesta part de la història tan grisa com desconeguda era un dels objectius del pla municipal contra l'antigitanisme, que va néixer a proposta de Nakeramos. Lola López, excomissionada d'Immigració, Interculturalitat i Diversitat de l'ajuntament, se'l va fer seu, però amb el canvi de comissionat ha quedat guardat en un calaix. «El pla no s'ha portat a terme com a tal, però el que hem fet ha sigut introduir algunes de les seves línies de treball en les polítiques d'interculturalitat de l'ajuntament», defensa Jordi Rabassa, regidor de Memòria Democràtica i, en aquest mandat, president del Consell Municipal del Poble Gitano de Barcelona.

El regidor és molt conscient que la reivindicació de la seva memòria –durant tants anys enterrada i fins i tot negada– és una

Dues de les imatges que il·lustren el plafó instal·lat el 30 de juliol davant el convent de Sant Agustí per recordar la real ordre de presó per al poble gitano ordenada per Ferran VI el 30 de juliol de 1749, que va suposar l'empresonament de 12.000 persones.

qüestió molt important per a la comunitat i que la presència al nomenclàtor oficial és ínfima, un dèficit en la reversió del qual es compromet a treballar, sempre en el marc del Consell Municipal. Que sigui la mateixa comunitat la que decideixi qui ha de tenir un carrer amb el seu nom i on.

¿I la capella gitana?

En la llista de deutes de la ciutat envers el poble gitano hi ha una altra assignatura pendent important: recuperar la capella gitana d'Helios Gómez a la Model. «La capella és patrimoni de la ciutat i la nostra voluntat és recuperar-la», insisteix Rabassa, qui adverteix també que «no serà gens fàcil».

«Hi ha un problema molt greu i és que hi ha molt poques fotografies i no sabem exactament com era. Amb el guix, està protegida. No té sentit començar a descobrir-la ara, quan tenim pendent tota l'obra al recinte. De moment, deixem-la així i quan entrem a la Model ens posarem a fer tota la feina arqueològica amb la voluntat de recuperar-la», es compromet Rabassa, que explica també que estan parlant amb els comissaris de l'esplèndida exposició sobre Helios Gómez programada l'any passat a La Virreina per publicar des de l'ajuntament un llibre «que vagi més enllà d'un catàleg». ■

«Treballem perquè Moncho sigui recordat com mereix als carrers de Gràcia»

RICARD VALENTÍ
PRES. DE L'ASSOCIACIÓ DE
JOVES GITANOS DE GRÀCIA

«Volem recuperar la llengua romaní, forma part de la nostra història»

MARÍA RUBIA
PRESIDENTA DE
L'ASSOCIACIÓ NAKERAMOS

«La presència gitana al nomenclàtor és ínfima, un deute pendent»

JORDI RABASSA
REGIDOR DE MEMÒRIA
DEMOCRÀTICA

► 26 Julio, 2021

El Periódico

Un encreuament de camins. Entre Gran Via, la ronda del Mig i el pas-seig de la Zona Franca. En total, una vintena de carrils de circulació neixen o moren en aquesta plaça, que és moltes coses menys una plaça. És una rotonda. I encara fa posar més vermell el fet que està dedicada a la persona que va fer que el projecte d'eixamplament de la Barcelona antiga, el que avui coneixem com a Eixample, fos un gresol d'urbanisme i arquitectura saludable que amb el pas dels anys patiria una penosa perversió. La ciutat té més de 4.500 carrers, places, rondes, rambles...; segurament, Ildefons Cerdà mereixia alguna cosa millor.

Va ser l'alcalde José María Porcioles el que va decidir batejar aquest lloc amb el nom del polifacètic enginyer. Va succeir el 4 de novembre del 1959, durant la celebració del centenari del concurs organitzat per l'ajuntament per planificar el creixement de la capital una vegada van ser enderrocades, a partir del 1854, les muralles que tenallaven la població, molt minvada per les plagues. Les cròniques del dia de la inauguració parlen d'una plaça «d'un diàmetre de 110 metres amb uns jardins de planta el·líptica traçats per les vies de circulació, que la caracteritzen i embelleixen».

Un «vell deute»

Al lloc s'hi va instal·lar un quadrat de ferro i uns blocs de formigó en homenatge a l'obra de Cerdà. La composició era un breviar dels «conceptes bàsics de l'urbanisme modern». «Barcelona vol saldar avui un vell deute que tenia concret amb l'il·lustre autor del pla d'eixamplament de la ciutat», deia Porcioles en el seu discurs d'obertura. Justificava l'emplaçament assegurant que aquell enclavament és «pòrtic i pas d'aquell eixamplament que va concebre amb tan àmplia visió». És una interpretació molt lliure, perquè el pla que va dibuixar Cerdà té com a límit una altra plaça que queda més cap aquí i que també és una rotonda, la d'Espanya. Després de l'alcalde va parlar el director general de Carreteres, Don Pedro Ormaechea, tota una premonició del futur que esperava al lloc, en una època en què el Seat 600 ja era el somni de qualsevol llar.

Tornem al present. La plaça de Cerdà no té placa de marbre que indiqui el nom del lloc. Els únics senyals que orienten són els viaris, els que informen que per allà es va a la plaça d'Europa (un altre curios homenatge...) i per allà, a la Gran Via. És a dir, s'orienta els automòbils, però gens ni mica es facilita la vida de vianants o ciclistes, que aquí són tan benvinguts com mal tractats. Una bufetada al pla Cerdà, que òbviament no contemplava els cotxes que encara s'havien d'inventar, però sí que

L'escultura de Rovira i Trias, a la plaça homònima que li ret homenatge a Gràcia.

BARCELONEJANT

La ciutat recorda el pare de l'Eixample amb una plaça plena de cotxes i sense vida. Mereixia alguna cosa millor...

Homenatge pendent a Cerdà

Carlos Márquez Daniel

Edwin Winkels

Un veí contempla el frontispici per sobre de la rotonda de la plaça de Cerdà.

tenia clar que els nous barris havien de ser un recés de pau, amb zones enjardinades a l'interior de les illes, amb els blocs estratègicament situats en funció del sol, amb l'aigua de la pluja recollida per conductes soterrats.

¿Rodona?

La forma rodona de la plaça és un altre bon calbot a Cerdà, que somiava amb quadrats, rectangles i formes octogonals, però no en cercles. També ho és el tractament que rep per part del nomenclàtor, el diccionari de carrers. La descripció que aporta el site municipal és la següent: «Ildefons Cerdà i Sunyer (Centelles, 1815 – Santander, 1876). Enginyer, urbanista i polític». Ni una sola menció a l'Eixample. És com si París digués del seu dissenyador, Georges-Eugène Haussmann, que era funcionari, diputat i senador. Sorprenen encara més al comprovar que personatges del ram segurament no tan coneguts, com l'arquitecte Joan Martorell i Montells, sí que disposen d'una glossa sobre el seu llegat molt més elaborada.

Oriol Altisench, degà del Col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Catalunya, comparteix l'opinió que el seu col·lega de professió pateix un incomprendible menysteniment a Barcelona. «És un despropòsit», resumeix. Més enllà d'explicar les raons per les quals la capital catalana deu molt a Cerdà – «parametritza i arriba a decisions científiques vinculades a l'urbanisme i a la salut de les persones; era el Lincoln català», sintetitza –, considera que el lloc ideal per rendir-li homenatge és la nova plaça de les Glòries, lloc en plena transformació, l'enèsima, i racó que estava destinat a funcionar, segons el pla Cerdà, com a centre neuràlgic de la ciutat. És una idea que ja s'havia valorat en el passat. «El que no té cap sentit –prosegueix– és que l'únic que recorda la seva figura a Barcelona sigui una plaça que representa tot el contrari del que ell defensava».

La venjança de Rovira i Trias

Sí amb tot això no n'hi hagués prou, resulta que a Gràcia hi ha una plaça dedicada a Antoni Rovira i Trias, la persona que va guanyar el concurs públic per eixamplar la ciutat, però que es va quedar sense el projecte perquè Madrid va imposar la idea de Cerdà. El perdedor va plantejar un creixement radial, inspirat en el model de París. Cerdà, en canvi, va dibuixar la retícula. El cas és que Rovira i Trias disposa d'un espai meravellós en un dels barris més vius, on a més té una escultura molt apreciada pel veïnat, mentre que Cerdà ha d'apanyar-se amb una rotonda als afores. ■

▶ 2 Agosto, 2021

Societat

Barcelona republicana

RESISTENTS • Dos edificis nobles de la capital catalana conserven a la façana l'escut d'Espanya corresponent a la Segona República **INDULTATS** • El pas del franquisme no va eliminar els dos emblemes, símbol del govern contra el qual es va aixecar l'exèrcit feixista **MURALLA** • Una corona amb murs i merlets distingeix l'escut del règim nascut el 14 d'abril del 1931

Jordi Panyella
BARCELONA

La ciutat de Barcelona és republicana, però no ho sap. Hi ha coses difícils d'explicar, i aquesta n'és una, perquè ni els experts en la matèria ho entenen. La qüestió és la següent: dos edificis nobles de la capital de Catalunya conserven a la façana, en un lloc preeminent, els escuts d'Espanya corresponents al període de la Segona República, vigent entre els anys 1931 i 1939, que és quan van ser col·locats. Es tracta de dos edificis que van ser seus oficials de les delegacions a Barcelona d'institucions de l'Estat i es desconeix per què els escuts no van ser retirats o modificats durant els llarguíssims 40 anys del franquisme.

La part alta de la façana de l'edifici on avui hi ha les oficines centrals del banc BBVA a Barcelona, a la plaça d'Antoni Maura, i la cornisa de l'entrada principal de l'edifici situat als números 8 i 10 de Via Laietana s'adornen, totes dues, amb uns escuts de grans dimensions corresponents a la Segona República Espanyola. L'un té forma d'hexàgon i l'altre és un quadrilong amb la base arrodonida, però tots dos són de composició similar, pel tipus de pedra emprada i perquè van acompanyats d'un conjunt escultòric.

L'origen de l'edifici del BBVA va ser també bancari, perquè es va construir el 1933 per donar cabuda a la sucursal del Banc d'Espanya a Barcelona, i per això es va coronar amb l'escut oficial reglamentari en aquells anys. En canvi, a l'edifici de Via Laietana 8 i 10, l'escut de la República s'hi va afegir anys després de la seva construcció, quan va esdevenir seu d'Hisenda a Barcelona. L'origen d'aquest immoble es remunta al 1923, quan la Companyia Arrendatària de Tabacs va demanar el permís corresponent a l'Ajuntament per construir un edifici que havia dissenyat l'arquitecte Francesc Guàrdia.

Amb el pas del temps, el Banc d'Espanya es va traslladar a la seu actual de la plaça de Catalunya i l'edifici el va ocupar, a partir del 1955, l'entitat d'estalvis Caixa Catalunya, que hi va situar la seva seu central. Després va evolucionar cap a BBVA i, en tots els temps, usos i circumstàncies, l'escut s'ha mantingut presidint la façana. L'emblema el va esculpir l'artista Vicenç Navarro, que hi va deixar la firma

L'escut de l'edifici de la Companyia de Tabacs i el que presideix la façana de l'edifici on hi ha la seu central de BBVA a Catalunya, tots dos amb la corona republicana

■ JUANMA RAMOS

en un lloc ben visible. Era un escultor a qui s'encarregaven peces per adornar la via pública en monuments i edificis, com va ser el cas.

L'edifici de la Companyia Arrendatària de Tabacs, després de donar cabuda a la delegació d'Hisenda, es va convertir en seu judicial, on durant molts anys es van dirimir litigis socials i laborals. Amb el trasllat dels jutges a la Ciutat de la Justícia, el

gran immoble va caure en desús i actualment només se n'ocupa una part mínima, amb oficines de l'Institut Nacional de Estadística i del cens electoral, organismes dependents de l'administració de l'Estat. Amb relació a aquest edifici, hi ha un projecte per reconvertir-lo en habitatge públic, però la pandèmia l'ha deixat en via morta en espera que els fons europeus reactivin la iniciativa.

"L'escut de l'antic edifici dels jutjats es va rehabilitar, perquè la pedra es va degradar", explica Josep Cruanyes, advocat i historiador. Cruanyes, que coneix al detall l'època del franquisme i els mecanismes de repressió desplegats pel règim dictatorial que van esborrar tots els vestigis de la legalitat republicana, no s'explica com és que aquests dos escuts es van mantenir, encara menys tenint en compte el lloc tan visible que ocupen i el carrer principal on s'exposen.

Les diferències entre l'escut republicà i el de l'Espanya de Franco són molt evidents. En primer lloc, l'escut de l'Espanya feixista presentava una distribució diferent dels escuts dels regnes de Castella, Lleó, Navarra i Aragó. El de Franco estava embolcallat per la inconfusible àliga de sant Joan i per una cinta

Règims diferents i usos diferents no han fet desaparèixer els dos escuts republicans

amb la llegenda "*Una, grande y libre*". En canvi, la diferència entre l'escut republicà i el del règim sorgit de la Constitució del 1978 és més subtil i se centra en la corona que els presideix tots dos. El de la República té una corona mural, en forma de muralla de castell amb merlets, mentre que el borbònic porta una corona imperial, de color vermell i or, que remet al monarca que representa.

La simbologia borbònica ha estat causa de polèmica recent a Barcelona quan l'Ajuntament va decidir retirar l'escut de Joan Carles I que dominava l'obelisc del Cinc d'Oros. Es tracta d'un monument a la República, inaugurat el 1936 i dedicat a Francesc Pi i Margall. En aquest cas sí, el règim de Franco hi va intervenir: va eliminar barroerament la placa que retia homenatge al que va ser president de la República Espanyola i va retirar l'estàtua que hi havia dalt de tot de la columna. Més endavant, en temps de democràcia, es va dedicar el monòlit a Joan Carles I, després dels fets del 23 de febrer del 1981, i s'hi va posar el seu escut d'armes.

La Comissió per la Dignitat ha demanat que l'Ajuntament deixi al descobert el dany que els franquistes van causar al monument quan en van arrencar el medalló i les lletres dedicades a Pi i Margall. ■

► 2 Agosto, 2021

Olimpiadas populares de 1936: cuando Barcelona quiso hacer frente al nazismo

La ciudad organizó unos juegos alternativos para protestar contra los de Berlín

EUROPA PRESS

brar las Olimpiadas de 1992. Estas, fueron descritas por gran cantidad de ilustres personajes como "las mejores de la historia" aunque estuvieron a punto varios años antes de no ser las primeras celebradas en España.

Antes de que Kobi o el inolvidable oro de Fermín Cacho entraran en el recuerdo de todos los españoles, Barcelona estuvo a días de celebrar unas Olimpiadas, aunque en este caso llamadas "Populares". Tras la asignación de Berlín como sede para los Juegos Olímpicos de 1936, varios movimientos se mostraron contrarios a la celebración de estos en la capital alemana debido al triunfo del nazismo en el país. Por este mismo motivo, países y organizaciones

internacionales decidieron movilizarse y poner en marcha una campaña de boicot y presión contra el nazismo y la propaganda con el deporte que este pretendía hacer.

Así, Barcelona organizó toda la maquinaria para realizar estas Olimpiadas como boicot a las oficiales, entre los días 19 y 26 de julio de 1936, hecho que nunca ocurrió debido al golpe militar del 18 de julio. La acción de los de una parte de los militares obligó a posponer el evento que nunca se llegaría a dar. Ahora, justo 85 años después de la que podría haber sido la primera celebración de unos Juegos Olímpicos en España, el mundo se encuentra atento a Tokio.

Albert Martínez - Barcelona

Los Juegos Olímpicos o las Olimpiadas forman parte de la vida de prácticamente todos los ciudadanos del mundo una vez cada cuatro años. Miles de atletas se reúnen en una sede durante el verano o el invierno para disputar decenas de deportes que atraen la atención de millones de espectadores esperando poder a

los mejores atletas del mundo.

Creados hace más de 2.700 años en la antigua Grecia y organizados en la ciudad de Olimpia, se disputaron entre el año 776 a.C y el 393 d.C para satisfacer las delicias deportivas de la época. Tras cientos de años sin disputarse, en 1894 el barón de Coubertin, el noble francés Pierre Frèdy, surgió la idea de relanzar el evento y crear los Juegos Olímpicos mo-

dermos.

Con una celebración de estos cada 4 años, solamente lastrados por las dos Guerras Mundiales y la crisis del Coronavirus que ha obligado a postergarlos un año más, este 2021 es Tokio la capital encargada de hacer vibrar al mundo con el deporte. Barcelona, como bien es sabido por casi la total mayoría de la población española fue la encargada de cele-

Barcelona 92 pudo no haber sido la primera edición de unos Juegos Olímpicos celebrados en España

L'ÀLBUM

Lluís Permanyer

El panorama eloqüent que hi havia el 1908 es va mantenir durant anys

Una plaça Espanya batejada i sense urbanitzar

El 6 d'octubre del 1908 va tenir lloc un acte oficial de l'Ajuntament de Barcelona. No es tractava de res protocol·lari, sinó que tenia un abast significatiu. I és que així es volia atorgar rellevància a l'anunci d'una sèrie de mesures. Presidia la nombrosa comitiva municipal Francesc Puig i Alfonso, en qualitat d'alcalde accidental.

Ja s'havia pres la decisió d'urbanitzar un punt de trobada urbanístic molt rellevant, com el que formaven la Gran Via de les Corts Catalanes, el Paral·lel i Creu Coberta, aleshores ja eixos potents. I aquesta voluntat feia la impressió que tenia aires d'efectivitat, ja que anava acompanyada per la novetat d'haver imposat el nom a un enclavament viari destinat a tenir una dimensió notòria.

L'acte es va celebrar al centre físic d'aquella cruïlla, acabada de batejar amb el nom de plaça Espanya. Per això s'hi va

plantar un gran envelopat, decorat amb bon gust i elements d'una certa qualitat, per acollir així amb comoditat els convidats, entre els quals destacava la nombrosa representació de propietaris veïns.

Es va anunciar l'inici immediat d'unes obres preparatòries: desboscament i explanació

Va caldre esperar a la gran cita de l'Exposició del 1929 per dignificar aquella cruïlla

del terreny, col·locació de vorades i amplis parterres que acompanyessin un artístic i monumental fanal que estava cridat a presidir el centre.

El president de la comissió veïnal, el senyor Vallhonrat, va comentar que aquelles millores anunciades eren ben vingudes, mentre va reclamar una actuació per accentuar el

ruralisme de Montjuïc i restar-li presència militar.

El pas del temps va ser implacable, ja que la veritat que es va imposar va ser que el punt central del que havia de ser la plaça va quedar en bona part abandonat, fins a l'extrem que per a les celebracions el buit l'ocupava un envelopat.

En canvi, la zona de la Gran Via que naixia en direcció al Prat va merèixer un espai enjardinat, amb parterres i arbres, una imatge que era d'agrair.

I a la realitat de la plaça Espanya estricta no li va arribar l'hora que sens dubte mereixia fins a la magna aventura de l'Exposició del 1929. L'arquitecte Josep M. Jujol va projectar la font monumental. Les obres es van endarrerir tant que no va poder estar enllestida el 19 de maig, dia de la solemne inauguració d'aquell certamen històric. Paciència i resignació.●

FREDERIC BALLELL / IMATGE CEDIDA PER L'ARXIU FOTOGRÀFIC DE BARCELONA

QUADERN BARCELONÍ

FESTA MAJOR DE SANTS

La festa major de Sants s'està celebrant malgrat la pandèmia, i s'acosta al final. Té els dies comptats, i fins a l'any que ve. Si aquesta celebració és breu i passatgera, cal comentar un llibre que té la virtut de ser un valor permanent i testimoni d'un passat intens. A *Sants. La festa major* (edita Efadós), el periodista i escriptor Albert Torras Corbella

ha seleccionat amb encert una sèrie fotogràfica que ha documentat amb precisió. El conjunt exhibeix una varietat notable tot i ser monogràfic. El pas del temps, amb els seus usos i costums tan peculiars, aporta els signes diferenciats de cada període. Les imatges apareixen plenes de detalls ben visibles o simplement nimis que van marcar època i que ara ex-

hibeixen una aroma molt evocadora d'un passat que no tornarà; algunes són divertides, mentre que no en falten d'altres que són fins i tot emocionants. La festa major, amb la invitació oficial de sortir de les cases i ocupar els carrers i les places sota el signe reconfortant de l'alegria i l'amistat, és una celebració que passa, però aquest llibre queda.

ARQUEOLOGIA**Troben restes de l'antiga vila de Sarrià, del s. XVIII**

La prospecció arqueològica per a les obres de la futura biblioteca del barri barceloní de Sarrià ha tret a la llum restes de l'antiga vila, concretament de murs, fonaments i clavegueram del segle XVIII. Sarrià està documentada des del segle X i va ser annexionada a Barcelona el 1921. L'Associació de Veïns de Sarrià ha remarcat que la troballa no serà cap impediment per construir la biblioteca. ■ **EFE**

El Mercadillo de Portaferriassa tanca després de gairebé mig segle d'història

BARCELONA El Mercadillo de Portaferriassa, emblemàtic punt del comerç del centre de Barcelona, caracteritzat per la figura d'un camell a l'entrada, va abaixar ahir definitivament la persiana, 46 anys després d'inaugurar-se. Els actuals gestors de l'establiment, pel qual han passat generacions de barcelonins buscant roba i complements underground, no han pogut fer front al pagament del lloguer en temps de pandèmia. Nombroses persones, algunes d'elles nostàlgiques d'aquest peculiar comerç del Gòtic, van anar ahir fins a les galeries per

adquirir l'última peça a les quatre botigues que encara hi havia obertes, per fer un últim glop al bar El Jardí o per fer-se una fotografia al costat del camell de l'entrada. Aquest establiment va obrir l'any 1975 al número 17 del carrer Portaferriassa per iniciativa dels germans Pilar i Arturo Mijangos, que coneixien establiments semblants a Londres. Aquest tancament s'afegeix al de molts comerços d'aquesta zona del centre de Barcelona, a què la crisi econòmica derivada de la pandèmia ha clavat una estocada de mort. / Efe

Así han variado los precios hoteles, restaurantes, teatros y prostíbulos de Barcelona desde 1992 a 2021

Los Juegos Olímpicos, el euro, la crisis y una pandemia

A. L. CONGOSTRINA, **Barcelona**
El mismo día que acabaron los Juegos Olímpicos de Barcelona, en 1992, EL PAÍS publicó un reportaje en el que constataba que la picaresca seguía muy vigente entre empresarios barceloneses, que habían subido el precio de algunos productos y servicios aprovechando la presencia de turistas. En 2017, cuando se cumplieron 25 años de aquellos juegos, EL PAÍS volvió a revisar la lista de precios. La entrada en el euro, en 2002, había disparado el coste de algunos servicios. Después vino la larga crisis de 2008 y, tras ella, Barcelona se había convertido en una capital de cruceristas y una de las destinaciones predilectas del turismo internacional. Este 2021, en el que la pandemia ha provocado un desastre económico, EL PAÍS ha vuelto a la calle a comprobar el precio de los mismos artículos.

Antes de los Juegos Olímpicos una noche en un hotel de tres estrellas, como el Rubens, costaba 10.900 pesetas (65,50 euros). Durante los Juegos, la misma habitación se pagó por 31.000 pesetas (186,31 euros). En 2017 la misma reserva valía menos: 168 euros. Hoy una reserva de una noche para dos personas cuesta, con desayuno incluido, entre 78 y 131 euros. La pandemia acabó con el turismo y eso se ha notado mucho en los precios.

En 1992, el hotel Princesa Sofía era uno de los establecimientos

más prestigiosos de la ciudad. Antes de los Juegos, una habitación costaba 34.500 pesetas (207 euros); durante los 15 días que duró la cita olímpica el precio ascendió a 41.000 pesetas (246 euros). En 2017 el Princesa Sofía estaba en obras y preveía abrir las puertas en septiembre con una tarifa en la que incluía noche y desayuno por 345 euros. Hoy el establecimiento se llama Sofía, a secas. El hotel no abrirá este verano y la previsión de reapertura coincidirá con el primer fin de semana de septiembre. Una habitación con desayuno costará desde 304 euros hasta los 12.270 que cuesta la noche en el ático de 300 metros cuadrados del complejo.

En el otro extremo se encuentran las habitaciones en hostales de dos estrellas como el Rey don Jaime I, que antes de los Juegos Olímpicos costaba 4.450 pesetas la noche (26,74 euros); durante

Una terraza en Barcelona. / ALBERT GARCÍA

los juegos, 8.000 (48 euros); y en 2017 el precio sin desayuno era de 103 euros. Hoy podemos reservar habitación para una noche de sábado en un hostel de dos estrellas, al lado de la Rambla, por 59 euros.

Los restaurantes mantuvieron los precios antes y durante los Juegos. Una paella en el restaurante Can Majó de la Barceloneta costaba antes de la cita deportiva 1.600 pesetas (9,6 euros). 25 años más tarde la paella costaba 17 euros por persona. Hoy cuesta 19 euros.

En el prestigioso Via Veneto un rodaballo a la cantábrica costaba antes de las Olimpiadas 3.800 pesetas (22,83 euros). Durante los Juegos el precio fue de 3.890 pesetas (23,37 euros). En 2017 el rodaballo salvaje a la brasa de carbón con arroz de carabineros se ofrecía a 42,50 euros. En 2021, el rodaballo salvaje a la brasa de carbón con escarola y olivada sobre consomé de cebolla cuesta 42 euros.

El Zurich de la Rambla cumplió cien años en 2020. Durante las Olimpiadas una Coca-cola costaba 200 pesetas (1,20 euros). En 2017 el precio era de 1,85 dentro

del establecimiento y 2,80 en la terraza. Hoy la Coca-cola, ya sea dentro o fuera, cuesta 2,90 euros.

Durante los Juegos el teatro El Molino daba sus últimos coletazos (cerró en 1997). Entrar costaba 3.000 pesetas (18 euros). Reabrió en 2010 pero nunca llegó a tener el éxito de antes. En 2017 se abría días contados para alguna función, sobre todo monólogos, con entradas a 30 euros. Hoy no hay ningún espectáculo programado y el Ayuntamiento ha acabado comprándolo por 6,2 millones de euros.

Entrar en la sala de espectáculos pornográficos Bagdad costaba, antes y durante los Juegos Olímpicos, 6.000 pesetas (36 euros). En 2017 costaba 90 euros. La sala erótica permanecerá cerrada este verano y reabrirá en septiembre. En la página web del local figuran los mismos precios: 90 euros con consumición para la entrada individual y 75 euros con consumición si se trata de un grupo de más de 10 personas.

Una hora con una profesional del sexo en un prostíbulo como el Twin costaba 30.000 pesetas (180,30 euros) en 1992. En 2017 en el prostíbulo Apricots la hora de acompañamiento sexual costaba 110 euros. Hoy el precio de una hora de sexo cuesta 130 euros. Según informa Apricots: "La tarifa incluye el servicio de la chica, la habitación, sábanas y toallas esterilizadas". Si la joven se desplaza el taxi, lo paga el cliente.

HISTORIA

La caída de Barcelona explicada al presidente de Estados Unidos

Un diplomático informó a Franklin D. Roosevelt desde Francia sobre el fin de la guerra

Una imagen del presidente de Estados Unidos, Franklin D. Roosevelt, en la época en que recibía estos informes

Víctor Fernández- Barcelona

El comportamiento de Estados Unidos hacia algunos episodios del siglo XX es ciertamente cuestionable. Por ejemplo, aún resuena la opinión que el secretario de Estado Alexander Haig realizó cuando fue preguntado el intento de golpe de Estado del 23 de febrero de 1981: «Es un asunto interno». Aquellas desafortunadas palabras probablemente tienen su origen en la actitud estadounidense durante la Guerra Civil, especialmente en la pasividad del presidente Franklin D. Roosevelt, algo de lo que se arrepintió una vez había concluido la contienda.

En los National Archives de Washington hay algunas pistas sobre la actuación de la Casa Blanca en aquellos años y su papel en la guerra en España. En esta ocasión prestaremos atención a la información que recibió sobre la caída de Barcelona en 1939.

Se trata de documentos oficiales del diplomático estadounidense William Christian Bullitt, Jr. dirigidos al presidente, una especie de diario de lo que estaba ocurriendo en una Europa en la que Adolf Hitler se estaba preparando para su inminente invasión de Polonia, lo que desencadenaría la Segunda Guerra Mundial.

La carpeta con los documentos y las cartas que Bullitt envió a Roosevelt entre enero y junio de 1939 son un testimonio de primera mano para conocer lo que se fraguaba en los despachos en esos días. También nos permite conocer qué sabía uno de los presidentes más queridos de todos los tiempos, pero que con la Guerra Civil acabaría reconociendo que se había equivocado de manera destacada. Si abrimos la colección de texto, lo primero que nos encontramos es una nota manuscrita del embajador escrita desde Washington D.C. para felicitar a Roosevelt por su cum-

La carpeta con documentos destinados a la Casa Blanca se guarda en los Archivos Nacionales de Washington

William Christian Bullitt fue el encargado de comunicar a Roosevelt la delicada situación que se vivía en Europa en 1939

pleaños, y donde reconoce que «podría tratar de explicarle lo que representa para mi tenerlo en el mundo; pero creo que ya lo sabe sin necesidad de que se lo cuente». A continuación nos encontramos con una extensa serie de informes en su mayoría vinculados con la situación que se está viviendo en una Francia preocupada por el avance del nazismo. El 1 de febrero de 1939, Bullitt ya estaba en París y comenzaba a dar detalles sobre los integrantes de los servicios de información franceses.

En el mismo informe, el diplomático dedicaba unas líneas a la situación que se vivía en Cataluña en un momento en el que ya era inevitable el avance de las tropas franquistas. El final de la guerra se acercaba y Barcelona ya había caído en manos de los sublevados. Bullitt tenía quien le facilitaba información puntual de la situación al otro lado de la frontera, tal y como podemos leer

a continuación. La fuente se llamaba Jules Henry quien «vino de España anoche y me dijo que él personalmente había salido a buscar el líneas que defienden Barcelona—donde estuvo hasta el mismo día que entraron las tropas de Franco. Afirmó que las líneas que defendían al Barcelona estaban ahí pero eso no había un solo defensor en ellos». Henry puntualizaba que todo había estallado en Barcelona y en ese momento «se busca el colapso total de la resistencia en Cataluña dentro de diez días y el colapso total de las áreas de Valencia y Madrid para dentro de tres semanas». A raíz de todos esos hechos, Henry sostenía que «Mussolini seguirá los triunfos de Franco con inmediatas demandas a Francia que deberán ser rechazadas y que estaremos cerca de la guerra a finales de febrero».

Los documentos son en algunos aspectos explosivos porque demuestran que algunos miembros del círculo cercano a Franco no tenía ningún problema en jugar a dos bandas e informar a Estados Unidos sobre los movimientos del dictador. Todo esto, evidentemente, llegaba a Roosevelt. Es lo que pasa cuando Bullitt añadía «el asesor más cercano a Franco» tras un banquete celebrado por industriales alemanes que el gobierno de Hitler «hizo una propuesta para comprar el 90 por ciento de las exportaciones españolas sobre una base de compensación». El diplomático proponía que se hicieran negocios con Francia, pero el español le preguntaba: «¿Qué podemos hacer? No confiamos en los franceses porque sabemos que han sido nuestros enemigos en la última guerra». A lo largo de esa conversación, narrada a Roosevelt, se descubría porque Barcelona era importante para los alemanes. Hitler estaba interesado en el mercurio y el potasa español, especialmente «uno de los los depósitos de potasa más ricos que se conocen ha sido descubierto cerca de Barcelona, que contiene algunos setenta y cinco millones de toneladas».

MEDI AMBIENT

45 anys de la batalla que va salvar els aiguamolls de l'Empordà

Un grup de joves van aconseguir aturar una urbanització de 525 hectàrees

MARIA GARCIA
CASTELLÓ D'EMPÚRIES

S'hi volia construir una urbanització que era tres vegades més gran que Empuriabrava. Però un grup de nois d'entre 18 i 20 anys van aconseguir aturar el projecte constructiu i que el Parlament aprovés per unanimitat una llei per protegir els aiguamolls de l'Empordà. I això que no va ser fàcil: els va costar set anys de lluita, una denúncia dels promotors i algunes topades amb la Guàrdia Civil.

Ara els aiguamolls són un dels atractius naturals i turístics més importants de l'Empordà. Però fa cinquanta anys gairebé ningú els coneixia ni els visitava, i l'espai era conegut com la maresma, una zona humida creada pel curs final dels rius Muga i Fluvià, a l'Alt Empordà, i Ter i Daró, al Baix Empordà. "Eren tot erms, era un paisatge que et dominava i amb tot de mosquits que et picaven. Només hi anava algun caçador i algun veí a passejar", expliquen anys després tres dels responsables que avui sigui un parc natural: Jordi Sargatal, Martí Boada i Josep Espigulé.

El 1974 es va aprovar el projecte del Port Llevant, una urbanització de 525 hectàrees, amb canals navegables, que podia acollir més de 60.000 persones. Dos anys més tard, Sargatal va veure que començaven les obres per aixecar-la i va decidir que havia de fer alguna cosa per evitar que desaparegués el paisatge que ell s'estimava tant, per la seva passió pels ocells. El juliol del 1976 es va publicar un article seu a *Presència* en què alertava de l'amenaça que era el projecte constructiu, i poc després va participar en un congrés internacional en què va aconseguir el suport dels principals ornitòlegs europeus a favor de protegir les zones humides de l'Empordà.

Aquell mateix any, al novembre, van crear el Grup de Defensa dels Aiguamolls Empordanesos (GDAE) per impulsar una campanya per sumar el màxim nombre de suports, i van organitzar activitats i manifestacions amb molt de ressò social. "Era just després de la dictadura, al principi de la democràcia. Llavors no hi havia conscienciació ambiental però hi havia moltes ganes de mobilitzar-se", rememoren els tres amics, que també van organitzar una ocupació als terrenys de les obres, tot i que la van haver de suspendre perquè s'hi havien apuntat diverses persones de diferents moviments polítics que no tenien la conservació de la natura com a prioritat, sinó altres objectius.

Un dels episodis més sorprenents dels set anys de lluita va passar el juliol del 1978, quan un grup de catorze joves, entre els quals els entrevistats, es van plantar davant els vuit camions que havien de començar les obres i els van impedir el pas. L'empresa va trucar a la Guàrdia Civil però no es van atrevir a fer-los fora: Sargatal havia enviat dies abans un telegrama al llavors president d'Es-

panya, Adolfo Suárez, perquè la promotora havia comès un error al demanar el permís d'obres. El ministeri de Cultura, anys abans, havia declarat la zona "paisatge pintoresc" i en calia el vistiplau per fer-hi qualsevol mena d'intervenció, i la constructora no l'havia demanat. "Quan li vaig ensenyar el telegrama, l'agent de la Guàrdia Civil va trucar al governador i, per fer el demòcra-

ta, no ens van treure d'allà", recorda l'ornitòleg.

Però la petita victòria va durar poc. L'empresa va anar als tribunals i un jutge va ordenar que es desallotgés l'ocupació. Un dels agents va preguntar a un dels nois qui hi havia rere la mobilització i els va donar quatre noms, entre els quals el de Sargatal, que va acabar amb una querrela a la caserna de Sant Pere Pescador. "Recordo que la notificació deia que jo tenia «altas cuotas de criminalidad»", diu ara rient. La cosa més inesperada de tot plegat va ser que unes 200 persones es van presentar a la caserna per autoinculpar-se i dir que ells també havien participat en l'ocupació reivindicativa. "La Guàrdia Civil se'n feia creus i em preguntaven: «Per què ho fas, això?» «Perquè la zona val la pena!», els contestava".

Victòria al Parlament

Una de les sorts que van tenir els activistes és que els va tocar un jutge que va retardar el judici contra els quatre acusats perquè sabia que al Parlament, que s'acabava de crear, es volia aprovar una llei per protegir l'espai. A més, amb el renaixement de la Generalitat, el conflicte va passar a la seva teulada i el Govern va decidir encarregar a uns experts l'anàlisi de la importància de les zones humides, mentre l'empresa continuava treballant per tirar endavant la urbanització. Paral·lelament, el GDAE –que el 1980 es va convertir en la Institució Alt Empordanesa per a la Defensa i l'Estudi de la Natura (IAEDEN)– va continuar les mobilitzacions i ocupacions, i també va publicar un llibre i va produir dos curtmetratges.

Finalment, la IAEDEN va agafar el bou per les banyes i el 1982 va presentar als grups parlamentaris la redacció del projecte de llei de protecció dels aiguamolls, que es va acabar aprovant per unanimitat el 13 d'octubre del 1983.

Els tres amics recorden ara que molta gent els deia que anaven en contra del progrés i que valia més que ho deixessin córrer perquè no se'n sortien. "Però vam aconseguir-ho per una suma d'innocència i d'ingenuïtat. No preveïem que no poguéssim guanyar, teníem claríssim que ho aconseguiríem", indica Sargatal, que després va esdevenir el director del parc natural entre el 1984 i el 1998. Tots tres també tenen claríssim com serien ara els aiguamolls si, fa 45 anys, haguessin tirat la tovallola: "Estaria tot tan construït com Empuriabrava, ja no en quedaria res".

01. El 16 de juliol del 1978 catorze joves es van plantar davant els camions per aturar la urbanització als aiguamolls de l'Empordà.

02. Acte del Grup de Defensa dels Aiguamolls Empordanesos (GDEA) de l'11 d'octubre del 1981 a la platja Rogera.

03. El 22 de maig del 1977 el GDEA va organitzar una manifestació entre Figueres i els aiguamolls.

FOTOS: GDEA

Història

Frederic Duran i Jordà davant del camió del peix que transportava la sang al front. IMATGE CEDIDA PER CAROLA DURAN TORT

Transfusions de sang pioneres al front d'Aragó

El 1936 el català Frederic Duran i Jordà va ser el primer a injectar sang a ferits situats a 300 quilòmetres dels donants

Toni Pou

Fa 85 anys, a finals d'agost del 1936, un camió frigorífic amb què es transportava peix des del Cantàbric sortia de Barcelona per endinsar-se a la canícula de la plana de Lleida i arribar al front d'Aragó. El vehicle, però, no duia peix per alimentar els milicians, sinó sang per tractar els ferits de guerra. Era la primera vegada a la història que es transfonia sang a 300 quilòmetres dels donants. El sistema d'extracció, conservació, transport i injecció l'havia concebut el metge català Frederic Duran i Jordà, nascut el 1905 en una casa del carrer dels Pescadors, a la Barceloneta.

Metralla i sang d'orxata

Ja en aquelles primeres escomeses de la Guerra Civil, les noves armes i l'ús intensiu de metralla causaven ferides més greus que en les guerres anteriors i molts dels ferits morien dessagnats. La necessitat de sang era, doncs, òbvia i apressant. D'això se'n van adonar de seguida el doctor Wenceslau Dutrem –que, més endavant, en l'exili mexicà, seria el metge de confiança de Lev Trotski– i la doctora Serafina Palma, que atendien els ferits al front d'Aragó. El problema era que aleshores les transfusions de sang només se sabien fer directament de braç a braç. Com que enviar els donants al front era perillós i transportar els ferits a Barcelona era compli-

cat logísticament i requeria un temps que molts ferits no tenien, els metges del front van suggerir al doctor Duran i Jordà la creació d'un banc de sang.

Duran i Jordà dirigia el laboratori d'anàlisis clíniques de l'Institut Frenopàtic de les Corts des del 1935 i, gràcies a les conferències que el metge rus Serguei Iudin va fer a Barcelona el 1934, coneixia les tècniques de conservació i transfusió de sang que s'utilitzaven a la Unió Soviètica, aleshores capdavantera en aquest àmbit. Iudin utilitzava sobretot sang que extreia de cadàvers i que conservava amb citrat sòdic, tal com havien proposat simultàniament el 1914 els metges Richard Lewisohn (Nova York), Luis Agote (Buenos Aires) i Albert Hustin (Brussel·les). Però tal com explicava en un article a la revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya el doctor Josep Maria Massons, que va fer de cirurgià durant la guerra, "aquella sang era poc efectiva; col·loquialment, en diem sang d'orxata".

Una administració senzilla

La tècnica desenvolupada per Duran i Jordà consistia a extreure sang i, en primer lloc, analitzar-la per descartar la dels sifilítics i els anèmics, i seleccionar la del grup 0, que ja se sabia que funcionava millor en la majoria de receptors. Tot i que aleshores no es coneixia el factor Rh –que, a més del grup, determina la compatibilitat entre la sang de persones diferents–, en una intuïció brillant Duran i Jordà combinava la sang de sis

donants del grup 0 amb l'objectiu de minimitzar les reaccions adverses. A continuació, hi afegia un 10% d'una solució que contenia citrat sòdic al 4% i glucosa a l'1%, i la filtrava amb un sedàs de 250 micres. Un cop fet això, la sang s'envasava en flascons de 400 mil·lilitres als quals s'injectava aire a pressió, que s'emmagatzemaven, o es transportaven en el camió del peix, a una temperatura d'entre 2 i 4 graus.

L'administració de la sang era tan simple que ni tan sols calia que la fes un metge. Els flascons s'escalfaven fins a 40 graus al bany maria i es connectaven mitjançant un tub de goma amb les agulles que es clavaven als ferits. Només calia trencar el cap del flascó perquè la pressió de l'aire impulsés la sang i la introduís al cos del receptor.

Per aconseguir donants, es van fer crides per la ràdio i es van oferir compensacions com ara lots d'aliments a base de cigrons, oli, galetes, sucre i bacallà, productes que en temps de guerra eren molt preuats. D'aquesta manera, al llarg de la guerra es van fer prop de 30.000 extraccions (24 de cada 25 procedien de dones), que van permetre assistir al voltant de 20.000 ferits.

El banc de sang i els procediments que va crear Duran i Jordà van rebre elogis de la revista mèdica *The Lancet* i van sembrar la llavor de l'actual Banc de Sang i Teixits de Barcelona, situat en un edifici del Poble Nou que porta el nom d'aquest metge pioner, i que cada any recull més de 260.000 donacions.

Enric Pujol, nuevo director del Museo Memorial del Exilio

El historiador abandonó Esquerra Republicana a finales de 2019 por el acercamiento del partido independentista al PSOE

J. Á. M., **Barcelona**
 El Consejo de Administración del Museo Memorial del Exilio (MUME) ha nombrado a Enric Pujol i Casademont (Figueras, 61 años) director del centro en sustitución de Alfons Quera. El centro de interpretación de referencia sobre el exilio republicano provocado por la Guerra Civil española, y el nuevo director tiene como

líneas de orientación y de trabajo "la consolidación y la expansión del centro en un contexto difícil, marcado por la crisis", según explicaron en un comunicado.

El nombramiento de Pujol —un histórico de ERC que abandonó el partido a finales de 2019 por estar en desacuerdo con la política de acercamiento de su partido con el Gobierno de Espa-

ña, pasando a dar su apoyo al ex-presidente Carles Puigdemont—, es el segundo de esta semana, tras el de Marta Marín-Dòmine para dirigir el Born CCM del martes, que se produce con el método de designación directa. Además, como denunció la Associació de Museòlegs de Catalunya (AMC) en el caso del Born, se trata de dos personas con am-

El historiador Enric Pujol.

plio conocimiento en la materia (memoria y exilio), pero no son museólogos.

Pujol es doctor en filosofía y letras por la Autònoma de Barcelona. Es profesor del departamen-

to de Historia Moderna y Contemporánea de la UAB y está vinculado con el MUME desde 2009 como miembro de su consejo científico y pedagógico. Es autor de libros como *Josep Tarradellas. President de la Generalitat restablerta (1977-1980)*.

El MUME abrió sus puertas en 2008 en La Jonquera (Girona) convirtiéndose en un equipamiento catalizador de las iniciativas para recuperar y divulgar la memoria y el legado del exilio provocado por la Guerra Civil. Se rige por un consorcio entre este Ayuntamiento, la Generalitat, el Consell Comarcal del Alt Empordà y la Universitat de Girona. Hasta el día 26 puede verse en el MUME una exposición de fotos de Antoni Campaña del paso por la frontera de los vencidos en la Guerra Civil.

MUSEUS

Enric Pujol, nou director del Museu de l'Exili

La conselleria de Justícia relleva Alfons Quera, que va assumir-ne la direcció fa dos anys

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

L'historiador Enric Pujol (Figueres, 1960) serà el nou director del Museu de l'Exili (MUME) i relleva Alfons Quera, que va ser nomenat fa dos anys. Pujol està vinculat al MUME des dels seus inicis. Amb Jaume Santaló va redactar el projecte museogràfic i museològic del museu de la Jonquera, i des d'aleshores hi ha col·laborat. El MUME és el centre d'interpretació de referència sobre l'exili republicà provocat per la Guerra Civil Espanyola. Un dels objectius d'Enric Pujol és la consolidació i l'expansió del centre en un context difícil, marcat per la crisi. En aquest sentit, es vol aprofitar que el desembre de l'any vinent se celebrarà el 15è aniversari de la inauguració per fer un relleu del MUME.

Doctor en filosofia i lletres –especialitat d'història– per la Universitat Autònoma de Barcelona, Pujol té una llarga trajectòria sobretot relacionada amb la historiografia i la història dels historiadors. És autor d'*El descrèdit de la història* (1993), *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contempo-*

rània (1995) i *Diccionari d'historiografia catalana* (2003), amb Jordi Casassas i Antoni Simon.

Pujol ha treballat força l'exili: ha coordinat els volums col·lectius *L'exili català de 1936-39. Un balanç* (2003) i *L'exili català de 1936-39. Noves aportacions* (2006). Amb Felip Solé, va redactar el llibre *Exilis* (2007). Ha participat també en obres col·lectives com

El nou director del Museu de l'Exili, Enric Pujol, en una imatge d'arxiu.

DAVID BORRAT

Pensament polític als Països Catalans 1714-2014, La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia (1996) i *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* (2002-2007).

Pujol va dirigir la Casa de la Generalitat a Perpinyà (2004-2005) i va ser coordinador de l'Àrea d'Història i Pensament Contemporani de la Generalitat (2005-2007). Quan hi va haver les primeres eleccions de-

mocràtiques, es va convertir en un dels regidors més joves de Catalunya, a l'Ajuntament de Figueres, pel Partit Socialista Unificat de Catalunya. Posteriorment, i fins fa dos anys, va formar part d'Esquerra Republicana de Catalunya.

Tercer canvi en el departament

És el tercer càrrec que es canvia en el departament de Memòria des que Lourdes Ciuró va assumir la conselleria de Justícia el maig passat. Teresa Ferré, que va ser nomenada directora del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (Combe) el 30 de juny de l'any passat, va ser substituïda a l'agost per Joan Baptista Forcadell, exregidor de CiU a Sant Carles de la Ràpita. Pocs setmanes abans, la historiadora Gemma Domènech i Casadevall va ser rellevada al capdavant de Memòria pel polític Toni Font Ferré, que va ser assessor del govern municipal de Sabadell, regidor de l'Ajuntament de Sabadell des del 2007 fins al 2019 amb Convergència i Unió i que, fins al 2016, havia militat a Unió Democràtica. Al consistori sabadellenc Font va coincidir amb Ciuró, que també va ser regidora de CiU entre el 2007 i el 2011. ■

El fenómeno del veraneo y los veraneantes, en una exposición

JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS, **Barcelona**

A partir de los años sesenta del siglo pasado, sobre todos las localidades de la costa catalana se llenaron de turistas en busca de sol y playa dando comienzo al *boom* turístico. Pero antes de todo eso muchas personas de las clases burguesas y adineradas gozaban también de vacaciones de casi tres meses. Eran los veraneantes que cerraban su casa de Barcelona y de dirigían a las localidades cercanas (alrededor de los 50 kilómetros) en busca de mejores aires y aguas termales o saladas de mar, buenas para la salud. Una exposición en el Museo de Arenys de Mar analiza el fenómeno del veraneo, entre 1850 y 1950, y el impacto social, económico y arquitectónico que ha dejado en localidades como Arenys de Mar, Caldetes, Cardedeu, Mataró, Sant Celoni, Sant Pere de Rieters y Sitges, entre otras. PÁGINA 5

Una de las áreas de la exposición del Museo de Arenys de Mar que reproduce un *envelat*, con imágenes y objetos de la época. / JOAN SÁNCHEZ

► 24 Agosto, 2021

JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS, **Barcelona**

La mayoría de las personas sueñan con unas vacaciones de un mes; un logro de las clases trabajadoras que tuvo su primera conquista en 1904 cuando en España el gobierno de Antonio Maura aprobó la *Ley del descanso dominical*. Pero mientras las clases más humildes trabajaban cientos de horas, seis días a la semana, otras familias acomodadas disfrutaban del llamado "verano clásico": tres meses de vacaciones en los que cerraban sus casas de Barcelona y se trasladaban con la familia y el servicio a pasar el estío en localidades situadas en un radio de 50 kilómetros de la capital: Arenys de Mar, Caldetes, Mataró, Sant Celoni, Sant Pere de Ribes, Cardedeu, Vilafraña del Penedés y Sitges, entre otras muchas.

El fenómeno del veraneante, como precursor del llamado "boom turístico", sus principales características, algunos de sus protagonistas y la huella que ha dejado en estas localidades es el protagonista de la exposición *Veraneo de proximidad, 1850-1950*, comisariada por el profesor de la Universidad de Girona, Joaquim Maria Puigvert, que puede verse en el Museo de Arenys de Mar, una de esas localidades que sabe, muy bien, lo que es el turismo de proximidad, al recibir, todavía hoy, a miles de barceloneses cada fin de semana y en verano.

"Los últimos estudios dejan claro que el turismo de masas tiene una génesis histórica; que existe una cierta prehistoria del turismo que remite a comienzos del siglo XX. Esto ha permitido ver en la exposición [organizada por la Oficina de Patrimonio Cultural del Área de Cultura de la Diputación de Barcelona], que, pese a estar en otro paradigma, que para entender el actual hay que buscar un origen en estos primeros veraneantes", asegura Puigvert.

La exposición muestra como los primeros veraneantes buscaban, casi como ahora por la covid, lugares para gozar de una salud física y mental. "Es una de las paradojas, por eso jugamos con el término de turismo de proximidad, que tiene que ver con la salud; algo que nos remite a la situación actual", prosigue el experto.

Y es que, en el cambio del siglo XIX al XX, el higienismo difundió los valores de la salud ambiental

Un grupo de veraneantes en Arenys de Mar, alrededor de 1920. / ARXIU FOTOGRÀFIC CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Una exposición en el Museo de Arenys de Mar analiza el fenómeno del veraneo de proximidad antes de 1950, vinculado con temas de salud, y su huella en localidades barcelonesas

Turistas antes del 'boom' turístico

derivados del aire puro, el clima seco, las aguas medicinales, el ejercicio, los baños de mar y la buena alimentación. Algo vigente y deseable hoy. Y en este contexto, alrededor de una localidad con alguna de estas propiedades, surgió una colonia de veraneante en busca de esos beneficios.

Puigvert explica que existían varios modelos de veraneantes. "Para algunos suponía volver a la masía o el pueblo de origen; como Josep Maria de Sagarra y Torre Balldovina en Santa Coloma de Gramenet. Para otros, ir de un pueblo a otro cada año practicando cierto nomadismo, como el poeta Joan Maragall y su familia".

En la exposición puede verse, en un enorme mapa pintado en el suelo, como la llegada del ferrocarril o la autonomía de los primeros autos marcó la distancia (unos 50 kilómetros) en la que se asentaron esos veraneantes, favoreció determinados núcleos. "Un fenómeno que tuvo un gran im-

Caseta de baño en Masnou en los años 20.

pacto en esas villas a todos los niveles, sociales, económicos y urbanísticos, pero también con las realidades económicas; con su industria o su agricultura".

El contacto con personas de

posición económica y los locales, no siempre fue fácil. "De hecho, los veraneantes y los de la localidad se relacionaban poco. Eran dos mundos bastante cerrados. La expresión 'los de la colonia de veraneantes o forasteros' ya te da la percepción de los locales, sobre los que venían de Barcelona. Tenían lugares de reunión y disfrute separados. Convivían, pero no se interrelacionaban mucho", prosigue.

Aunque, "si había puntos de intersección con la pequeña burguesía local; comerciantes y profesionales liberales de la población, que miraban con simpatía el fenómeno. Por suerte, eso ha cambiado y estamos en una sociedad interclasista".

El fenómeno sirvió para que muchos profesionales desarrol-

aran su actividad: médicos que trabajaban en los balnearios para prescribir las terapias del agua. "Muchos promocionaron su lugar de nacimiento, como el Doctor Robert, que mandó a Camprodon a muchos a curarse con sus aguas". También fotografías que realizaban postales de recuerdo y, sobre todo, arquitectos que construían o reformaban las casas para estos burgueses.

"Fue una oportunidad para todos ellos. Los veraneantes con más poder se traían de Barcelona a sus arquitectos, y esto ayudó a difundir determinadas corrientes arquitectónicas, como el eclecticismismo, el modernismo, el novecentismo y las vanguardias.

Puigvert está convencido de que estas localidades serían diferentes sin este turismo primigenio. "Cuando visitas una población, hay unos detalles que remiten a una tradición de veraneo: el urbanismo es el principal indicador de este impacto, todas tienen un gran paseo de árboles, caminos que llevaban a las fuentes que se convertían en paseos, la instalación de mobiliario urbano". Y menciona ejemplos como el Paseo de los Ingleses de Caldetes "que emula al de Niza", el paseo marítimo novecentista de Calella de la Costa y el de La Garriga, con más de un kilómetro de largo.

La exposición también aborda el tema de las primeras vacaciones pagadas desde 1931, la segunda gran conquista laboral. Con ellas comienzan también las salidas de estos grupos a zonas cercanas. "Collserola tuvo un éxito brutal. La zona de Les Planes y todas sus fuentes para ir a merendar o comer en plena naturaleza, fueron las de más éxito", comenta. De ese "veraneo más democratizado" son también las casetas de la playa del Garraf y los intentos de arquitectos revolucionarios como los del GACTPAC que diseñaron prototipos de casas para obreros para la zona de ocio del Baix Llobregat, que la Guerra Civil, impidió llevar a cabo.

La exposición termina en 1950, justo antes de la llegada del turismo de masas y de un nuevo paradigma que lo cambiaría todo. Para Puigvert el germen que pusieron los primeros veraneantes facilitó que el choque entre dos mundos, el del turista extranjero y el local, no fueran tan grandes.

Director:
ALBERT SÁEZ

Preu: 1,50 €

DILLUNS
26 de juliol del 2021

EDICIÓ CATALÀ

CAT

Edició digital:
ELPERIODICO.CAT

el Periódico

Marc Vila

Hores crítiques

El foc de la serra de Queralt, que amenaçava ahir a la nit Sant Martí de Tous, ja és el més greu d'un estiu negre

PERSONES | P. 32 I 33

L'incendi, ahir a la nit a les portes de Sant Martí de Tous.

NOU IMPULS A LA RECUPERACIÓ DE LES RESTES DE VÍCTIMES DEL FRANQUISME

El Govern central accelera el pla d'exhumació de fosses

L'Executiu posarà en marxa de manera immediata el «rescat» d'uns 25.000 cossos

TEMA DEL DIA | P. 2 A 4

Ferran Nadeu

REINICI DEL DIÀLEG

Les sis grans 'carpetes' que Aragonès vol negociar amb l'Estat

PANORAMA | P. 12

SALUT LABORAL

L'auge del teletreball fa més difícil encara la desconnexió per vacances

PANORAMA | P. 15

PROBLEMA EDUCATIU

La pandèmia destapa una sobreprotecció dels fills en moltes famílies

PERSONES | P. 28 A 30

Tema del dia:

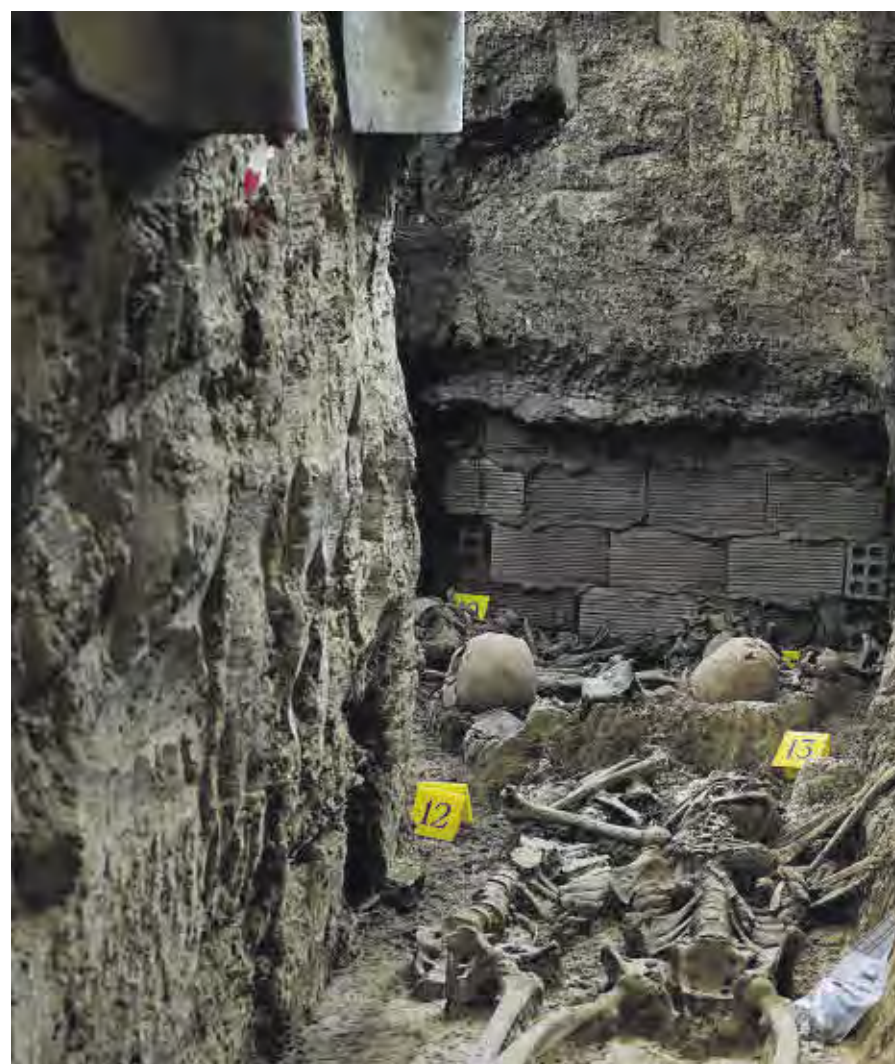
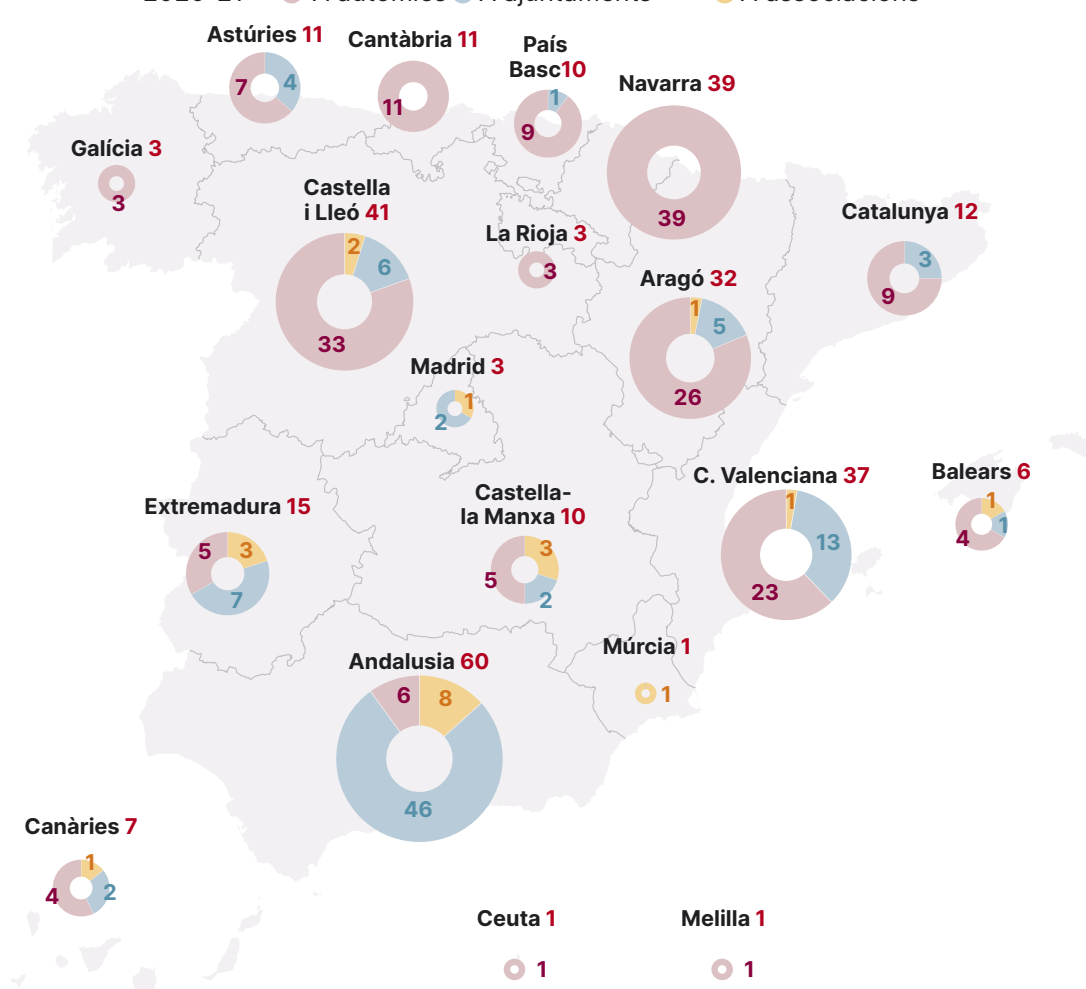
Memòria democràtica

**Les tasques
d'exhumació,
en xifres**

EXHUMACIONS DE FOSSES COMUNES QUE SUBVENCIONA L'ESTAT

2020-21 ● A autonomies ● A ajuntaments ● A associacions

Pla per accelerar el rescat de les fosses del franquisme

El Govern reforça el seu projecte d'exhumacions amb ajudes econòmiques per obrir 189 sepultures i impulsar 303 iniciatives ● Es calcula que uns 25.000 cossos són recuperables

JUAN JOSÉ FERNÁNDEZ
Madrid

Els assessors del Govern en memòria històrica calculen que queden entre 20.000 i 25.000 cossos «rescatables» de republicans assassinats i llançats a fosses comunes durant la Guerra Civil i la post-

guerra. Es considera així aquelles restes el parador de les quals es pot rastrejar i en principi són recuperables. Una altra cosa és la possibilitat científica de filiar-les una vegada trobades i, fins i tot, la possibilitat legal d'exhumar-les.

Dels 114.000 desapareguts (inhumats en fosses i pous la majoria) que s'estimaven el 2007 –any

en què governava el socialista José Luis Rodríguez Zapatero i es va aprovar la primera llei de memòria històrica–, el càlcul actual en resta 9.000 de ja recuperats des del 2000 i prop de 15.000 que estan al Valle de los Caídos. Un gran nombre, tret dels 25.000 rescatables, està en parador desconegut, el seu enterrament ha sigut des-

truït o els van llançar al mar. Aquests 25.000 són l'objectiu d'un nou impuls que l'Executiu, a través de la Secretaria d'Estat de Memòria Democràtica, ha decidit donar a la recuperació de restes de represaliats pel franquisme.

Alhora que, aquesta setmana, presentava per al seu enviament a les Corts la nova llei de memòria

democràtica, el Ministeri de la Presidència ha impulsat un pla quadriennal de fosses que el seu primer any supera en actuacions les del pla de xoc desplegat el 2020. Així, a les 114 tombes col·lectives amb l'obertura en marxa se n'hi afegeixen aquest any 189. En total són 303 projectes en què l'Estat intervé amb subvencions. Amb Zapatero, últim president amb qui es van impulsar les exhumacions, es van fer una mica menys de 180 excavacions en sis anys, segons fonts governamentals.

Madrid i Múrcia a la cua

Només dos governs autonòmics no han demanat encara finançament per a projectes d'exhumació de fosses comunes: Madrid i Múrcia. A les dues comunitats les caracteritza la influència de Vox en institucions clau. N'hi ha una tercera, Andalusia, que fins i tot

Des del 2000, s'han exhumat les restes de **més de 9.000 represaliats** durant la Guerra Civil i la dictadura franquista.

L'Executiu de Sánchez, amb **303 excavacions**, gairebé dobla les 180 actuacions realitzades durant els sis anys que va governar Zapatero.

La Secretaria de Memòria Democràtica dedica **el 60% dels seus 11 milions** de pressupost a la recuperació de cossos.

L'Estat destina **665.000 euros** a ajudes per a famílies que demanen exhumar els seus avantpassats sepultats al Valle de los Caídos.

Unes **11.000 persones** enterrades a Cuelgamuros estan inscrites com a «desconegut», cosa que dificulta la resignificació del lloc.

Juan Medina / Reuters

Al'esquerra, un antropòleg forense treballa en una fossa comuna al cementiri de Farasdués (Saragossa), el desembre passat. A la dreta, exhumació a la fossa comuna del cementiri d'Alacant, al febrer. A baix, restes de les víctimes del franquisme identificades a Manacor, a la seva arribada al cementiri de Son Coletes, el 4 de juliol.

Álex Domínguez

Isaac Buj / Europa Press

com-partint aquest factor polític (el seu Executiu està format per PP i Ciutadans, amb suport de la formació d'extrema dreta), sí que ha demanat ajuda estatal; en total, per a sis projectes.

La reticència de Vox a l'exhumació de fosses comunes no és tan frontal com la seva oposició al relat polític que surt a la llum amb aquestes descobertes. Preguntat per la nova llei de memòria democràtica, el 20 de juliol, durant un viatge a l'Aragó, el portaveu parlamentari de Vox, Iván Espinosa de los Monteros, la va deplorar, però es va mostrar partidari que «tots els espanyols, amb independència del bàndol en què van lluitar els seus avis, puguin, per descomptat, obrir, recuperar les fosses en què hi hagi, en qualsevol lloc, les restes mortals dels seus avantpassats».

Aquest pla d'ajudes a l'exhumació aporta diners públics per

primera vegada des que el Govern de Mariano Rajoy va tancar l'aixeta, el 2012. Les subvencions s'emporten el 60% dels 11,35 milions d'euros del pressupost de la Secretaria d'Estat de Memòria Democràtica.

Restes al Valle de los Caídos

El departament que encapçala Fernando Martínez ja ha gastat un milió d'euros en ajudes per a ajuntaments i en dedicarà aquest any tres milions més en subvencions destinades a 15 autonomies. Una altra partida gruixuda, de 665.000 euros, està destinada a ajudar les fins al moment 65 famílies que han reclamat recuperar els seus avantpassats traslladats al Valle de los Caídos. Així mateix, Presidència té compromesos 400.000 euros en ajudes per a recerca de fosses comunes als cementiris de San Rafael i La Salud, de Còrdova.

Entre els llocs de concentració de fosses que l'Estat ajuda a obrir, n'hi ha pocs com la província de Còrdova, amb 11 municipis on hi haurà exhumacions, rastrejos, testimonis o anàlisis de restes. Còrdova és un territori paradigmàtic de la memòria: només en un radi de 75 quilòmetres al sud

Aquesta és la primera inversió estatal en memòria històrica des que Rajoy va tancar l'aixeta el 2012

A Catalunya han demanat subvencions tres consistoris de Barcelona: Polinyà, Torrelló i Terrassa

de la capital s'acumulen excavacions previstes a Cabra, Monturque, Castro del Río, Aguilar de la Frontera, Puente Genil, La Carlota i Hornachuelos. Els 11 projectes per als quals associacions i ajuntaments han demanat ajuda són el gruix dels 60 que subvenciona el Govern a Andalusia.

Rere el rastre de Blas Infante

Entre els projectes andalusos, hi ha el de Pico Reja, una fossa al cementiri de San Fernando de Sevilla amb 1.103 cossos de represaliats. A gairebé tots —com Blas Infante, pare del nacionalisme andalús, a qui un regidor sevillà de Vox va dir «tarat» a les xarxes— els van treure la vida en tàpies i cunetes durant les primeres setmanes de la contesa. Pico Reja s'emporta 105.000 euros de l'Estat.

A Catalunya tres ajuntaments barcelonins han demanat suport: Polinyà —on es recullen testimo-

nis de la repressió—, Torelló i Terrassa, on el ministeri preveu «recerca i prospecció». A la capital del Vallès Occidental han anat a parar 3.000 euros per estudiar les fosses de la ciutat, de les quals el 1958 el franquisme es va emportar cadavers al Valle de los Caídos.

Castella i Lleó —amb Executiu del PP i Cs— és la segona regió en petició d'ajudes a autonomies: 33 projectes per a un total de 41. Destaquen les recerques a la província de Burgos: a la Merindad de Valdivielso, a la cartoixa de Santa María de Miraflores i al cementiri de San José de la capital, on es planeja identificar 600 cossos. Allà es necessiten fons per a estudis de l'ADN: els voluntaris de la Coordinadora per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Burgos només n'han pogut filiar documentalment 300; les altres restes són de desconeguts que no figuren en cap paper. ■

Memòria democràtica

La UB investiga el trasllat de cossos al Valle de los Caídos

► Parents de 65 represaliats de tot Espanya han cursat una sol·licitud a Patrimoni Nacional

JUAN JOSÉ FERNÁNDEZ
Madrid

Qui eren, on els van matar, quan els van treure de la fossa i quan els van portar a una cripta a Cuelgamuros. El Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona (UB) mira de reunir aquesta informació sobre desenes de persones enterrades al Valle de los Caídos els familiars de les quals volen recuperar-ne les restes. Encapçala les indagacions la professora Queralt Solé, investigadora de les fosses de la Guerra Civil i una de les més expertes autoritats acadèmiques en la història del gran recinte mortuori.

Amb un altre membre del departament, Solé rastreja, de moment, el procés de mort i transport a què van ser sotmesos 65 enterrats. Són els que busquen famílies de diversos punts d'Espanya que han cursat sol·licitud davant Patrimoni Nacional. Entre d'altres, dues de Barcelona i un grup de peticions per cadàvers que van sortir de Lleida. La quantitat va pujant –fa

dos mesos n'eren 60 – i pot augmentar després de les primeres exhumacions.

A principis d'any, Solé va rebre l'encàrrec de la Secretaria d'Estat de Memòria Democràtica, amb 18.000 euros de pressupost, perquè cada família que demani una exhumació rebi un dossier sobre el seu avantpassat i les circumstàncies en què va arribar al Valle de los Caídos. «Si hi va arribar... perquè de vegades hi ha sorpreses, famílies que estan en un error», explica aquesta veterana en el busseig en els arxius. Per exemple, un veí de Manresa que suposadament va ser enterrat a Cuelgamuros no era allà: la seva viuda, que tenia diners, el va manar exhumar i reinhumar abans que els franquistes se l'emportessin.

Només un tràmit pendent

La investigació «té a veure amb una necessitat de respecte –explica Solé–, de reconstruir la informació sobre les persones i, si la família no pot recuperar les restes, que almenys tingui un informe». Les exhumacions particulars al

Vista nocturna del Valle de los Caídos, amb la gran creu sobre la basílica, el 2019.

El projecte de resignificació del recinte que estudia el Govern descarta eliminar-ne la creu

Valle de los Caídos ja tenen llicència municipal, empresa candidata –Tragsa– i només un tràmit pendent: el pla de seguretat laboral dels operaris. Però el gran nombre d'enterrats amb fitxa de «desconegut» són una dificultat per a la recerca. I també per a la resignifi-

cació del monument que medita el Govern central mentre tramita la llei de memòria democràtica.

Un dels principis de la nova norma és el de veritat, el dret de la víctima al seu nom. Fonts governamentals admeten a EL PERIÓDICO la intenció de l'Executiu que els noms dels enterrats es vegin al Valle de los Caídos quan sigui resignificat, però admeten la dificultat de filiar els no anomenats, majoritàriament republicans.

El projecte de resignificació del recinte monumental que dissenyarà el Govern preveu, com ja ha

admès Presidència, el trasllat de les restes de José Antonio Primo de Rivera. Les mateixes fonts descarten que s'enderroqui la creu de Cuelgamuros, per més que Santiago Abascal, líder de Vox, s'afanyi a defensar «la creu més gran del món», com va afirmar després d'aprovar l'Executiu la remissió al Congrés de la nova norma. A la Secretaria d'Estat creuen que un Valle resignificat ha d'explicar el que va ser el franquisme, i la presència de la creu, visible a 20 quilòmetres, il·lustra clarament què va ser el nacionalcatolicisme. ■

Un general retirat autor d'un polèmic llibre i un exministre de la UCD són els protagonistes dels últims episodis de revisionisme de la guerra i la dictadura.

De Dávila a Camuñas

Segons Rafael Dávila, els nazis van bombardejar Gernika malgrat el general Mola i els republicans van incendiar la ciutat després del raid de la Luftwaffe. «Van començar els incendis i es van sentir moltes explosions. Indubtablement, comenten, van anar incendiant i robant, com a Irun, els mateixos rojos», es llegeix al seu llibre *La Guerra Civil en el norte* (La Esfera).

L'autor és general de divisió retirat, va ser ajudant de camp del rei Joan Carles i va manar la Legió i la Guàrdia Reial. Dávila va escriure el llibre, que ja va per la segona edició, basant-se en papers que li va deixar el seu avi, Fidel Dávila, que va ser un dels generals destacats de la contesa i la dictadura posterior.

J. J. F.
Madrid

Amb el seu llibre, elogiat en fòrums conservadors i ultraconservadors –un dels últims, la Fundación Villacisneros, al juny–, el general Dávila ha ingressat al *hall of fame* d'un públic dretà instal·lat en un creixent revisionisme de la memòria històrica i molt mobilitzat des de l'exhumació de Franco. És el corrent que va sonar en veu alta en l'acte del PP *Concòrdia i Constitució*, el 19 de juliol a Àvila, quan l'exministre de la UCD Ignacio Camuñas va culpar la Segona República de la seva demolició i va negar que el del 18 de juliol de 1936 fos un cop d'Estat.

Però el pensament de Camuñas no és un aflorament sobtat. Altres veus el repiquen des de fa anys en llibres i conferències sobre la Guerra Civil i la dictadura. I la cúpula del PP no ha desautoritzat un corrent d'opinió que també freqüenta els fronts d'una «batalla cultural» a què sovint es refereixen dirigents de Vox.

Tres plantejaments bàsics

Tres són els plantejaments més moderns d'aquest revisionisme de dretes: que el Govern del Front Popular no tenia legitimitat el 1936 perquè va vèncer per tongo electoral, que el PSOE va iniciar la guerra amb la revolució d'Astúries del 1934 i que l'aldarull del 18 de juliol no va ser un cop.

L'exministre Ignacio Camuñas.

Pocs historiadors prestigiosos –Javier Tusell i Santos Juliá, entre ells– han pogut evitar haver de dedicar part de les seves energies a desmentir l'autèntic cabal de

falsedats que un altre historiador, especialista en la Guerra Civil, com Ángel Viñas només s'explica com a «propi del fenomen de les fakes», explica a EL PERIÓDICO. De fet, ell mateix ha qualificat de «notícia falsa trumpiana» algunes de les asseveracions del general Dávila.

Arguments més nocius

De l'argument del revisionisme, Queralt Solé, professora d'Història Contemporània i experta en fosses del franquisme de la Universitat de Barcelona, assenyala la negació del cop com l'element «més tòxic, pel que suposa de justificació de la rebel·lió contra la democràcia».

Per la seva banda, Viñas creu que l'argument més nociu és el que situa l'inici de la guerra en el 1934, «perquè allà agafa malament l'esquerra, que va cometre un error». I adverteix: el revisionisme «guanyarà la batalla de la cultura popular depenent dels mitjans que posi a la seva disposició el poder». ■

Más Madrid recurre el grupo mixto de los carmenistas

R. M.

El grupo municipal de Más Madrid, liderado por Rita Maestre, presentó ayer un recurso contencioso administrativo solicitando medidas cautelares contra la creación del grupo mixto en el Ayuntamiento de Madrid integrado por cuatro ex ediles de la formación cercanos a la ex alcaldesa Manuela Carmena, al entender que esta figura «no se ajusta a la legalidad» y deberían ser concejales no adscritos.

Los servicios jurídicos del Ayuntamiento de Madrid, en contra del criterio de la Comunidad de Madrid, confirmaron la semana pasada la creación del grupo mixto integrado por Marta Higuera, José Manuel Calvo, Luis Cuetto y Felipe Llamas, tras desestimar un recurso que había paralizado la creación del grupo y que interpuso Más Madrid, formación a la que pertenecían estos concejales y que abandonaron por desavenencias con el proyecto para crear a continuación la plataforma Recupera Madrid. Para Más Madrid, la creación del grupo mixto «no se ajusta a la legalidad y se aparta (sin explicarlo) del criterio» del Consejo Consultivo regional, que «entendió por unanimidad que estos concejales debían ser considerados no adscritos», añaden las fuentes en referencia a un informe del pasado mes de julio.

Otras cinco calles que Carmena purgó ilegalmente recuperarán su nombre

Crucero Baleares, García Noblejas o Caídos de la División Azul serán restituidos

Pablo Gómez

La Justicia ha puesto en evidencia que el Gobierno de Manuela Carmena en el Ayuntamiento de la capital aplicó de forma incorrecta la Ley de Memoria Histórica en el cambio de algunas calles por sus supuestas connotaciones franquistas. El ejemplo más claro es el de la calle dedicada a Millán Astray. El TSJM señaló en su sentencia que no se dan ninguno de los supuestos fijados en la ley para «purgar» una vía. En primer lugar, porque su papel como Jefe de Prensa y Propaganda durante la contienda fue «testimonial»; segundo, porque «no consta en el expediente administrativo acreditación alguna de testimonios durante el periodo en que ocupó dicho cargo»; y, finalmente, porque Millán Astray tenía el nombre de una plaza en Madrid, reubicada posteriormente, como reconocimiento a los méritos concurrentes a su persona por su intervención en la Guerra de Filipinas. Pero no es un caso aislado. El Gobierno de Martínez-Almeida tendrá que devolver próximamente otras cinco calles rebautizadas por Carmena a su nomenclatura original:

Crucero Baleares: Carmena cambió el nombre esta vía porque este «barco formó parte de la Armada franquista y bombardeó a civiles». Obvió Cibeles que en el hundimiento del Baleares perecieron casi 800 personas que eran españoles de ambos bandos.

El Algabeño: el Comisionado de Memoria Histórica borró a

Varias de las placas con el nombre de Millán Astray, recientemente colocadas, amanecieron ayer vandalizadas

Pepe El Algabeño del callejero por, según sus argumentos, prestar colaboración en la sangrienta limpieza política de los barrios de Sevilla por parte de Queipo de Llano. Pero no queda acreditado que esta calle rinda tributo a este torero, cuyo nombre de faena era, en realidad, El Algabeño Hijo. Su carrera como matador fue menor en comparación con la de su padre, conocido éste sí, como El Algabeño. Además, esta es una vía, cuya denominación actual fue aprobada en 1979.

Hermanos García Noblejas: esta calle fue cambiada con el ar-

LA CLAVE

Las placas de Millán Astray, vandalizadas

Las placas con el nombre de Millán Astray han aparecido vandalizadas sólo días después de que el Gobierno municipal las restituyera en el callejero madrileño, en aplicación de la sentencia del TSJM. Su nombre ha sido tachado con pintura negra. El Ayuntamiento procederá ahora a su limpieza.

gumento de que dos de los hermanos participaron en la División Azul. Circunstancia esta que no supone un criterio de aplicación de la ley. Por esta misma razón, el Gobierno de Carmena no aplica la ley de forma correcta al suprimir la calle dedicada a los **Caídos de la División Azul**. Y el resto de los hermanos fueron víctimas durante la Guerra Civil.

Cirilo Martín: el comisionado borró su espacio en el callejero por su pasado falangista. Pero esta vía reconoce su labor como alcalde democrático de Aravaca antes del inicio de la guerra.

tienda online
LA RAZÓN

tiendaonline.larazon.es

Solo
379€
-445€
-66€
Wifi
Pantalla táctil
1.400 W - Vaporera
Desde 21,06€/mes

Robot de cocina Multifunción

Solo
59,90€
Enfría - Ventila
Humidifica
Potencia 80 W
Oscilación 120°

Climatizador portátil Wind Pure

Solo
114€
55-65 cm
Resistentes
Ligeras
Cierre TSA

Juego de Maletas
Material ABS + Policarbonato

Casi 900.000 euros para «recuperación» de víctimas de la Guerra Civil

Ayudas para entidades privadas sin ánimo de lucro y organismos públicos de investigación

A. Bartolomé - Madrid

La nueva Ley de Memoria Democrática, pendiente de su recorrido parlamentario una vez que fue aprobada en el Consejo de Ministros, señala al Estado como el responsable de todo el proceso de localización, búsqueda, exhumación e identificación de cadáveres en fosas comunes. La Secretaría de Estado de Memoria dedica un 60 por ciento de un presupuesto de 11 millones de euros a este cometido, que cuenta con un catálogo de 304 fosas para culminar este año y prevé alcanzar más de 500.

En este contexto, y por segundo año consecutivo, el Ministerio de Presidencia, Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática impulsa una convocatoria de subvenciones para ejecutar proyectos y actuaciones en materia de Memoria Democrática. El presupuesto aprobado asciende a 895.000 euros para actividades de «recuperación» de la memoria de las víctimas de la Guerra Civil y la dictadura.

Las ayudas estarán destinadas a asociaciones, fundaciones y entidades privadas sin ánimo de lucro, así como universidades y organismos públicos de investigación que tengan incorporados entre sus objetivos el reconocimiento de las víctimas.

También, las agrupaciones de personas físicas que, sin ánimo de lucro, tengan interés legítimo en estas actividades podrán beneficiarse de la subvención presentando un documento que acredite su existencia y sus fines.

La convocatoria, que se publicó este lunes en el Boletín Oficial del Estado (BOE), especifica que el importe para la realización de estudios e investigaciones relativos a la recuperación de la memo-

ria democrática, así como al reconocimiento moral de las víctimas de la Guerra Civil y de la dictadura podrá recibir hasta 12.000 euros.

Los proyectos de recopilación,

conservación, estudio y difusión del patrimonio documental escrito, oral, audiovisual o intelectual de la Guerra Civil o la dictadura también podrán acceder a la convocatoria y estarán dotados de

hasta 10.000 euros.

La organización de cursos, jornadas, exposiciones y otros eventos científico y divulgativo sobre la Memoria Democrática podrán, también, beneficiarse de hasta cinco mil euros de las ayudas.

Para valorar los proyectos, los criterios son la calidad técnica, su viabilidad económica y la colaboración con otras entidades o instituciones. Asimismo, se valorará la experiencia, trayectoria y especialización de las entidades, la incidencia del proyecto en la sociedad o la cofinanciación.

Cada entidad interesada podrá presentar un total de cuatro propuestas de subvención en 2021. El plazo máximo para ejecutar cada proyecto o iniciativa será de un año a partir de la publicación de la resolución de concesión correspondiente. Las solicitudes

deberán presentarse

Francisco Igea, vicepresidente de la Junta de Castilla y León, en el cementerio de Villadangos

a través de la Sede Electrónica del Ministerio de la Presidencia, Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática.

Estas subvenciones son compatibles con otras ayudas de organismos o instituciones públicas o privadas para la misma actividad, siempre que la suma de todas las ayudas no supere el coste de la actividad subvencionada, según dispone la normativa general de subvenciones.

En cuanto a la Ley de Memoria Democrática, no entra en la reparación o compensación económica a las víctimas de la dictadura y a quienes sufrieron pérdidas patrimoniales porque ya a lo largo de la democracia se han abordado compensaciones a más de 600.000 personas por valor de 21.600 millones, una parte de «responsabilidad» que el Gobierno considera ya «suficientemente cubierta», según Félix Bolaños, ministro de Presidencia.

EFE

Fosas

Igea: «La ley ni se discute ni se negocia»

Después de que el concejo de la Junta Vecinal de Villadangos (León) celebrado el viernes acordara por mayoría denegar un proyecto para exhumar víctimas de la Guerra Civil, el vicepresidente de la Junta, Francisco Igea, ha aclarado que se trató de un «malentendido». Si bien el concejo denegó inicialmente este proyecto de la Asociación para la Recuperación

de la Memoria Histórica (ARMH), Igea confirmó «el compromiso absoluto» del Gobierno castellanoleonés con el cumplimiento de la ley, que «ni se discute ni se negocia», dijo. Igea remarcó que «se está generando una imagen que no corresponde con la realidad», toda vez que «solo han votado 22 personas de las más de 700 censadas en Villadangos del Páramo». La ARMH ha presentado una modificación del proyecto inicial para llevar a cabo la exhumación que ya está en poder del comité técnico del Consejo Asesor de la Memoria Histórica de Castilla y León y debe estar listo el día 7.

PROPUESTA **VIVIR EL VINO** SEPTIEMBRE

LOTE 6 BOTELLAS

- 93 1 BOTELLA SERICIS CEPAS VIEJAS MONASTRELL 2017 Murviedro - DO Alicante (10,50€)
- 93 1 BOTELLA SERICIS CEPAS VIEJAS BOBAL 2017 Murviedro - DO Utiel-Requena (10,50€)
- 92 1 BOTELLA SERICIS CEPAS VIEJAS MERSEGUERA 2020 Murviedro - DO Valencia (10,50€)
- 93 1 BOTELLA FINCA MONTEPEDROSO VERDEJO 2020 Finca Montepedroso - DO Rueda (7,75€)
- 90 1 BOTELLA VIÑA BUJANDA CRIANZA 2018 Familia Martínez Bujanda - D.O.C.a. Rioja (7,05€)
- 91 1 BOTELLA VIÑA BUJANDA RESERVA 2015 Familia Martínez Bujanda - D.O.C.a. Rioja (9,55€)

EL LOTE INCLUYE UN SACADORCHOS PLATEADO PULITEX

CLUB VIVIR EL VINO

PVP 39€*

30% DESCUENTO

PVP 56€*

* IVA y gastos de envío incluidos

INFORMACIÓN Y PEDIDOS

91 633 84 61

info@vivirelvino.com

www.vivirelvino.com

WhatsApp: 609 933 104

► 3 Septiembre, 2021

Una calle de Orihuela (Alicante) con un mural en homenaje a Miguel Hernández. / PEPE OLIVARES

Un juez avala que figure en la Red el nombre del secretario del juicio a Miguel Hernández

El hijo de Baena Tocón pidió que desapareciera su padre de una investigación histórica de la Universidad de Alicante

RAFA BURGOS, Alicante
El magistrado del Juzgado de lo Contencioso-Administrativo número 3 de Alicante dio la razón ayer a la Universidad de Alicante (UA) y permitirá que el nombre de Antonio Luis Baena Tocón, secretario que participó en el juicio que condenó a muerte a Miguel Hernández, continúe en el repositorio de la entidad académica a disposición de cualquiera que desee buscarlo en internet. De esta forma, el juez desestima el recurso presentado por el hijo de Baena contra la resolución tomada por el exrector de la UA, Manuel Palomar. "No podemos pedir a una universidad pública que ejerza una suerte de censura previa sobre la producción científica de su profesorado, porque ello supondría la reviviscencia de las formas de censura anteriores a la probación de la propia Constitución", falla el juez en su resolución, contra la que cabe recurso de apelación.

Como adelantó EL PAÍS en 2019, la gerencia del campus alicantino accedió a retirar del repositorio de la UA el nombre del secretario judicial franquista, que aparecía en un artículo del catedrático Juan Antonio Ríos titulado *El caso Diego San José y el Juez Humorista*. El descendiente de Baena apelaba a la ley de protección de datos personales y al derecho al olvido digital para que desapareciera cualquier referencia a su padre. Esta decisión generó una fuerte polémica en el ámbito académico, ya que suponía ejercer la censura en el área de la investigación histórica.

Ríos solicitó que se retirara eventualmente su texto y presentó un recurso de alzada para que

la UA investigara el asunto. El Vicerrectorado de Investigación y Transferencia de Conocimiento de la entidad académica alicantina resolvió que las funciones desempeñadas por Baena Tocón, al ser públicas, "son de interés público", por lo que "la publicación de su nombre no es contraria a la normativa de protección de datos de carácter personal". Finalmente, Palomar acordó anular la decisión de su gerencia y permitió que el nombre del secretario judicial apareciera completo. Un informe solicitado a la Agencia Española de Protección de Datos avalaba esa decisión.

El hijo de Baena Tocón recurrió este dictamen. Y ahora, un juez ha desestimado su demanda.

Al menos 10 documentos con la firma

Las investigaciones históricas contrastadas señalan que la firma de Antonio Luis Baena Tocón aparece al menos en 10 documentos del expediente del consejo de guerra que se desarrolló en Madrid en 1940 contra Miguel Hernández. La sentencia lo condenó a pena de muerte por adhesión a la rebelión, si bien la condena fue conmutada por Franco en octubre de 1940 por 30 años de prisión. El poeta murió en 1942, en el Reformatorio para Adultos de Alicante, por una tuberculosis que empeoró su salud, ya muy precaria.

Según la sentencia, a la que ha tenido acceso este periódico, los hechos recogidos en el texto de Ríos "responden a una construcción historiográfica que permite una participación subjetiva del autor a la hora de plasmar e interpretar las fuentes en su relato". Y se basa en "datos ciertos", ya que Baena Tocón "intervino como secretario judicial en el Juzgado Especial de Prensa que instruyó el caso de los procesados Miguel Hernández y Diego San José, levantando diligencias de todo tipo, entre ellas de instrucción o indagación, y dando fe de las actuaciones practicadas".

Añade el magistrado que "debe prevalecer la libertad científica del investigador en un trabajo de investigación histórica, frente a la protección de los datos personales, cuando la información que contiene tiene relevancia o interés público". Y dado que el secretario judicial ejercía una función pública, su intervención en el juicio de Miguel Hernández tiene "interés público". "Debemos señalar", continúa el juez, "que esta función lo fue en ejercicio de la legalidad entonces aplicable".

La sentencia indica también que "la jurisprudencia" ha establecido "la mayor protección de la que goza la libertad científica respecto a la libertad de expresión e información, y la innecesariedad de que la veracidad responda a datos exactos, menos cuando se trata de un trabajo de investigación histórica, admitiéndose inexactitudes que respondan a errores circunstanciales que no afecten a la esencia de lo informado". Por tanto, desestima la demanda interpuesta por el descendiente de Baena Tocón.

MEMÒRIA HISTÒRICA

Els veïns de Villadangos no poden vetar l'exhumació de víctimes del franquisme

La Junta de Castella i Lleó obrirà la fossa perquè així ho diu la llei de memòria històrica

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

L'Associació per a la Memòria Històrica porta més de vint anys obrint fosses per tot el territori espanyol i, fins ara, mai s'havia trobat que un grup de veïns votés en contra d'una exhumació. Ni la llei de memòria de la comunitat autònoma de Castella i Lleó ni l'espanyola preveuen aquesta possibilitat. Per això resulta tan insòlit que el popular Alejandro Barrera García, alcalde de Villadangos del Páramo, un municipi d'un miler d'habitants, decidís sotmetre a votació l'exhumació al cementiri d'una fossa on es calcula que hi ha enterrades una dona i 70 homes. La decisió d'un grup de veïns (22 hi van votar en contra, 12 a favor i 2 es van abstenir) de denegar la possibilitat dels familiars de recuperar els cossos d'avis i besavis ha indignat molta gent. Entre ells, el vicepresident de la Junta de Castella i Lleó, Francisco Igea Arisqueta, de Ciutadans, que s'ha traslladat aquest dilluns fins al municipi lleonès per "fer complir la llei": "En un país democràtic les lleis s'apliquen. Ni un referèndum a Ca-

Contundència

"En un país democràtic les lleis s'apliquen", diu el vicepresident de Castella i Lleó

talunya, ni un a Villadangos poden impedir la seva aplicació. Les lleis s'aproven i es discuteixen al Parlament". Igea ha sigut contundent: "En aquesta comunitat ningú quedarà ni en una cuneta ni en una fossa comuna".

La llei de memòria democràtica espanyola, que està en projecte d'aprovació, preveu la possibilitat que hi hagi un desacord entre els familiars de les víctimes: uns poden defensar l'obertura de la fossa i els altres negar-s'hi. Aleshores es preveu la tramitació d'un expedient i la intervenció judicial. En el cas de Lorca, la investigació de la fossa està en mans del Tribunal d'Estrasburg perquè els familiars del poeta sempre s'han oposat a la investigació i la justícia espanyola s'ha negat a fer cap recerca. En canvi, Nieves García Catalán, neta de Díoscoro Galindo, una altra víctima que va ser assassinada juntament amb Lorca, sí que vol trobar el seu avi.

Tanmateix, aquest no és el cas de Villadangos, on les víctimes enterrades són d'altres pobles i cap dels que s'hi han oposat té familiars a la fossa. El vincle dels veïns d'aquest municipi lleonès amb les víctimes es remunta a uns mesos dramàtics del 1936, quan les forces franquistes van ocupar la zona. Entre el 31 d'agost i el 18 de no-

01. El moment de la votació de la trentena de veïns. 02. Cementiri de Villadangos del Páramo amb les marques d'un dels llocs on es vol fer exhumacions. ILEON.COM

vembre del 1936, els veïns van traslladar i inhumar els cossos que els falanxistes deixaven abandonats en diferents punts del terme municipal. La primera víctima amb signes de violència que van trobar va ser un veí de Folgoso de la Ribera, Marcelino Rodríguez Olano, assassinat l'1 de setembre del 1936. Les setmanes següents van anar apareixent altres cadàvers. Un dels moments més cruels de la matança va ser el 22 d'octubre del 1936, quan van treure una desena de civils del camp de concentració de San Marcos, els van matar i els van abandonar al turó de Pozo Mulgar.

L'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica (ARMH), que ha pogut identificar algunes de les víctimes gràcies en part al registre municipal i al llibre de registres que es guarda a l'església, destaca que moltes vegades eren els treballadors de l'estació del ferrocarril els que donaven el senyal d'alerta. Aleshores, el capellà del poble, Manuel García Arias, anava a buscar els afusellats, amb un carro i l'ajuda dels veïns, i els donava sepultura.

Si l'alcalde va decidir sotmetre l'exhumació de la fossa a votació va ser perquè el cementiri és propietat

Humanitat

El 1936 els veïns recollien els cossos de les víctimes assassinades i els enterraven

de la Junta de Veïns. La llei de memòria històrica i democràtica de Castella i Lleó recull que abans de fer cap exhumació s'ha de demanar permís als propietaris dels terrenys, però també alerta que es poden expropiar els terrenys perquè és una qüestió d'utilitat pública i interès social. "Mai havíem tingut cap oposició. Els alcaldes ens ho poden posar més fàcil o més difícil i no depèn del color polític sinó de la sensibilitat de cadascú", explica el president de l'ARMH, Emilio Silva. "Si hagués passat el mateix amb una víctima del terrorisme, que es qüestionés si té o no dret a una reparació, la reacció judicial hauria sigut immediata", afegeix Silva. El president de l'ARMH creu que sobretot hi ha por: "Durant molts anys s'ha negat l'existència d'aquesta fossa i s'ha mentit dient que allà no hi havia enterrat ningú".

Entre el 2000 i el 2018 a l'estat espanyol es van exhumar 743 fosses i es van localitzar 9.009 morts, segons recull la historiadora Lourdes Herasti a la seva tesi doctoral. Un 80% són víctimes civils. Són tan sols una petita mostra de la repressió, perquè es calcula que com a màxim es podran recuperar tan sols un 10% de les fosses comunes de l'Estat. —

¿Va ser «testimonial» el paper del general José Millán-Astray en la Guerra Civil, com considera el Tribunal Superior de Justicia de Madrid (TSJM) per ordenar que tornin a la capital les plaques que dediquen un carrer a la seva memòria? ¿No consta documentalment que participés en cap «acció bèl·lica» ni cap «campanya propagandística» a favor del cop d'Estat? Aquests són els arguments del tribunal per acceptar el recurs presentat per una fundació dedicada a la memòria del fundador de la Legió. I la sentència és ferma, però xoca frontalment amb la biografia del mentor de Franco.

Anem per parts. La llei de memòria històrica del 2007, en aplicació de la qual l'Ajuntament de Madrid durant el mandat de Manuela Carmena va retirar més d'un centenar de símbols, preveu a l'article 15 «la retirada d'escuts, insígnies, plaques i altres objectes o mencions commemoratives d'exaltació, personal o col·lectiva, de la insurrecció militar de la Guerra Civil i de la repressió de la dictadura».

Si del que es tracta és de retirar dels carrers l'apologia del franquisme, en aquesta matèria Millán-Astray va ser el pare fundador de l'apologia del franquisme, el seu quilòmetre zero, la seva pedra fundacional. El seu primer director de propaganda, l'autor de la segona biografia dedicada a Franco, *Nues-*

(Des)memòria històrica

Els esdeveniments històrics desmenteixen categòricament els arguments que va esgrimir el Tribunal Superior de Justicia de Madrid per reposar el general Millán-Astray en la llista de carrers de la capital.

El pare fundador de l'apologia del franquisme

tro Caudillo, designado por Dios y ante el mundo. L'historiador Luis Castro ha dedicat un llibre (*Yo daré las consignas*, Marcial Pons, 2020) precisament a l'actuació del general com a cap de Premsa i Propaganda del bàndol nacional des del 29 de setembre del 1936.

El seu pas pel càrrec va ser breu (va ser rellevat el gener de 1937 per la seva escassa competència, la imatge que oferia davant la premsa internacional i la seva incòmoda tendència a dirigir els subordinats, literalment, a toc de xiulet, fent-los formar per sotmetre'ls a arengues legionàries). Però crucial per definir un projecte propagandístic a través de la «construcció d'una imatge que l'identificava [a Franco] amb els grans herois guerrers de la història medieval», segons

ERNEST ALÓS
 Barcelona

Mentor de Franco, Millán-Astray va ser cap de propaganda del bàndol nacional durant la guerra

indica l'historiador Paul Preston en el seu pròleg al llibre de Castro. Però això no impideix que en moments de camaraderia legionària pogués dir amistosament «fill de puta» al dictador que abans havia sigut el seu lloctinent.

En tipografia destacada

Durant el seu mandat va emetre instruccions a la premsa en aquest to: «Publicaran els diaris, fins a nou avís, al capdavant, en tipografia destacada, l'entrefilet: *UNAPATRIA: ESPAÑA - UN ESTADO - UN CAUDILLO* [...] pel que fa a la marxa general del diari [...] aquest s'haurà d'atenir [...] a l'exaltació ferma basada en la Fe i en la confiança plena en l'Autoritat i Persona del Cap de l'Estat». I a «la Constitució d'un Estat, sota els signes de Po-

La placa restituïda del carrer del General Millán-Astray.

der, Força, Disciplina social».

Sí, el molt baquetejat Millán-Astray no va ser al front i després va passar a ser responsable dels mutilats de guerra. Però, com recorda Castro, en la seva actuació com a cap de Propaganda concebia la «tasca periodística com a complementària de la de les armes i, per tant, subordinada al comandament politicomilitar». «En aquest sentit, no és casualitat que Millán-Astray parli de *consignes* a l'hora de transmetre les seves ordres», afegeix.

Quant a la no relació de Millán-Astray amb el cop del 1936, aquesta és l'opinió del seu biògraf Luis Eugenio Togados: «És una de les personalitats que més va contribuir durant els anys de la Guerra Civil a facilitar l'arribada de Franco al poder i a construir el mite, la imatge que molts espanyols tindran dels 40 anys de Govern del cap de l'Estat espanyol». El juliol del 1936, el retirat Millán-Astray era a l'Argentina, de gira radiofònica, per això no va ser a l'all de la conspiració, però va tornar immediatament i el 8 d'agost va arribar a Espanya per posar-se «a les ordres immediates» de Franco.

Una setmana després, quan encara no havia passat ni un mes del cop, va ser «comissionat per realitzar, per totes les províncies de la zona alliberada, tasca de propaganda i elevació de la moral militar». I va ser

un dels generals que va pressionar perquè fos Franco qui s'alcés al capdavant dels seus companys amb el títol de cabdill.

El TSJM també al·lega que no hi ha constància documental de les seves arengues. És cert, no tenia text mecanografiat ni *teleprompter*.

Va tornar de l'Argentina després del cop del 1936 per contribuir a mitificar la imatge del dictador

Va ser un dels generals que més va pressionar perquè Franco tingués el títol de cabdill

Però hi ha moltes transcripcions en la premsa de l'època dels seus discursos acabats (com el de l'acte d'hissat de la bandera bicolor que acaba amb el seu triple «Visca la mort»). Per no parlar del seu xoc amb Miguel de Unamuno el 12 d'octubre de 1936, amb dubtes sobre la textualitat del que va pronun-

ciar, però no sobre l'agressivitat de l'al·locució del general, que va fer sortir de polleguera el rector (queda per saber si va dir «mori la intel·ligència» o «morin els intellectuals», però ningú nega que fes els «salts i cops de puny» que relaten els testimonis).

En tot cas, coronel

El tribunal també argumenta que a Millán-Astray se li va dedicar una plaça, després convertida en carrer, a Madrid el 1923. Durant la dictadura de Primo de Rivera, per cert. I que aquest honor el va rebre com a heroi a les Filipines i fundador de la Legió, quatre vegades mutilat en combat, de manera que no hi hauria relació entre la distinció que suposa tenir un carrer amb els seus suposats mèrits durant la Guerra Civil. Posats a filar prim, en aplicació d'aquest argument, el carrer hauria d'estar dedicat al coronel Millán-Astray, no al general. Va ascendir de coronel general el 1927 al deixar el comandament de la Legió. Sembla un detall menor però hi ha antecedents: per argumentar que l'estàtua dedicada a Franco a Melilla no era un homenatge com a dictador, sinó pel seu paper en la Legió, sempre va ser identificada com un monument dedicat al «comandant Franco». Així que, si no una retirada de placa, com a mínim potser tocaria una pèrdua de rang. ■

► 10 Septiembre, 2021

La calle de Barco Sinaia, en el distrito de Vallecas, el miércoles. / CLARA ANGELA BRASCIA

El Ayuntamiento debe renombrar las vías por una sentencia del Superior tras los recursos de la Fundación Francisco Franco y de seguidores de los homenajeados

Cinco nombres franquistas que volverán al callejero en breve

MANUEL VIEJO, Madrid

Hay tertulias televisivas y tertulias radiofónicas. Y luego están las de verdad. Cuatro señoras jubiladas se reúnen todos los días a eso de las once de la mañana en un rincón del bar La Pradera de San Nicolás, en el epicentro de la renombrada calle del General Millán Astray de Madrid, a unos 15 kilómetros de la Puerta del Sol. Paloma, Paqui, "juuuh!", yo no digo el nombre" y "yo tampoco, eso no, no, que luego a saber" se piden siempre un café con algún churrito, alguna tapita y despachan la mañana. La mesa de la esquina del negocio, pegada a la ventana, es suya desde hace años; cualquiera se sienta. ¿Qué les parece que la calle de casa tenga de nuevo el nombre del general propagandista del franquismo?

—Que nos la dejen así, que llevamos 47 años con ese.

—¡Y que nos suban las pensiones con lo que ha costado el cambio!

Este pequeño sanedrín de sabias coincide en ese diagnóstico, salvo cuando surgen los problemas burocráticos.

—¿Por cambiar el DNI? Ningún problema.

—Maribel, escucha, porque no hemos ido, que si tuviéramos que ir...

—Claro, claro —asiente Paqui.

—Yo de por vida y hasta que me muera tengo Maestra Justa Freire, que fui con mi marido a la policía a cambiarlo hace meses y ya no voy a ir más.

—Y yo del General Millán Astray, que la voy a dejar para siempre, que para eso es historia de España.

La vía del general Millán Astray figuraba en el callejero madrileño hasta una tarde de 2018, cuando el Ayuntamiento de Manuela Carmena la modificó por el de la profesora Justa Freire, una pionera en la educación española. Sin embargo, el pasado 24 de agosto, dos operarios del Ayuntamiento, que ahora dirige el popular José Luis Martínez-Almeida, aparecieron por sorpresa a primera hora de la mañana y cambiaron la placa, de nuevo, por el que también fue fundador de los legionarios.

"Cuando vi a los dos operarios casi me caigo del susto", cuenta Raquel Chavarría, de 38 años, y auxiliar de la farmacia de la calle. "Vinieron con la escalera y nos pidieron subir el toldo para colocar la placa nueva. Ni cinco minutos tardaron. Esto, sinceramente, es una gilipollez. Se ha llamado Astray siempre. No tiene sentido cambiarlo". Lo mismo piensa la

Calles que vuelven a tener nombres franquistas

Fuente: elaboración propia.

EL PAÍS

veintena de vecinos consultados. Desde esa mañana de agosto, esta avenida es un corralito de medios, fotógrafos y curiosos. Las urnas, eso sí, cuentan que Ayuso alcanzó aquí el 45% de los votos en las elecciones del pasado mayo y que en las últimas generales la fuerza más votada fue el PSOE, con el 30% de las papeletas.

La hemeroteca muestra que el cambio de esta calle nació en 2007. Ese año, el socialista José Luis Rodríguez Zapatero aprobó la ley de memoria histórica, que

obliga a los ayuntamientos a retirar escudos, insignias, placas y otros objetos como menciones conmemorativas de exaltación, personal o colectiva, de la sublevación militar de la Guerra Civil y de la represión de la dictadura. Durante 10 años, desde 2007 hasta 2017, Madrid incumplió esa ley. En ese periodo, gobernado por el PP, no se produjo ningún cambio en el callejero de la capital. No fue la única ciudad. La normativa no sanciona por este incumplimiento. Es más, todavía existen 533

vías urbanas de distintos municipios en España cuyos nombres enaltecen la dictadura.

Los cambios de las calles madrileñas llegaron en 2016, cuando la entonces alcaldesa, Manuela Carmena, creó una comisión de memoria histórica para eliminar del callejero los nombres franquistas. La comisión se creó por voluntad de Carmena, dado que la normativa nacional no indica que sea un requisito previo.

La regidora reunió a distintas personalidades de diferentes ideologías a propuesta de los partidos, como el escritor Andrés Trapiello —premiado este año por el Ayuntamiento del PP y Ciudadanos—, la filósofa Amelia Valcárcel, el sacerdote Santos Urías o el historiador y académico Octavio Ruiz-Manjón, que recomendó a la entonces portavoz popular Esperanza Aguirre. La presidenta de este grupo fue la abogada, exsenadora socialista y fundadora y presidenta del Movimiento por la Paz, Francisca Sauquillo. Todos los partidos, salvo el PP, que se abstuvo, votaron a favor de esta comisión.

"Actuamos sin revanchismo", cuenta ahora por teléfono Sauquillo. Durante dos años, este grupo de intelectuales y expertos se reunió semanalmente para examinar las más de 9.000 calles que tiene Madrid. Tras numerosas charlas y horas de estudio, a los que sumaron historiadores y expertos, llegaron a la conclusión de que Madrid tendría que cambiar 53 calles franquistas. "La calle de Astray", recalca Sauquillo, "estaba clara desde el primer momento. Y aunque el militar no estuvo en la primera parte del levantamiento, luego vino a España y se puso a disposición de Franco, que le encargó crear Radio Nacional de España como elemento de propaganda. Y si eso no es jugar un papel en la dictadura, pues yo ya..."

La comisión propuso los nuevos nombres de las 53 calles con la condición de que fuesen personas o elementos que aportaran valores para la ciudadanía. De ahí el nombre de Justa Freire por el de Millán Astray o el del Memorial del 11 de Marzo por los Caídos de la División Azul. Carmena llevó entonces la resolución de la comisión a otro pleno municipal y todos los partidos —Más Madrid, PSOE y Ciudadanos— votaron a favor del cambio, salvo el PP, que se abstuvo de nuevo con un tono muy bronco: "Algunos nos quieren enterrar en el Valle de los Caídos", dijo el entonces concejal popular Pedro Corral.

La aprobación del cambio callejero se aprobó en un pleno que se celebró el 28 de abril de 2017. Días después, la Fundación Francisco Franco denunció el cambio de casi todas estas calles en los juzgados. Más tarde, la Plataforma Patriótica Millán Astray y numerosos particulares y familiares que estaban en contra de esta decisión se sumaron con otros recursos en diferentes juzgados de la capital. Mientras tanto, como no había sentencias firmes, las vías comenzaron a cambiarse.

En abril, el Tribunal Superior de Justicia de Madrid dictaminó

PASA A LA PÁGINA SIGUIENTE

► 10 Septiembre, 2021

Francisca Sauquillo dice que los jueces no deben ser historiadores

VIENE DE LA PÁGINA ANTERIOR

que la calle del General Millán Astray no se podía cambiar mediante la ley de la memoria histórica, como argumentaban los denunciantes. “No tiene motivación suficiente”, explicó el juez en el auto. “Los jueces no deben ser historiadores”, responde ahora la presidenta de la comisión de Carmena, Francisca Sauquillo. “Estoy viviendo estos cambios con mucha tristeza. Estamos viviendo una revi-

sión del levantamiento del 36, de lo que ocurrió después y de los 40 años del franquismo. No se quiere reconocer que aquello existió”.

Almeida (PP), que llegó a la Alcaldía en 2019 con el apoyo de Vox, no quiso recurrir la sentencia de abril sobre Millán Astray. Por tanto, ya es firme. Por eso se retiró el nombre de la Maestra Justa Freire el 24 de agosto. Fuentes municipales confirman que, aunque todavía quedan más cau-

sas pendientes de otras calles en los juzgados, el Ayuntamiento cambiará cinco vías más porque también hay sentencia firme y, por tanto, deberán volver a su nombre anterior.

Estas vías son: Memorial 11 de Marzo de 2004, que volverá a llamarse Caídos de la División Azul. La vía del médico y escritor José Rizal por la del torero franquista Algabéño. La glorieta del pintor Ramón Gaya por la de Cirilo Martín, el primer alcalde franquista del ahora barrio de Aravaca. La calle del Barco Sinaia —un buque que llevó a más de 1.000 exiliados españoles a México en 1939—, por Crucero Baleares, uno de los artilleros franquistas que más sangre derramó durante la Guerra Civil y que provocó en Málaga uno de los episodios más trágicos, conoci-

dos como La Espantá. Y la avenida de la Institución Libre de Enseñanza por la de los hermanos falangistas García Noblejas.

“Las calles se cambiarán de manera progresiva en las próximas semanas porque la sentencia no especifica una fecha límite”, explican fuentes municipales. Pero ¿podría Almeida nombrar de nuevo estas calles? Sí. La ordenanza es muy clara. Aunque no es fácil. El equipo de gobierno y las juntas de distrito pueden proponer el cambio de nombre de cualquier vía madrileña, que deberá luego ser votado en el pleno de Cibeles o en el de la junta municipal. Es más, durante estos dos años de gobierno de PP y Ciudadanos se han cambiado una plaza y dos calles que tenían otros nombres.

Hace unos días, miles de usua-

rios compartieron en Twitter una foto con la renombrada calle de Crucero Baleares de Madrid. Diez años por hecho que el Ayuntamiento ya había hecho el cambio: un bulo más. Esta vía del barrio de Vallecas no mide más de 100 metros y aún se llama Barco Sinaia.

Fernando, “a secas”, tiene 66 años y vive aquí desde hace décadas. Este jueves limpiaba el garaje que hace no mucho le sirvió de taller mecánico. “Soy de Vallecas; nacido, criado y pasado. En una guerra tan hijos de puta son unos como otros, lo que tienen que hacer es poner calle del Quirico y punto”.

—¿Y quién fue Quirico?

—El señor ese que estaba antes de estos nombres, o eso me parece que ponía en las escrituras de la casa.

MEMÒRIA HISTÒRICA

Mestra republicana, no; militar franquista, sí: l'ordre d'un jutge a Madrid

El nom de Millán-Astray substitueix el de la pedagoga Justa Freire

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

El general Millán-Astray torna a tenir un carrer a Madrid des d'ahir. El seu nom substitueix el de Justa Freire, una innovadora pedagoga de la Segona República que només ha pogut formar part del nomenclàtor madrileny durant poc més de tres anys. El consistori madrileny va col·locar la placa del fundador de la Legió Espanyola en compliment de la sentència del maig del Tribunal Superior de Justícia de Madrid (TSJM) que va donar la raó a la Plataforma Patriòtica Millán-Astray i va considerar que l'anterior alcaldessa, Manuela Carmena, havia aplicat erròniament la llei de memòria històrica.

La llei de memòria històrica del 2007 estableix que les administracions públiques han de retirar escuts, insígnies, plaques i altres objectes commemoratius d'exaltació, personal o col·lectiva, de la sublevació militar del 1936, de la Guerra Civil i de la repressió de la dictadura. El 2017 el govern de Manuela Carmena va emetre un informe per retirar diferents símbols franquistes i es va considerar que s'havia de retirar la placa de Millán-Astray, perquè va formar part del cop militar contra el govern democràtic de la Segona República i, a més a més, Franco el va nomenar cap de premsa i propaganda del bàndol franquista. Tanmateix, el TSJM argumenta que no es pot considerar "de

manera inequívoca" que Millán-Astray "participés en la sublevació militar, ni participés en cap acció bèl·lica durant la Guerra Civil ni en la repressió de la dictadura".

La deshumanització de l'enemic

Per tant, el TSJM considera que l'ideòleg de l'aparell propagandístic franquista no va contribuir a deshumanitzar els republicans ni va facilitar-ne l'aniquilació. En general, la historiografia defensa que en crims contra la humanitat la responsabi-

litat dels serveis de propaganda és molt gran. "Millán-Astray va crear una estructura de propaganda molt efectiva –explica el professor d'història de la UOC Jaume Claret–. Va deshumanitzar l'enemic, que és la feina que precedeix les matances".

El fundador de la Legió no va ser un dels grans generals del cop d'estat, però la seva intervenció va ser decisiva perquè Franco fos nomenat cap de la revolta i va participar en algunes operacions sobre el terreny. "Va treballar també per incor-

porar militars al bàndol franquista i capital econòmic", diu Claret. Millán-Astray va crear la Legió com a força de xoc en les guerres colonials espanyoles al nord d'Àfrica. Les lluites al Rif van ser terribles i brutals, i és allà on es van formar molts dels militars que després protagonitzarien el cop d'estat del 1936. Millán-Astray ja tenia 57 anys quan Franco es va sublevar i va ser destinat a l'oficina de propaganda que es va obrir a Salamanca. "Franco tampoc hauria permès que Millán-Astray li fes ombra", aclareix Claret.

Carrers franquistes al segle XXI

Millán-Astray és també força conegut per l'enfrontament que va tenir amb Miguel de Unamuno al paranímf de la Universitat de Salamanca, que sempre ha generat força polèmica pel que van dir l'un i l'altre. El 12 d'octubre del 1936, segons recullen alguns historiadors, l'intel·lectual i escriptor va dir: "Venceu però no convenceu" i, poc després, va ser cessat del càrrec de rector i reclòs a casa. Les paraules de Millán-Astray, segons recull la pel·lícula de Manuel Menchón *Palabras para un fin del mundo*, van ser: "Los catalanistas morirán. Morirá la intelectualidad. Viva la muerte. Viva Franco". Hi ha molt de debat, però, sobre quines paraules exactament van fer servir l'un i l'altre perquè els discursos no estaven escrits i es discrepa sobre el que es va reproduir més tard.

Amb aquesta sentència, el TSJM manté, en plena democràcia, carrers dedicats a militars que Franco va considerar herois. "El més incomprendible no és la sentència del jutge, sinó el fet que 40 anys després de la mort de Franco encara hi hagi un carrer amb el nom de Millán-Astray; en els primers anys de democràcia es van canviar els noms de molts carrers i no es va tornar enrere", opina Claret. ■

Franco i Millán-Astray entonant càntics legionaris.

BARTOLOMÉ ROS / PHOTOESPAÑA

► 5 Agosto, 2021

EL REPTE DE L'ESTIU

Membres de les Brigades Internacionals

On es van fer servir els llibres com a trinxera durant la Guerra Civil?

Els llibres són font de coneixement. Moltes vegades entretingen. Alguns els colleccionen com si fossin joies. D'altres els fan servir com a simple element decoratiu. La seva utilitat és molt variada. Tant que durant la Guerra Civil espanyola van arribar a servir com a trinxera. I van parar les bales. Vaja si les van parar!

Novembre del 1936. Les tropes franquistes havien arribat a la Casa de Campo de Madrid, un gran jardí als afores de la capital. Des d'aquell parc van anar avançant cap a la Ciutat Universitària. "Van prendre l'escola d'Arquitectura, la facultat d'Agrònoms i dos edificis més clau: el Palauet, que era un casalot de dos pisos amb una granja model adjunta, i un elegant centre cultural francès amb dues torrasses, la Casa Velázquez", segons relata Giles Tremlett al seu últim llibre, *Las Brigadas Internacionales* (Debate).

A les Brigades Internacionals se'ls va encarregar contenir l'avanç de l'exèrcit franquista. "Els brigadistes, que havien estat molt ocupats proveint-se de cigarrets i conyac durant el que havia de ser un breu descans a la localitat veïna d'Aravaca, van recuperar en una ràpida maniobra la facultat de Filosofia, escassament defensada, i van iniciar una llarga lluita, pis per pis, pels edificis veïns de Medicina".

La biblioteca del quart pis de la facultat de Filosofia era nova i els llibres que contenia mai s'havien obert, perquè no s'havien impartit classes. Els brigadistes van buscar sacs de sorra per protegir les seves posicions, però com que no els van trobar van pensar un pla alternatiu: "van descobrir una nova utilitat per als gruixuts i erudits volums de les lleixes de la biblioteca".

"Ja feia temps que havien destrossat els finestrals de l'edifici, i les estances que do-

naven al sud estaven exposades als francotiradors, de manera que van treure els volums més gruixuts de la biblioteca i els van apilar al llarg de l'ampit de les finestres", relata Tremlett.

Els brigadistes van descobrir així que els llibres "eren millors que els sacs de sorra". Un d'ells recordava l'episodi de la manera següent: "Van posar els llibres un contra l'altre en doble fila. Van col·locar la metralladora Maxim sobre la taula davant la primera finestra amb llibres als dos costats per protegir els homes que carregaven la munició. La quantitat abans que la qualitat. Els volums més petits eren massa lleugers. Els millors autors eren els més prolífics per-

Els brigadistes van descobrir a Filosofia que les bales "rars vegades passaven de la pàgina 350"

què omplien volums gruixuts i pesats que les bales no perforaven".

La metafísica índia i la filosofia alemanya del XIX van ser molt útils com a trinxera: "Ens protegien bé, aquells vells savis, amb les seves llargues barbes, escrivint sense parar", afegia el brigadista, que també va descobrir que les bales "rars vegades passaven de la pàgina 350" i va començar a creure en la veracitat "de les velles històries de soldats que havien salvat la vida gràcies a la Bíblia que portaven a la butxaca de la seva camisa". ●

LEONOR MAYOR ORTEGA

I DEMÀ...

Quina era la visita més macabra de l'itinerari del Grand Tour?

► 4 Agosto, 2021

Visita de Franco a Barcelona en 1963, de Antoni Campañà.

Las miradas de Xavier Miserachs y Antoni Campañà coinciden en dos salas de la capital

Homenaje fotográfico a Cataluña

LUIS DE VEGA, Madrid
 Solterón empedernido, noctámbulo y bailarín, el abogado Fernando Guitarte y García de la Torre tenía entre sus aficiones la de coleccionar lujosas camas. Solía dormir cada noche en una distinta. Pero este millonario murió en la más extrema soledad el 23 de agosto de 1978 en su caserón de la Gran Vía madrileña a los 83 años. Ya en 1970 había expresado sus últimas voluntades con respecto a su patrimonio al decidir legar su fortuna, valorada en unos 1.200 millones de pesetas, a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. La propia institución reconoce en su página web que es una de las mayores donaciones llevadas a cabo en España en los últimos tiempos.

Una pregunta flotaba en el ambiente un año después del fallecimiento, cuando EL PAÍS informó del generoso gesto. ¿Qué va a pasar con la herencia de Guitarte? Hoy, 43 años después, una pequeña sala de la Real Academia expone hasta el 12 de diciembre 10 fotos del reportero catalán Xavier Miserachs (Barcelona 1937-1998). Es una muestra discreta, en una sala recoleta y que solo supone una ínfima parte de su trabajo, pero que sirve para que la añeja institu-

ción demuestre que la incipiente sección de fotografía va ganando terreno ante otras disciplinas, explica el académico e historiador Publio López Mondéjar. Como complemento, completa la sala una vitrina central con libros de Miserachs que pertenecen a la colección de Pedro Melero, integrada por unos 5.000 libros de fotografía.

Generosa herencia

¿Y qué tiene que ver este fotógrafo catalán con aquel abogado, coleccionista y mecenas madrileño? Pues que buena parte de la obra del barcelonés que integra los fondos de la Real Academia han llegado gracias a aquel legado de 1978. "Adquirida en 2006 con cargo a la herencia Guitarte", puede leerse en la procedencia de 8 de las 10 fotografías de la exposición. La Real Academia añade que todo el dinero se destina a adquirir obras de arte. "Muchas de ellas de primerísima fila" pues la herencia se ha transformado en adquisiciones de El Greco, Goya o Picasso.

La lucha de López Mondéjar se centra en que, más allá de esos grandes nombres del arte español, la fotografía deje de ser una disciplina olvidada en la institución. Antes de conver-

Via Laietana, 1962 (El piropo), de Xavier Miserachs.

El Born (Barcelona, 1962), de Xavier Miserachs.

tirse él en académico en 2008, los primeros esfuerzos los llevó a cabo el también académico Alberto Schommer (1928-2015). "Miserachs murió joven y no llegó a tiempo del Premio Nacional que se han llevado algunos de su generación", lamenta López Mondéjar al teléfono. Su exposición coincide en la capital con la de otro autor catalán.

La galería de la marca alemana Leica en Madrid muestra hasta el 10 de septiembre parte

del trabajo de Antoni Campañà (Arbúcies, 1906-Sant Cugat del Vallés, 1989) con la exposición *Mirando a los que miran el siglo XX*. En ella, el reportero da media vuelta y orienta el objetivo hacia el público, hacia el espectador, hacia el que mira. Campañà fue fotoperiodista al tiempo que estuvo vinculado a las vanguardias del siglo pasado. Pero no fue hasta tres décadas después de su muerte cuando su familia halló en un garaje

varios miles de fotografías, casi todas del periodo de la Guerra Civil, en cajas que el autor quiso mantener ocultas y que se conocen hoy como la Caja Roja de Campañà.

Miserachs, del que fue amigo, es solo uno de las decenas de nombres de fotógrafos con los que López Mondéjar lidia en la academia. Su intento de llenar el vacío fotográfico de la institución académica va dando sus frutos y cita algunos de los nombres de generaciones posteriores que, poco a poco, van engrosando los fondos: Cristina García Rodero, Eduardo Momeñe, Alberto García-Alix, Ouka Leele, Chema Madoz o Isabel Muñoz, que, destaca el académico, ha "regalado" cuatro de sus fotos ampliadas ya en platinó.

Pero aquel impulso millonario de Guitarte no lo ha disfrutado López Mondéjar, llegado tras la crisis de los primeros años de este siglo y convertido en ariete de la sección fotográfica de lo que considera una "sociedad mendicante". De hecho, los fondos están creciendo pese al casi inexistente presupuesto para adquirir obra gracias a la generosidad de los propios fotógrafos, "mucho mayor que la de artistas de otras disciplinas", remarca. Entregan sus fotos sin contraprestación económica a cambio, pero hay hasta dificultades para que se hagan buenas copias en el laboratorio de Juan Manuel Castro Prieto, "el que eligen casi todos", añade el académico.

Mecenas

Es ahí donde aparece la figura de Adolfo Autric, como una especie de Fernando Guitarte de la actualidad, pues es también abogado, coleccionista y mecenas. Él, además de donar obras a la academia como ya hizo con el Museo Reina Sofía, se ofreció un día a pagar los positivos de las imágenes que los fotógrafos iban donando.

De forma paralela, y esta es otra asignatura pendiente, la Real Academia trata de evaluar, inventariar y sacar a la luz los fondos fotográficos de su biblioteca. Ahí, explica López Mondéjar, hay álbumes y expedientes con imágenes de dos de los grandes fotógrafos extranjeros que trajeron el invento a España en el siglo XIX como son el británico Charles Clifford y el francés Jean Laurent.

Miserachs, que fue médico antes que fotógrafo profesional, "siempre se mantuvo dentro de los ámbitos de un documentalismo respetuoso con lo real, haciendo verdad aquella afirmación suya de que en las fotografías no solo debe expresarse el fotógrafo, sino también la propia realidad", señala el historiador y académico en el texto que acompaña la exposición. "Ya hemos logrado una sala permanente", celebra refiriéndose al pequeño espacio por el que irán pasando otras exposiciones de fotos tras la de Miserachs y la anterior de Paco Gómez, pero es consciente de que le queda mucho trabajo por delante en la academia porque "los ilustres no le dan mucha importancia a la fotografía".

HISTÒRIA

La cullereta que va sobreviure a l'exili de 1939

Andreu Claret recorda el camí de l'exili a la novel·la '1939. La caiguda de Barcelona'

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

Quan el periodista i escriptor Andreu Claret (Acs, 1946) era petit, per esmorzar l'àvia sempre li donava la mateixa cullereta de plata, l'única que havia aconseguit conservar després d'abandonar tota la cobrateria en el llarg camí de l'exili. "La cobrateria era una cosa importantíssima per a una família humil", recorda Claret. La imatge d'una dona coratjosa amb criatures deixant enrere aquest preuat tresor familiar, surt a *1939. La caiguda de Barcelona* (Columna), el llibre que tanca la trilogia que va iniciar l'autor el 2008 amb *El secret del brigadista*. És molt simbòlic, perquè el mig milió d'exiliats que van emprendre el camí de l'exili el cru hivern de 1939, moltes vegades a peu, van haver d'anar renunciant a tot el que tenien si volien arribar a la frontera mentre els perseguïen la metralla i les bombes. "La mare tenia 15 anys quan va anar caminant fins a la Jonquera i me'n va parlar molt perquè a l'exili se'n parlava molt, de la Guerra Civil, i el fet que anessin deixant coses és una cosa que sempre m'ha colpit", diu l'escriptor i periodista.

Claret utilitza la ficció per il·luminar una mica un dels capítols més tràgics de la història del segle XX. Al llibre narra els últims dies de Lluís Companys, el pas per la frontera, l'estada a la població francesa de La Baule, el patiment per la desaparició del fill, el Lluïset, que tenia una malaltia mental, i l'afusellament. Els personatges de ficció són el Manel Plandiure, un boxejador que li fa d'escorta, i l'Agnieska, la seva amant, una prostituta polonesa. "Sense aquests personatges de ficció, la novel·la era massa fosca, i em serveixen molt per parlar d'aquells que no van defallir", diu Claret. Hi ha una altra dona que també ha creat l'autor, la Irene, una periodista que estima una altra dona i que, en alguns moments, recorda la Irene Polo, la dona que va revolucionar el periodisme dels anys 30 amb reportatges brillants i entrevistes inèdites, com quan va aconseguir la de Buster Keaton i el va fer riure. Un dels principals reptes de Claret ha sigut donar veu a Companys: "El meu pare me'n parlava molt. Amb contenció, li he intentat donar veu i fer-ne un dels fills conductors".

El president català, però, és un personatge envoltat de clarobscur.

"El drama de Companys és una metàfora del desgavell del final de la guerra –assegura Claret–. Volia humanitzar el personatge perquè crec que s'ho mereixia, sense amagar que estava perdut i abandonat de tothom". Claret creu que el seu final, l'afusellament i la dignitat amb què l'enfronta, "és un final que l'honora". Sense oblidar, recalca l'autor, el fet que el dia del cop d'estat a Barcelona, el 19 de juliol de 1936, Companys va resistir: "És capaç de fer allò que toca, quedar-se a Barcelona i oposar resistència, i ho fa sense dubtar". Claret ha fet la novel·la

01 i 03. Refugiats al Pertús a finals de gener de 1939. FRANCE PRESSE VOIR / EFE
02. Soldats republicans camí de l'exili. MUSEU MEMORIAL DE L'EXILI

perquè li semblava important fer-la. "Crec que és escassa la narrativa de 1939. Hi ha el relat en calent, que m'ha sigut molt útil per fer-ne el llibre, però en general no hi ha gaire literatura d'aquest moment. No s'ha fet el relat de la fugida de 450.000 persones en 15 dies. Vam ser els primers a protagonitzar un èxode dramàtic en ple hivern de famílies senceres. És una imatge d'un gran dramatisme, però com que va passar aquí encara no se n'ha fet cap pel·lícula", afirma Claret.

L'exili està explicat per una polifonia de veus, moltes de les quals tes-

timonis d'escriptors que el van viure en primera persona, alguns recopilats al llibre *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera, 1939* (L'Avenç), de Maria Campillo. Recentment, Joaquim Nadal també recull el pas per Girona dels exiliats a *Girona, 1939: porta de l'exili. Escrits del final de la Guerra Civil* (L'Avenç).

L'exili, una polifonia de veus

"Hi ha molts testimonis però poca recreació literària", explica l'historiador Enric Pujol. "El que va passar a Figueres, per exemple, és un episodi molt desconegut. Tothom hi havia de passar perquè allà es feien els papers, i hi havia molta gent perquè les fronteres no es van obrir per a tothom fins a l'últim moment –diu Pujol–. A vegades es té una visió estàtica de l'exili, i hi ha una estratègia de guerra: els nacionals bombardegen i llancen metralla per provocar el caos perquè volen capturar els que s'exilien abans que travessin la frontera, i gairebé ho aconseguïen. El mateix dia que l'últim exiliat va entrar a França, van arribar els revoltats. Va anar de poc que l'exili

no fos molt més reduït". Tot plegat dona per a una gran pel·lícula, però no se n'ha fet cap: "És una història molt dramàtica i molt èpica que no s'acaba d'explicar al conjunt de la població. Hi ha un gran decalcatge entre el que saben els historiadors i el conjunt de la població".

Hi ha, però, testimonis que van ficcionar la seva fugida. Pujol en destaca l'escriptora Maria Àngels Vayreda, que a *Encara no sé com sóc* (1970) parla a través d'un personatge fictici de la seva experiència vital, a la guerra i a l'exili. Vayreda, que a Mèxic va continuar escrivint i, entre moltes altres coses, va ser guionista de *Cantinflas*, és un dels primers testimonis d'una dona republicana. Per a Pujol també és important Xavier Benguerel, que a *Els vençuts* (1969) dona una visió honesta i testimonial de la derrota dels republicans a la Guerra Civil, la fugida i l'exode dels refugiats i, en especial, la vida atroç als camps de concentració francesos. Max Aub és un altre autor amb una magnífica obra que al cicle de novel·les *El laberinto mágico* (1943-1968) aborda la Guerra Civil i l'exili posterior.

Maria Campillo, especialista en la literatura dels exiliats, creu que l'exili està explicat per una gran polifonia de veus i que la literatura testimonial permet tenir una visió dels últims dies de la guerra i del pas per la frontera des de moltes perspectives. "El relat de Josefa Armengué a *Una família en exili. Memòries* (1935-1965) és colpidor. Explica que quan van entrar a França, la seva filla es va quedar estupefacta perquè va veure gallines; a la Barcelona del 1938 ja no en quedava cap, perquè hi havia molta gana, i la nena ja no les recordava. És una imatge que explica moltes coses", diu Campillo.

Sentir l'olor de la guerra

Campillo aconsella llegir diferents relats: "No hi ha una veritat amb majúscules i és molt millor escoltar aquesta polifonia. Hi ha les memòries més confessionals i personals de Benguerel; el testimoni de Rovira i Virgili, que és molt fiable i és l'abecedari de la retirada i l'exili; el testimoni del crític de teatre Sebastià Gasch; *L'exiliada* (1976) d'Artur Bladé és un altre llibre esplèndid". Campillo recorda que una vegada Avel·lí Artís i Gener, *Tísner*, li explicava que ningú podia imaginar ni el soroll ni l'olor d'una guerra. "Em deia que l'olor era terrible, l'olor de merda, de vòmit, de cadàvers putrefactes i de fang. La literatura memorialista i testimonial et permet tenir l'olor, el clima de l'exili. No crec que tot s'hagi de convertir en una pel·lícula i que hagi de passar pel baix ventre. Les representacions fictionals poden estar molt bé, però si no es fan molt i molt bé, hi ha el perill que hi hagi un munt de barbaritats i incongruències", alerta Campillo. ■

COL·LECCIÓ JOSEP FAJOL

Postal de Solidaritat Catalana (c. 1908), primer gran moviment unitari català; el dirigia Prat de la Riba

Una exposició al Memorial Democràtic repassa un segle de fets, valors i proclames republicanes

Èxits i fracassos del republicanisme

JOSEP PLAYÀ MASET
Barcelona

Engany s'han complert 90 anys de la proclamació de la Segona República, i aquest sol fet justifica l'exposició que s'acaba d'inaugurar al Memorial Democràtic (c/Peu de la Creu, 4, Barcelona) sobre *Un segle de republicanisme català (1900-2000)*. Visió panoràmica d'una cultura política. La mostra explica tant els projectes polítics i culturals vinculats al republicanisme a Catalunya, amb els seus encerts i fracassos, com els valors republicans (dret de vot, igualtat de gènere, llibertat religiosa, justícia social, formació...) que s'han anat consolidant en el darrer segle, compartits majoritàriament per la democràcia.

Es presenta l'evolució del republicanisme a Catalunya sobretot a través de fotografies i gràfics, així com d'un audiovisual en el qual diversos testimonis expliquen com van viure la proclamació de la Segona República (les imatges procedeixen del Banc Audiovisual del Memorial Democràtic, que ja ha recollit 1.300 testimonis del perí-

ode 1936-1980, dels quals 480 són consultables en línia). Acompanyen el recorregut objectes com ara medalles, segells, cromos, cartells i premsa de l'època, que s'exposen en vitrines.

D'entrada s'ofereixen unes breus pinzellades històriques que arriben del segle XVII i del 1714, fins a arribar a la I República, que va comptar

L'exposició destaca el fet que als anys trenta fins i tot la Lliga accepta el republicanisme, un consens que es trenca

amb un pes important de polítics catalans, i en concret empordanesos. El període 1900-1931 analitza com la crisi de l'Estat espanyol, amb la pèrdua de les colònies, provoca un moviment crític amb la monarquia. Francesc Cambó en un discurs el 1918 encara afirma: "República o monarquia? Catalunya!". Però després de la dictadura de Primo de Rivera, fins i tot la Lliga acceptarà la República. I el 1931 té lloc una proclamació "unilateral" –com ha

recordat el comissari de la mostra, l'historiador figuerenc Enric Pujol– de la República a Catalunya, encara que "tres dies després es transforma en Generalitat".

La Guerra Civil accentua la divisió social, i el republicanisme acaba essent quasi exclusiu de l'esquerra. Amb la victòria franquista hi ha l'anorreament de qualsevol manifestació de republicanisme. Del període franquista es recull a la mostra una curiosa fotografia, de la celebració de l'11 de setembre del 1944, en què l'FNC va penjar una bandera independentista al transbordador del port. Però el més curiós és que es coneix perquè va ser publicada per una publicació falangista amb la intenció d'alertar dels perills d'una inexistència oposició i justificar la repressió.

En la transició el republicanisme deixa de ser un patrimoni comú de les forces democràtiques. Fins al punt que ERC no va poder presentar-se amb el seu nom a les primeres eleccions democràtiques del 1977.

No ha estat fins als darrers anys que novament les propostes republicanes han tornat a agafar força com a alternativa política. I en el cas de Catalunya s'han vinculat als moviments independentistes. El darrer apartat de l'exposició recull el fracàs del nou estatut i les proclames republicanes del 2017, que no van passar de declaracions formals, i van acabar amb la implantació del 155.

L'exposició es tanca amb una selecció de noms del republicanisme històric, i es destaca la diversitat de perfils i es posa èmfasi en sis: Aurora Bertrana, Nicolau d'Oliver, Ventura Gassol, Llo-la Anglada, Maria Dolors Bargalló i Carles Rahola.●

La visita a Meirás ya puede reservarse a través de una web

El Ayuntamiento de Sada se encarga del recorrido por los exteriores del pazo

A. Bartolomé - Madrid

El Ayuntamiento de Sada (La Coruña) acaba de lanzar una web donde hacer las reservas para visitar los jardines del Pazo de Meirás. 'Pazodemeiras.sada.gal' ofrece el folleto y el plano de la visita, fotografías e información. Todas las plazas para conocer la que fue residencia de verano de Franco ya están cubiertas este mes, aunque pueden solicitarse para octubre.

«El visitante conocerá la historia y las transformaciones más relevantes en la finca: los cambios del siglo XIX al XX, a cargo de Emilia Pardo Bazán, y las importantes variaciones, la ampliación, los añadidos que cambian su fisonomía original, y especialmente el

uso y gestión pública, que hicieron de Meirás una de las sedes del jefe de Estado. Esperamos que disfrutéis [...] de un Pazo abierto al público y con memoria fruto de la movilización cívica gallega», reza el folleto de presentación.

El recorrido se divide en varias etapas. Traspasada la entrada de la propiedad se llega a O Paciño, una pequeña construcción que fue casa de juegos infantiles para Carmen Franco, «ejemplo de la desconexión entre la realidad que se vivía dentro de los muros de Meirás y la realidad de la Galicia de posguerra», leemos.

El siguiente paso es el «emblemático edificio» que constituyen «las Torres de Meirás, que muestra ya en los exteriores el esplendor

El vestíbulo, la casa de juegos de Carmen Franco, la granja y la casa del guarda forman parte del itinerario por el momento

dor con el que Emilia Pardo Bazán quiso sorprender a sus visitantes». A continuación, el vestíbulo de las Torres «conecta dos conjuntos diferenciados: la mansión de estilo afrancesado y un castillo “medieval”, que preside las fachadas sur y oeste, hoy emblema del Pazo de Meirás». Sigue la capilla, que «alberga obras de indiscutible

interés artístico y ejemplos destacados del saqueo del patrimonio cultural y artístico de Galicia sistematizado durante la dictadura». Parte central de la visita es el lugar donde «Pardo Bazán disfrutó del paisaje y de los recorridos por los jardines, huertas y arboledas de la casa». En este punto se encuentra la Granja de Meirás, fortaleza del siglo XVI reconvertida y empleada «como edificio de servicio».

Acto seguido encontramos la Casa de Josefa Portela, «una de las propiedades incorporadas al complejo ya en 1938».

El texto culmina así: «Al finalizar, en los jardines laterales, tendremos tiempo para reflexionar sobre el largo proceso de reclamaciones que ha permitido, con la devolución del pazo al patrimonio público, la realización de esta visita».

En el recinto se encuentra también una deteriorada casa de las conchas, que recibe este nombre porque una de sus fachadas está cubierta de conchas de vieira, revestimiento característico de las Rías Baixas, y tres hórreos.

Detalle del folleto que muestra las zonas a visitar, que incluye una sección de «cómo llegar»

► 1 Agosto, 2021

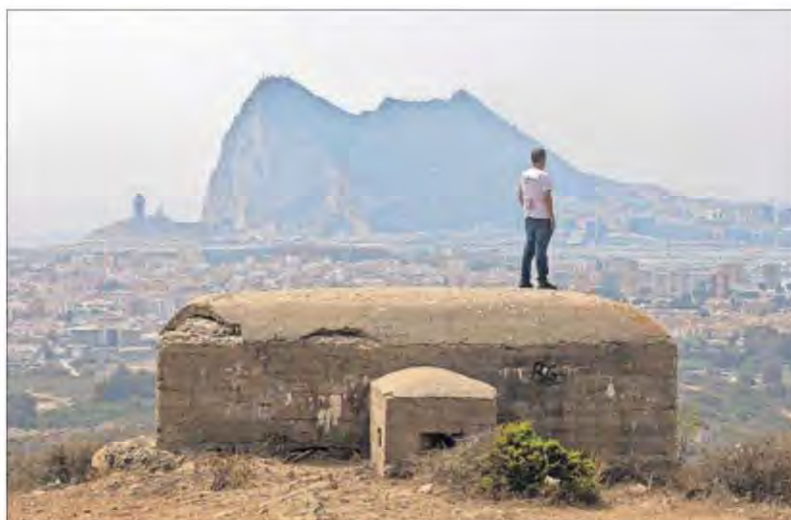
Búnker de la urbanización de Atlanterra (Tarifa, Cádiz), sin uso desde pocos años después de su construcción y utilizado hoy como improvisado trampolín. / JOSÉ CARLOS TORO

Unos 30.000 prisioneros edificaron las 640 construcciones con las que los nazis planearon atacar Gibraltar

Los búnkeres del Estrecho que Franco nunca estrenó

JESÚS CAÑAS, Cádiz
Larissa Swirski y Gabriel Riera probablemente nunca se conocieron, aunque los dos coexistieron o, más bien, sobrevivieron a ese escenario peligroso e intrigante que era el Estrecho de Gibraltar durante la Segunda Guerra Mundial. Ella, como la *Reina de Corazones*, agente doble para los nazis y los aliados, en el entramado de espionaje campogibraltareño que los ingleses bautizaron como *Spy Row*. Él, como prisionero obligado a comer caracoles machacados para no morir de inanición, mientras excavaba el enorme túnel que atraviesa la sierra de Carbonera y que debía servir para una ofensiva de los alemanes contra el Peñón que nunca se materializó. Aunque la historia mundial oficial se detenga en otras hazañas, en Cádiz se libró una tensa y discreta batalla en los primeros años cuarenta. De aquel Estrecho de operaciones militares frustradas, de espías y crueles batallones de presos, hablan más de 640 búnkeres e infraestructuras militares variopintas, abandonadas hoy a su suerte en la costa gaditana.

Búnkeres de diversas tipologías, baterías, cañones antiaéreos, polvorines, puestos de mando, túneles y hasta una carretera de Algeciras oculta tras extrañas pantallas son testigos vivos de esa suerte de guerra sin disparos que se libró en uno de los nodos geoestratégicos esenciales del mundo. Todas estas construcciones que se extienden a lo largo de todo el borde marítimo de la provincia de Cádiz, desde los límites con Huelva a Málaga, forman parte del llamado Plan de Fortificaciones de la Frontera Sur, ideado por el general de brigada de artillería Pedro Jevonois Labernade desde mayo de 1939. Justo en los tiempos previos a la contienda mundial, el militar franquista estudió un plan de fortificación y artillado que, oficialmente, serviría solo pa-

Búnker en la sierra Carbonera, con el Peñón de Gibraltar y La Línea al fondo. / J. C. T.

ra defender al país ante posibles incursiones del bloque de los aliados. "Estamos hablando de un proyecto muy serio. Junto al sistema de fortificaciones en la línea de los Pirineos [la Línea P, que levantó 6.000 búnkeres entre 1944 y 1948], son las grandes construcciones defensivas del momento", valora Alfonso Escudra, experto en las edificaciones y su contexto histórico.

Pero, por mucho que el franquismo se empeñase en argumentar que las fortificaciones solo te-

nían como fin la protección del país, a ninguno de los actores de ese momento bélico se le escapaba que quien controlase el Estrecho y el canal de Suez tendría las llaves del Mediterráneo. De ahí que, desde inicios de 1940 y en pocos meses, el régimen levantara una línea fortificada, más numerosa y reforzada en zonas alejadas a Gibraltar, como La Línea, con un plan oculto. "Todos los elementos del sistema artillero y observatorios tienen también un matiz ofensivo", añade Escudra.

Al menos 500 presos murieron por las enfermedades y la falta de alimento

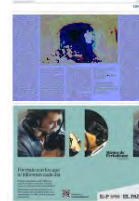
Oficialmente, servían solo para defenderse ante incursiones de los aliados

Por eso precisamente, ese mismo año la Alemania nazi incluye a los búnkeres del Estrecho como elementos clave para su Operación Félix, el plan de Hitler para invadir Gibraltar en 1941.

"Hay quien todavía piensa que en la entrevista de Hendaya [celebrada entre Franco y Hitler en 1940 para tratar la entrada de España en la guerra] no se llegó a un acuerdo, pero eso no es así (...). Las fortificaciones se utilizaron como elemento de juego en las negociaciones", apunta Escudra. De hecho, el investigador linense ha localizado en el Bundesarchiv alemán documentos secretos en los que el general nazi Hubert Lanz asegura que el Estado español le había "entregado varios búnkeres situados en La Línea". Escudra va más allá y, en contra de lo que la historiografía había defendido hasta hace poco, tiene claro que el plan para invadir Gibraltar tuvo una participación mucho más activa del franquismo. Pero los preparativos para la toma del Peñón acabaron por torcerse, solapados con la operación para la ocupación alemana de la URSS, primero, y con el cambio de suerte de un bando a otro —del eje al de los aliados—, después.

Una guerra discreta

Todas estas operaciones frustradas y negociaciones de altas esferas se tradujeron sobre el terreno, en el Campo de Gibraltar, en intrigas de espías en favor de uno u otro bando —e incluso dobles, como Swirski, con una vida apasionante documentada por el periodista Wayne Jamison—, sufrimiento y muertes. Si fue posible que la dictadura franquista levantara más de 640 construcciones defensivas en apenas meses, se debió a que el Estado recurrió a contratistas privados, mano de obra militar y, sobre todo, a miles de prisioneros obligados a participar en trabajos forzados de extrema

► 1 Agosto, 2021

duresa. El historiador José Manuel Algarbani tiene contabilizadas, desde mayo de 1939 hasta 1944, hasta 43 unidades disciplinarias. “Conocemos el caso del Valle de los Caídos, donde hubo hasta 20.000 prisioneros, pero aquí fueron 30.000 y apenas es conocido”, reflexiona. “Hemos vivido bajo el ideal de que España no ha participado en la Segunda Guerra Mundial, que se lo digan a los vecinos de La Línea que asistieron a un bombardeo italiano por error [el 11 de julio de 1941, que produjo cinco muertos] de Gibraltar”, dice el periodista e investigador de ese periodo Juan José Téllez.

Cuando el húmedo viento de levante del Estrecho se mezcla con la niebla, el peñón de Gibraltar se desvanece tras un tramantojo de nubes blancas. La ausencia de la Roca desde las troneras de los búnkeres de la sierra Carbonera —un monte al norte de la colonia de algo más de 300 metros de altitud— se antoja hasta paradójica con tan solo contemplar un paisaje de matorrales bajos plagados de construcciones de hormigón. “Esto es solo una parte, en San Roque [la montaña es el límite entre La Línea y esta localidad] tenemos un búnker por cada kilómetro cuadrado, son más de 180 solo en el municipio”, relata Carlos Jordan, técnico municipal de Turismo y responsable de unas rutas culturales por estas edificaciones. Recorrer esa sucesión de estancias abandonadas, galerías que suben, restos del campo de prisioneros y el enorme

Interior de un pasadizo en la sierra Carbonera. / J. C. T.

túnel que atraviesa de punta a punta la colina desasosiega, solo de pensar el sufrimiento y las muertes que aparejó.

El mallorquín Gabriel Riera fue uno de esos presos que documentó su experiencia en *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*: “Un día vino una inspección con un coronel de Sanidad. Hicieron formar a quienes quedaban de la compañía, ya no éramos muchos, y, al atravesar la red de alambre, suelta: ‘¡Esto es un cementerio de hombres vivos!’”. La ausencia de alimentos, las enfermedades, los

accidentes y los turnos de trabajos de más de diez horas hicieron que fallecieran, al menos, 500 prisioneros, según cuantifica Algarbani. Fueron decesos en vano para construir una línea fortificada que, aunque estuvo dotada de personal y armamento, nunca llegó a abrir fuego y cayó en desuso tan pronto el franquismo vio que no iba a servir ni para atacar ni para defenderse de los aliados.

Hoy subsisten a duras penas como megalitos varados a lo largo de una costa que se mantuvo, en buena medida, natural y salva-

En San Roque hay un búnker por cada kilómetro cuadrado

Los preparativos para la toma del Peñón por los nazis se torcieron

je gracias a esas necesidades militares en la zona. Envueltos en faragostas afecciones administrativas y titularidades de propiedad, ni siquiera existe consenso de cuántos son. En 2001, Escuadra y Ángel Sáez realizaron un catálogo para la Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía en el que documentaron unas 500 edificaciones, pero el primero cree que pueden ser más. Jordan, apoyado en otros estudios posteriores, eleva la cifra de edificaciones a más de 640, para las que pide la protección como Bienes de Interés Cultural (BIC) que prometió la Junta en septiembre de 2019. Consultada por EL PAÍS, la Consejería de Cultura no ha precisado si realizará esa declaración específica y solo asegura que ya “los búnkeres, al formar parte de la arquitectura defensiva, tienen la consideración de BIC en aplicación de la Ley 16/1985 de Patrimonio”.

Algarbani y Escuadra llevan décadas empeñados en rescatar del olvido a las construcciones, ubicadas en potentes espacios naturales con indudable valor turístico. El primero, afanado en que se reconozca su papel como lugares de la memoria histórica: “Hay que explicar cómo se construyeron y para qué, que sean lugares de memoria, e intentar que no se destruyan más”. Y Escuadra va más allá: “Dentro de dos décadas cumplen 100 años y nos hablan de nuestra propia historia. Y no es local, sitúa a la zona en el contexto de la gran historia europea y mundial”.

► 27 Julio, 2021

De pie, desde la izquierda, Jacqueline y Cristina Fortea, David Coronado y Silvia Mirasol; sentados, Consuelo y José Morell, con el retrato de su padre, el pasado miércoles en Ceste (Valencia). / MÓNICA TORRES

MARÍA FABRA, Valencia
—Hola. Me llamo David Coronado. Están exhumando la fosa en la que está tu abuelo. Creo que puedes recuperar sus restos, despedirte de él.

Coronado no siempre sabía qué se iba a encontrar al otro lado del teléfono cuando hacía este tipo de llamadas. "Soy el típico friki que se presenta voluntario de presidente de la comunidad de vecinos. Hay que dedicarle tiempo a los demás. Hacer unas llamadas, preguntar y, quizá, darles la alegría de comunicarse que pueden recuperar los restos de un antepasado asesinado", explica este valenciano de 50 años que trabaja como contable en una empresa.

La fosa 114 del cementerio de Paterna (Valencia) alberga casi dos centenares de cuerpos de personas fusiladas entre el 9 de mayo y el 28 de junio de 1940, ya acabada la Guerra Civil. La asociación de familiares apenas reúne a 70 miembros que, tras el cotejo del ADN, podrán llevarse los restos de sus familiares. Los demás, de no encontrar quien los reclame, volverán, en cajas, a la fosa. Coronado trabaja para que sean los menos posibles: en las últimas semanas ha estado indagando para localizar a descendientes de esos represaliados e informarles de que están allí.

El historiador Vicent Gavarda, especializado en memoria histórica, elaboró un listado con los nombres de quienes, según la documentación estudiada, fueron fusilados en el paredón de Paterna y abandonados en la fosa 114, la llamada fosa de la cultura porque en ella se depositaron los cuerpos de editores, ilustradores y algún periodista, además de magistrados y políticos. El resto, en la mayoría de los casos, eran labradores.

Coronado hizo de ese listado una guía. Y se fijó en los procedentes del valenciano pueblo de Ceste. Figuraban cinco. "Conozco el pueblo, es gente solidaria y traba-

Un vecino indaga sobre los fusilados en Paterna para localizar a familiares que no han reclamado los cuerpos

En busca de los descendientes de la fosa 114

jadora. Es un pueblo pequeño [8.000 habitantes] y era fácil que las familias de antes hubieran permanecido allí", relata. Así que comenzó a comprobar apellidos. Redes sociales, buscadores... También contó con la ayuda del Ayuntamiento. "Tuve una corazonada. Uno de los apellidos coincidía con el de alguien que conocía. Así descubrí que uno de los asesinados no reclamados era familiar de una amiga", recuerda. Esa amiga era Cristina Fortea, sobrina de José Fortea, fusilado el 18 de junio de 1940, padre de su tía Fina. Como en tantos otros casos, en la familia apenas se hablaba de ello.

"Sabíamos que estaba en Paterna [donde se han contabilizado 2.238 fusilamientos] pero no sabíamos en qué fosa. Tampoco que había empezado la exhumación", recuerda ella. Jacqueline, otra sobrina de José Fortea, coincide: "Era un tema tabú".

"No recuerdo su cara"

La única parte de la historia que habían oído de su tía Fina fue la de las visitas a la cárcel Modelo de Valencia. Y ella, a sus 88 años, aún se acuerda. "Iba con mi madre todas las semanas a llevarle comida. Ella no quería ir sola. En la puerta de la cárcel pasábamos frío, calor, lo que hiciera. Mi padre solo preguntaba por mi hermano y por mí, pero no podía-

En la tumba hay unos 200 cadáveres, que se están exhumando ahora

Coronado: "Así pueden despedirse. Es una cuestión de derechos humanos"

mos entrar". Con voz emocional pero serena, Fina revive aquel día que estuvo a punto de poder abrazar, de nuevo, a su padre: "Estábamos en la puerta, yo debía tener seis años. Una señora muy gorda, con un mantón negro, me dijo que me metiera en sus faldas. Me tapó y entré pero, ya en el patio, un guarda me vio los pies, me cogió del hombro y me echó a la calle". José Fortea fue fusilado con 34 años. "No me acuerdo de su cara", se apena su hija, que nunca fue al cementerio. "Seré feliz", asegura cuando se le pregunta qué siente ahora que sabe que podrá enterrar los restos de su padre junto a los de su madre.

No todos los chestanos contactados por Coronado respondieron

igual. La que fue esposa de Emilio Tarín, labrador, asesinado el mismo 18 de junio de 1940, pidió a sus nietos que, si tenían oportunidad, si lo localizaban, si se enteraban de la exhumación de los restos, los recuperaran. Le prometieron que así lo harían y, pese a que no son familia directa de aquel labrador fusilado ya que son fruto de una relación posterior, así lo harán. Pero sin celebraciones, sin revivir aquella pérdida.

Consuelo y José, hijos de José Morell, fusilado el 18 de junio de 1940, enterraron a su madre y grabaron la foto de la boda con su padre en la lápida. Nunca pensaron que en algún momento podrían descansar juntos. "Era como si estuviera allí con ella pero no estaba. Ahora estará", celebra Consuelo. Silvia, sobrina de ambos, recibió la llamada de Coronado. "Fue una alegría. Sabíamos que lo habían fusilado en Paterna pero no sabíamos que estaban exhumando", dice. Los hijos de José Morell tenían dos y tres años y medio. Su esposa, 22. El recuerdo de ella, su lucha por sacarlos adelante, sola, les despertaba rabia. Eso y las necesidades que pasaron: "Un zumo era la cena de todas las noches", rememora Consuelo. Su padre estuvo más de un año encerrado, con sentencia de muerte, en la cárcel Modelo de Valencia. El indulto llegó ocho días después de que fuera fusilado. "Yo no me puedo olvidar", lamenta.

David Coronado no le da importancia a lo que hace. "Es una cuestión de derechos humanos. Les busco para decirles que pueden rescatar los restos, velar el cuerpo, despedirse y hacer el ritual del que los privaron hace 80 años. Es importante despedirse", argumenta. Ha conseguido que, en la búsqueda, el Ayuntamiento de Ceste se interese por todos ellos y se comprometa a celebrar un acto cuando les sean entregados los cuerpos.

► 26 Agosto, 2021

CARLES COLS

Tothom sap qui va ser Àtila i gairebé ningú coneix Bleda, i no només eren germans, sinó que van ser reis dels huns conjuntament. Van compartir victòries i també la seva única derrota en el camp de batalla, però la glòria eterna se l'endú el primer, com Gràcia amb les seves festes, que com cada agost se celebren com si el món s'acabés demà, és a dir, una festa major de Sants dies després. Al rescat de Sants, el Bleda dels barris, ha sortit aquest any una nova joia editorial d'Efa-dós, responsable d'una col·lecció que, sota l'epígraf de *Catalunya desapareguda*, comença a ser molt més que una institució. A *Sants, la festa major*, Albert Torras Corbella ha reconstruït els alts i baixos de la festa del barri des de l'aparició de la fotografia, durant la segona meitat del segle XIX, fins a mitjans del XX. El resultat és un relat històric molt oportú ara que, per culpa de la pandèmia, la festa s'ha reduït a la mínima expressió.

El ressò del que ha passat a Gràcia, és a dir, aquesta boja ocurrència de posar fi al toc de queda en ple equador de la festa, encara ressona, tant que el temor natural a Sants és que la processó del sant *botellon* desfili aquesta setmana pels seus carrers. A l'espera que no passi el pitjor, el llibre de Torras té la gran virtut que contextualitza el que està en joc, una tradició que es remunta, en la seva versió més primigènia, al 1292. «En realitat, perquè hi hagi una festa major n'hi ha prou amb un patró, en aquest cas, sant Bartomeu, un ciri i que algú celebri una missa», diu l'autor. Les ganes de ballar venen de sèrie en l'espècie humana, així que amb aquests ingredients és inevitable

que acabi per cristallitzar una festa major *comme il faut*.

Probablement, en els primers segles de la festa els canvis d'un any a l'altre van ser imperceptibles. Torras repesca en el llibre, evidentment, la figura ineludible de Fran-

NOVETAT EDITORIAL

La col·lecció llibresca 'Catalunya desapareguda' surt al rescat de la sucosa història fotogràfica d'una tradició que està en hores baixes per la pandèmia.

Sants ja era una festa el 1292

El carrer de Vilardell, ple d'atraccions, i el de Canalejas, amb un enorme dimoni, als anys 50.

cisco Zamora (1757-1812), a qui els historiadors deuen tant. Com a funcionari de l'administració central, va recalcar a Barcelona el 1784 amb un càrrec oficial que realment cridava l'atenció, Alcalde del Crim de l'Audiència Reial de Catalunya, i,

entre altres encàrrecs, va rebre el de radiografiar la regió. Va enviar així uns qüestionaris a cada localitat per conèixer al detall les seves característiques, entre les quals, les seves tradicions, i és per això que se sap que a finals del segle XVIII a Sants al matí se celebrava una breu processó, una missa i s'escoltava un sermó, i a la tarda, es ballava. També se celebrava una carrera de burros, si és que van respondre seriosament a Zamora.

El moment en què la festa major de Sants, com la de Gràcia i també la de Ciutat Vella i moltes d'altres més, va començar a tenir com a senya d'identitat la decoració d'alguns dels seus carrers és més incert, però la recopilació fotogràfica que ha portat a terme Torras testifica una cosa, com a mínim, més interessant. Al principi, les ornamentacions eren vegetals, els enramats, una mena d'adoració pagana de la naturalesa que el catolicisme va acabar per integrar al seu calendari litúrgic. Les alfombres de flors que encara es confeccionen en alguns pobles són el vestigi més notable d'aquella tradició, però el que a Sants es feia, com a Gràcia, era franquejar els accessos als carrers amb branques i vegetació penjant.

L'impacte de Hollywood

Explica en el seu llibre l'autor, perquè així ho revela l'examen de les fotografies, que el canvi fonamental es va produir al voltant dels anys 20 del segle passat, quan, potser per l'impacte que van significar les grans produccions de Hollywood, es va obrir la meta de les decoracions temàtiques, com si a cada carrer visqués un Cecil B. DeMille en potència.

Allò va desencadenar, si és que no passava ja, les sanes rivalitats entre els carrers per despuntar per sobre dels altres, una cosa que, si es pren literalment al peu de la lletra, va aconseguir com ningú el

► 26 Agosto, 2021

carrer d'Alcolea el 1945. Després del parèntesi de la Guerra Civil, que va reduir la festa a una tènue brasa sota les cendres, els primers anys del franquisme no van suposar, com es podria erròniament suposar, un ensoïment festiu. Van tomar les decoracions i, aquell any, el 1945, els veïns d'Alcolea van aixecar enmig de la calçada una rèplica del monument a Colom de com mínim set pisos d'alçada. Va ser, i encara és, el no va més. El 1952, el carrer Jocs Florals va erigir una torre Eiffel, que de nit sembla que era un gran espectacle, però no va arribar ni de lluny a la gesta anterior d'Alcolea. Com cantava Javier Krahe en el seu *hit Villatras* (un duel entre dos pobles per veure qui aixeca el millor monument), «l'erecció no va estar ma-

Amb un patró, sant Bartomeu, un ciri i una missa es va obrir la tradició, diu Albert Torras

lament, va satisfer al personal», però no aguantava ni de lluny la comparació amb la d'Alcolea.

A la seva manera, les fotos de cada dècada que Torras ha aconseguit rescatar per a aquesta nova perla editorial d'Efadós són un retrat sociològic de cada moment, no només a Sants, sinó a tot el món. L'impacte que va suposar la troballa de la tomba KV62 al Vall dels Reis d'Egipte el 1922, última casa de Tutankamon, va reverberar durant anys. En 1932 Boris Karloff es va caracteritzar de temible mòmia i el 1934, el carrer de Premià de Sants es va sumar a l'egiptomania amb una celebradíssima decoració sobre els faraons. En altres ocasions, en canvi, la festa s'anticipava al que estava per succeir, com el 1964, quan el carrer de Canalejas,

Dues imatges que recullen la massiva participació veïnal durant les festes majors del segle passat.

cinc anys abans de la data assenyalada, fantasiejava amb l'arribada de l'home a la Lluna.

Aquella edat d'or, en una desafortunada alquímia, es va convertir en plom en els anys 70, una dècada estranya, creativament excepcional després de la mort de Franco, però pessima per a les tradicions, que no van tornar a ser reivindicades fins a ben entrats els 80. Això ve al cas per la interessant conclusió final a la qual Torras ha arribat després del seu treball d'investigació. Sosté que, decoracions, música i atraccions de fira al marge, una festa major és, sobretot, una excel·lent cola social. És un moment perfecte per socialitzar. En tots els sentits del terme. El 1842, per exemple, després d'uns forts xàfecs al Baix Llobregat, el

Al carrer d'Alcolea es va aixecar el 1945 una rèplica del monument a Colom

diari *El Constitucional* va ressenyar que «la festa major de Sants ha sigut molt freqüentada i brillant malgrat la catàstrofe del Llobregat, que ha impedit a moltes noies boniques assistir-hi». I més recentment, Torras recorda l'ocorregut el 2019, quan el carrer de Guadiana va voler recrear un ambient mexicà i, amb bon criteri, va demanar ajuda a la comunitat d'aquell país resident a Barcelona, que cap allà va anar per ajudar en el que fes falta. En una ciutat en la qual una quarta part de la població ha nascut a l'estranger, els espais en els quals bastir ponts de convivència són encara menys dels desitjables. Les festes veïnals, com les de Sants, ho són. Diguin ara si aquesta festa major es mereixia o no un llibre. ■

▶ 27 Agosto, 2021

Memòria històrica

Les restes sense identificar d'un combatent de la Guerra Civil esperen una tomba digna per ser enterrades. No tenia més de 20 anys, va caure en una de les últimes

batalles de la contesa i tampoc se sap a quin bàndol pertanyia. El seu cadàver mai va ser inhumat. Els que el van rescatar proposen un enterrament amb honors.

El soldat desconegut

JUAN JOSÉ FERNÁNDEZ
Madrid

GRMH Comunitat Valenciana

Restes del soldat que va combatre a la serra del Toro (Castelló) durant la batalla de Llevant.

Se sap d'ell que era un home de 19 o 20 anys, que portava a la cintura una cartutxera amb unes pintes de bales de màuser, i que va morir en la Guerra Civil quan assaltava una trinxera o al sortir-ne disparat. I també que va trobar la mort, com altres milers dels seus coetanis, en la batalla de Llevant, terrible xoc de la primavera i l'estiu del 1938 que va quedar eclipsat per la següent batalla, la de l'Ebre.

Vuitanta-tres anys després del seu últim sospir, els ossos d'aquest noi es guarden en una caixa a l'Institut Pluridisciplinari de la Universitat Complutense de Madrid. I el seu cas de combatent anònim sense tomba dorm en un dossier que es va fer arribar el 2018 a la ministra de Defensa, Margarita Robles. Les mateixes dades del cas van arribar al llavors director general i avui secretari d'Estat de Memòria Històrica, Fernando Martínez. I fins i tot qui va ser ministre de Mobilitat, José Luis Ábalos, sent diputat ras va promoure per a aquest assumpte una moció del Grup Socialista al Congrés.

El ministre de Presidència, Félix Bolaños, titular també de Memòria, ha fet aquesta setmana un viatge polític emotiu a París per recordar els republicans de La Neuve que van alliberar la ciutat en la Segona Guerra Mundial. I sota l'Arc del Triomf de la capital francesa jeu un soldat desconegut, igual que en països com el Regne Unit o els EUA. Bolaños afronta aquesta tardor la tramitació parlamentària de la llei de memòria democràtica d'un país en el qual encara no és concebible un d'aquests monuments.

Sense enterrar...

Aquest agost aquest esquelet compleix nou anys esperant destinació. L'estiu del 2012, la seva cresta il·laca sobresortint molt blanca entre la fullaraca fosca de la serra del Toro (Castelló) va atraure la mirada d'experts del Grup per a la Recuperació de la Memòria Històrica (GRMH) de València. Arqueòlegs de guerra de l'agrupació Arqueoantropo, originària de la Universitat Complutense, van rescatar les restes sense haver de cavar.

A aquest home el van tapar les males herbes i una fina capa de

terra, no llançada per la pietat d'un enterrador, sinó portada per escorrenties de pluja. No es va conservar uniforme ni calçat, ni va aparèixer la seva arma, però sí les seves bales del 7,92, ensulfatades pel temps.

No hi va haver manera de saber si era republicà o franquista, o potser marroquí; qualsevol d'ells utilitzava aquesta munició en el 38. Sí que es va poder establir que va caure en la terrible batalla que es va estendre entre l'abril i el juliol de 1938 per la Línia XYZ, una trama de trinxeres rocoses entre Terol i Castelló, amb què la República va resistir l'embat sobre València.

Com aquest jove, centenars de combatents van quedar sense enterrar en un paratge que, en la postguerra, els pastors del Toro van anomenar «Camp dels Morts», pels molts que veien quan hi anaven amb les cabres. El lloc va passar a camp del'espoli durant anys,

Fa nou anys que l'esquelet espera destinació a la Universitat Complutense

Amb els ossos es van trobar les bales que van acabar amb la seva vida a la batalla de Llevant el 1938

en la postguerra, per ferrovellers a la recerca de plom i acer per vendre, i quan ja no hi va haver fam sinó curiositat, per buscables i col·leccionistes. Se n'enduenen metralla, i també cranis i fèmurs.

Aquest soldat està miraculosament sencer. A altres companys de desgràcia les arrels d'un romaní

els van reventar el que va ser el seu tòrax, o els va disgregar l'ossada algun animal. Aquest combatent va morir al caire d'una trinxera a prop del corral de Panpasiempre, al costat de la Salada i Peña Juliana, pics de 1.500 metres que van ser lloc de martiri per a bona part dels 20.000 franquistes i 4.000 republicans estimats com a baixes en la batalla. Restes rovellades de granades Lafitte formen part ja del terreny. Pot ser que una d'aquestes matés aquest soldat. Tot el paratge està recorregut per l'energia espectral dels llocs on s'ha patit molt.

... I sense honors

«No sabem d'on va venir aquest home a morir allà. És curiós com s'assemblen els esquelets d'un franquista i d'un republicà», ironitza Matías Alonso, un dels rescatadors del cadàver, coordinador del GRMH, secretari de Memòria del PSPV-València i membre del

Grup Federal de Memòria del PSOE. El 2013, l'arqueòleg Miguel Mezquida i l'antropòleg forense Javier Iglesias, membres d'Arqueoantropo, van portar l'esquelet a l'únic lloc en el qual l'han pogut guardar. Alonso impulsa des de llavors l'afany de donar-li una tomba simbòlica que acabi amb el que ell anomena «classisme en els honors».

I després de teoritzar s'explica: «A Espanya hi ha monuments funeraris per als generals, però mai per als humils que un dia van traspasar el llindar de casa seva per no tornar. Els que van morir com aquest home en la Guerra Civil van caure igual que els anònims d'Ieper o Verdun, però a Espanya per rebre honors cal haver lluitat estrelles».

Per no saber-se el seu bàndol, aquest jove és bon candidat a no suscitar polèmiques sectàries. Però segueix sense tomba. Ni tan sols en el terme on va caure. Una petició del GRMH a l'Església, gestora del cementiri parroquial del Toro, porta anys sense resposta.

L'alcalde de Castelló, Amparo Marco, es va implicar i va parlar el 2016 amb la Subdelegació de Defensa, per proposar -los que l'Exèrcit enterrés aquest soldat desconegut amb honors. Però allà li van dir que, sentint-ho molt, no hi ha a tot Castelló lloc per fer-ho. «I tampoc n'hi ha a tot el País Valencià, ni a tot Espanya», diu Alonso. El Valle de los Caídos no serviria, ni resignificant en democràcia, perquè va canviar de ser indret de didàctica del que va ser el nacionalcatolicisme; i el que es busca per a aquest soldat és una altra cosa.

El cas d'aquest soldat sense nom toca el més profund dels mandats del projecte de llei de Memòria Democràtica: el dret a la veritat i a la igualtat en el record, «que és un dret humà, un dret dels vius tot i que pertanyi als morts», reflexiona Alonso, que va participar amb propostes en l'elaboració d'aquesta llei. «A Europa, on s'honra el soldat desconegut -diu-, van tenir en compte que els desheretats que es van emportar a la guerra cauen amb tanta dignitat com els oficials i mereixen els mateixos honors». ■

La Phillips Collection, el primer centro de arte moderno abierto en EE UU, está volcada en la comunidad

El museo que nació hace 100 años tras otra pandemia

AMANDA MARS, Washington
Cuando Dorothy Kosinski, directora de la Phillips Collection, se puso a trabajar en la conmemoración del centenario del museo, no podía imaginar que el destino —llámese también fatalidad— le tenía reservado un relato de estructura circular para esos 100 años de vida. Que 2021 encontraría al mundo titiritando por una pandemia, al igual que en 1921, cuando el industrial Duncan Phillips inauguró el centro en su propia residencia de Washington. Que el consuelo y el propósito que encontró aquel hombre en el arte de su tiempo iba a ser lo que ahora necesitaría la sociedad.

Phillips inauguró el que se precia de ser el primer museo de arte contemporáneo de EE UU aún doliente por la muerte en 1917 de su padre, veterano de la guerra civil, y por la de su hermano, James, solo un año después, por la mal llamada gripe española. "La tristeza se había apoderado de mí", escribió años más tarde en su libro *A Collection in The Making* ("una colección en ciernes"), "entonces convertí mi amor por la pintura en un propósito para vivir". Junto a su esposa, la artista Marjorie Acker Phillips, se volcó en ese lugar. Puso la fortuna del acero creada por su abuelo en Pittsburgh al servicio de la colección, que comenzó con 237 piezas y hoy roza las 6.000.

Kosinski explica que nada de la génesis del museo había resonado tanto como ahora, no solo por la crisis sanitaria y económica que ha azotado el globo, sino, en el caso de EE UU, también por la catástrofe nacional que ha supuesto la ola de protestas contra el racismo, las turbulencias políticas. "Nunca pensamos que la idea de consuelo y bienestar [con la que nació la colección] iba a tener tanto impacto como ha tenido. Es algo que siempre ha formado parte de nuestro portafolio, y desde 2015 especialmente hemos trabajado mucho sobre la diversidad y la inclusión, pero de repente todo eso estaba en la puerta de casa", dice.

La exposición con la que celebra el centenario, *Seeing Differently: The Phillips Collects for a New Century* ("Ver de forma diferente: las colecciones Phillips para un nuevo siglo"), acoge alrededor de dos centenares de piezas de todo tipo, de pinturas de Matisse, El Greco, Mondrian o Van Gogh a fotografías de Walker Evans, vídeos o los impresionantes paneles de *The Migration Series* de Jacob Lawrence. Pasear por las habitaciones originales del museo abierto en casa de los Phillips —con los años se expandió en un anexo— otorga a la visita un cariz diferente al de otras salas de exhibiciones. La oficina donde la directora atiende la entrevista era el antiguo estudio de Marjorie. En la sala de música, junto a un piano, cuelga una de las obras más emblemáticas de la colección, *El almuerzo de los remeros*, de Renoir. A los dos años de abrir las puertas, en 1923, Duncan Phillips la compraría por 125.000 dólares de la época, entonces un récord. "La gente viajará miles de millas hasta nuestra casa para verlo", auguró. Y, en efecto, el

Una sala de la Phillips Collection, con la exposición conmemorativa del centenario. / LEE STALSWORTH

Una de las obras expuestas, *I am not a virus*, de Nicolas Shi.

renoir resulta irremediablemente protagonista, aunque la vocación de Phillips siempre fue apostar por los autores de su tiempo.

La Rothko Room, un conjunto de cuatro cuadros de colores que se exponen enfrentados unos a otros en

un espacio pequeño, pintados en los años cincuenta por el expresionista abstracto Mark Rothko, es otro de los reclamos y lugar de meditación improvisado para otros artistas. Duncan Phillips adquirió dos de ellos en 1957 y otros dos en 1960.

Dani Levinas, coleccionista de origen argentino que preside la junta directiva, subraya que el objetivo del fundador siempre fue "comprar sobre todo arte de artistas vivos" y ofrecer un arte conectado con lo que ocurre con las comunidades, en el caso de Washington, con un gran porcentaje de población afroamericana. "La gente debe sentirse representada en lo que ve. Si a un chiquito negro de 12 años lo pones delante de un goya, ¿qué va a sentir? No está acostumbrado a eso, sino a ver todo a través de un móvil y tienes que abrirle las puertas al arte por ahí, con vídeos y con música, desde allí acabará llegando a Goya", reflexiona.

Las migraciones

A esta vocación de conectar con lo que ocurre en el mundo respondió, por ejemplo, la ambiciosa exposición *The Warmth of Other Suns: Stories of Global Displacement* ("El calor de otros soles: historias de desplazamiento global") dedicada al fenómeno migratorio, o, ahora mismo, la muestra incluida entre las actividades del centenario con el trabajo de artistas locales. El museo invitó a autores del área metropolitana de Washington a presentar obras realizadas entre marzo de 2020 y febrero de 2021 que hablasen de la lucha y la resistencia humana durante la pandemia. Un jurado revisó más de un millar de piezas y seleccionó 65 que se pueden descubrir estos días, hasta el

12 de septiembre, bajo el título *Inside Outside, Upside Down* ("Al revés y del revés").

¿Alguna vez ha recibido críticas por poner demasiado acento en la diversidad y en la comunidad y menos en el arte en sí? Kosinski, tercera directora del museo ajena a la familia Phillips, sonríe. "Seguramente más de lo que me dicen directamente. Pero ese es el mandato que recibí al asumir el cargo en 2008: 'Ayúdanos a encontrar la conexión con el arte de hoy'. Y creo que la gente no es tan adicta al impresionismo como antes, está intrigada por lo que pasa en el mundo. Seguro que hay gente decepcionada con los cambios, a la que le gusta mantener las cosas tal y como estaban en el pasado, pero ese nunca fue el espíritu de Duncan Phillips, él decía: 'Cambia la exposición, presta los cuadros, muévelos por el mundo, quiero nuevas conversaciones entre el público y las obras...'".

Tras la muerte de Duncan en 1966, Marjorie tomó el relevo en la dirección hasta 1972. El hijo de ambos, Laughlin, la relevó hasta 1992 y fue miembro de la junta directiva hasta 2002. Murió en 2010. Hoy solo queda una sobrina de los Phillips en el organismo, según explica Levinas.

Con la vacunación, el museo ha ido recuperando la normalidad, y sin aglomeraciones, vuelven a verse visitantes entre sus paredes. La última adquisición que ha anunciado es la obra digital *Amalgama Phillips*, del artista madrileño Daniel Canogar, que fusiona imágenes de la colección permanente del museo y explora cómo los medios digitales están cambiando la experiencia y el entendimiento del arte. Esto va, ya lo advierten en el museo, del aquí y el ahora.

La colección comenzó con 237 piezas, y hoy roza las 6.000

Estos días se exponen obras sobre la lucha durante la pandemia

1,4 MILIONS D'ANYS

Atapuerca va allotjar humans abans del que es creia

SOCIETAT / P. 21

Un resquill d'Atapuerca data l'arribada dels humans abans del que es pensava

Els primers assentaments van ser fa 1,4 milions d'anys i no pas 1,2 com es creia

Excavacions al nivell TD10 del jaciment de Gran Dolina d'Atapuerca

LEYRE FLAMARIQUE
 CRISTINA SAEZ
 Madrid / Barcelona

Com una caixa negra de l'evolució humana a Europa, les restes que guarda la serra d'Atapuerca permeten seguir els passos des de les primeres poblacions d'humans que van arribar de l'Àfrica fins a l'època romana. Fins ara s'estimava que els assentaments més antics dataven de feia 1,2 milions d'anys, però un petit resquill de quars trobat durant l'actual campanya d'excavació ha avançat la cronologia: fa 1,4 milions d'anys els primers humans ja hi havien arribat.

El resquill s'ha recuperat del nivell 7 del jaciment de la Sima del Elefante i constitueix un dels pocs artefactes trobats d'aquesta antiguitat a Europa que documentin ocupacions

humanes tan antigues. És una peça de petit format i de tall tallant. La seva importància està en el fet que està tallada per humans, cosa que permet constatar que ja estaven instal·lats a Atapuerca.

El descobriment també té repercussions importants en l'estudi de l'evolució a Europa, on

les proves de presència humana en cronologies tan antigues són molt escasses.

A més del resquill s'han recuperat al mateix nivell restes de porc i de tortuga, d'espècies encara per identificar, que reforcen la idea que les condicions de la serra fa més d'un milió d'anys eren més temperades i

humides que no pas actualment.

"Tota la història de l'evolució humana a Europa és a Atapuerca, i això permet comparar les diferents poblacions al llarg del temps", resumeix en una entrevista a *La Vanguardia* José María Bermúdez de Castro, codirector del jaciment. El 2007 ja

van trobar una mandíbula humana no completa a la Sima del Elefante, juntament amb resquills i sílex, que datava de fa 1,2 milions d'anys. "Lavors es va convertir en el fòssil més antic d'Europa", recorda aquest paleoantropòleg. En aquesta campanya, que va començar l'1 de juliol i que s'acabarà el dia 28 d'aquest mes, han excavat en nivells inferiors d'on va aparèixer la mandíbula, "uns cinc metres més avall", i és allà on han trobat el resquill de quars.

Ara duren a terme les datacions, que trigaran un any si fa no fa a resoldre's, però, en funció del nivell on ha aparegut aquesta petita eina i partint de la fauna que han trobat al seu costat, estimen que és de fa entre 1,3 i 1,4 milions d'anys. "Amb aques-

La troballa apunta a la base de la colonització d'Europa, que podria haver estat fa 1,5 milions d'anys

ta troballa creiem que ja som a la base de la colonització d'Europa, que s'especula que va ser fa 1,5 milions d'anys, i hem arribat, a més, al final d'Atapuerca", afirma Bermúdez de Castro.

Aquest resquill serà, molt probablement, el descobriment més antic que es podrà fer a Atapuerca. Els investigadors expliquen que ja han arribat al límit del jaciment: "Per sota d'aquests nivells ja només hi queda roca", apunten.

A part d'aquesta eina, en un altre dels jaciments de la serra burgalesa, a la Gran Dolina, al nivell TD8 s'hi ha trobat una col·lecció d'eines lítiques de 700.000 anys d'antiguitat que, juntament amb les dues peces d'indústria lítica que es van trobar l'any passat, permeten confirmar la presència humana fa entre 500.000 i 700.000 anys. I això, sumat al resquill, corrobora que "no hi ha cap estrat a Atapuerca sense ocupació humana", destaca el també codirector del jaciment Eudald Carbonell, que afegeix que "no hi ha cap jaciment a Euràsia amb aquestes característiques".

També a la Gran Dolina però al nivell TD4 s'han trobat restes d'espècies animals que van habitar Europa fa 900.000 anys, en un moment que les primeres poblacions d'humans s'anaven endinsant al continent.●

Adornaments excepcionals

■ A la cova del Mirador s'hi han trobat restes de cultura material. Destaquen uns penjolls fets amb dents de cervol perforades, elements molt característics als grups antics del neolític d'uns 9.000 anys d'antiguitat. També s'hi han trobat nous fragments de braçalets de marbre, que s'afegeixen als

que ja es van trobar el 2019. Els llocs on se sap que es fabricaven era Andalusia. Fora d'aquesta regió i del lllevant peninsular, amb prou feines s'han trobat adornaments d'aquest tipus, de manera que els investigadors especulen que podrien haver estat un element de prestigi que va arribar a Atapuerca a

través de xarxes d'intercanvi. S'han documentat també episodis de crema de fems de fa 6.000 anys, dels ramats guardats a les coves, per reduir-ne el volum i eliminar paràsits, cosa que dona informació sobre les pràctiques ramaderes d'aquestes primeres comunitats de pastors i agricultors.

▶ 28 Agosto, 2021

Descobertes a Ucraïna fosses amb milers de víctimes de la repressió estalinista

GONZALO ARAGONÉS
Moscou. Corresponsal

Entre 5.000 i 8.000 persones, assassinades durant les purgues estalinistes de finals de la dècada del 1930, podrien haver estat enterrades en un total de 29 fosses comunes que, segons han informat les autoritats d'Ucraïna, s'han trobat recentment a prop de l'aeroport d'Odessa.

Les fosses s'han localitzat després que un historiador d'aquella ciutat del mar Negre, Oleksandr Bâbitx, descobrís en arxius de Romania documents sobre execucions massives i els enterraments d'aquella època a la ciutat.

Segons els investigadors que duïen a terme treballs de prospecció, el descobriment es va produir després d'estudiar el sector nord-oest d'unes antigues instal·lacions de la NKVD con-

gudes com Tatarka, amb una extensió de cinc hectàrees. Tot i que encara no s'han comptabilitzat el nombre de víctimes, els experts creuen que es tracta d'un dels enterraments més grans d'aquella època a Ucraïna, que llavors formava part de la Unió Soviètica.

Segons va dir a Afp Sergi Gutsaliuk, responsable a la regió de l'Institut Nacional de Memòria Històrica, les víctimes haurien viscut a la regió i van ser assassi-

nats d'un tret al clatell pel NKVD, la policia secreta soviètica i antecessor de la KGB. Les execucions es remunten als anys 1937-1939, durant l'anomenat Gran Terror estalinista.

Els historiadors ucraïnesos estimen que diversos centenars de milers d'ucraïnesos van ser executats o enviats als camps del gulag durant les purgues estalinistes de la dècada del 1930.

L'estimació del nombre de víctimes podria augmentar, ja que les feines es troben actualment en marxa. De fet, els documents trobats per Bâbitx indiquen que hi podria haver més fosses en una zona militar propera. Només a

Odessa 8.600 persones van ser condemnades a mort entre el 1938 i el 1941. Els registres de l'època es troben a Moscou. Atesa l'actual enemistat entre Ucraïna i Rússia, no és probable que se'n produeixi aviat un estudi que permeti identificar les restes que es trobin.

Aquest descobriment podria reviure el debat sobre la memòria dels crims comesos durant el període soviètic, sobretot en la dècada del 1930, quan a Ucraïna la pagesia va ser delmada per una fam orquestrada per Moscou, el *Holodomor*, i la classe intel·lectual, eliminada per execucions massives.●

► 15 Agosto, 2021

Niños y cuidadoras en la guardería que dirigía Henriëtte Pimentel en Ámsterdam, en una imagen del Museo Histórico Judío de la ciudad.

Los 600 niños judíos salvados gracias a su maestra en Ámsterdam

El reciente reconocimiento a Henriëtte Pimentel en Países Bajos renueva el interés de los historiadores por la callada labor de las mujeres en la lucha contra los nazis

ISABEL FERRER, **La Haya**
"Hasta la noche y sé bueno", le dijo Lena Blitz, una madre judía holandesa, a su hijo Salomon, de seis años, al despedirse en el parvulario de Ámsterdam al que asistía. Era el 17 de noviembre de 1942, Países Bajos estaba ocupado por el Ejército alemán y Lena fue detenida al llegar a su trabajo en una empresa textil. Fue conducida al Hollandsche Schouwburg, un teatro de la ciudad donde se agrupaba a los judíos antes la deportación, y su marido, Louis Muller, acudió de inmediato. Antes, se aseguró de que Salo —así llamaban al niño— fuera llevado a casa de sus tíos. Esa noche, sin embargo, fue trasladado por las tropas invasoras al mismo edificio que sus padres. Aturdido, los vio a lo lejos y quiso hablarles, pero una cuidadora lo sacó a toda prisa. Llorando desesperado, entró en la guardería de enfrente, dirigida por Henriëtte Pimentel (1876-1943), que se ocupaba de estos pequeños hasta que eran enviados con sus familias a los campos de concentración y que aprovechó ese trabajo para salvar de ese destino a muchos de ellos. Entre ellos, el pequeño Salo Muller, que ha cumplido ya 85 años y se hizo muy popular en los sesenta como fisioterapeuta del Ajax de Ámsterdam, donde trabajó con jugadores como Johan Cruyff o Johan Neeskens.

Judía sefardí de origen portu-

Salomon Muller, en una fotografía cedida por su familia.

gués, pionera de la atención infantil, maestra y enfermera, se calcula que Pimentel ayudó a salvar a unos 600 niños de morir en Auschwitz. La ONG internacional B'nai B'rith acaba de honrarla como "judía salvadora de judíos", en un acto celebrado el 25 de julio el Museo de la Resistencia Holandesa, en el que se entregó una distinción a dos nietas

de uno de sus hermanos. El reconocimiento a su labor ha renovado el interés por la aportación de las mujeres a la resistencia, oscurecida en el relato histórico.

Pimentel era la penúltima de los siete hijos de un tallador de diamantes cuya familia, originaria de Portugal, llegó a España en 1398. En 1680, emigraron desde Málaga

Salo tenía seis años cuando su cuidadora lo salvó de morir

"Vi a mis padres un momento y ya nunca más"

Los pequeños escapaban escondidos en maletas

a Ámsterdam, donde casi 200 años después nació Henriëtte. De joven, siguió cursos de magisterio y enfermería, abogó por el voto femenino y trabajó en jardines de infancia desde los 17 años. En 1926, fue nombrada directora de la Guardería y Centro de Formación de Cuidados Infantiles, abierta en la capital y financiada por la comunidad judía, aunque un cuarto de los niños no lo eran. Residió en el propio local y durante la ocupación le ofrecieron esconderse, pero siguió adelante por responsabilidad moral: para ocuparse de los menores dejados allí temporalmente por los nazis.

Labor humanitaria

La historiadora Marjan Schwegman señala que muchas mujeres como Pimentel tuvieron un papel muy importante y poco valorado en el rescate de niños judíos por parte de la resistencia. Fue un trabajo callado y humanitario, "menos visible y espectacular que los asaltos y sabotajes de los hombres". Por fortuna, la percepción de su lucha está cambiando y ahora hay más inclinación por casos como el suyo "y por los de otras mujeres cuyas biografías se están recuperando", explica por teléfono.

La historiografía actual incluye en la resistencia acciones civiles, no solo armadas, y la experta calcula que "del total de cerca de 500.000 personas activas en las redes de la resistencia en Países Bajos, un 30% fueron mujeres. Ellas atendieron las necesidades diarias de las 350.000 personas escondidas de los nazis en territorio nacional, 28.000 de los cuales eran judíos". Entre los demás fugitivos había resistentes, estudiantes y docentes que rechazaron lealtad al régimen nazi, o ciudadanos llamados a trabajos forzados.

Añade Schwegman que las mujeres fueron más modestas después de la guerra, pero, en su momento, "falsificaron documentos, buscaron comida y escondites e hicieron de correo, un trabajo indispensable". De ahí que considere necesario ajustar la imagen de lo que fue esta lucha para que se añada, asimismo, "la contribución de varones sin armas que ayudaron a la gente y han pasado también desapercibidos". Según sus investigaciones, en Francia e Italia, otros países invadidos, se repite el fenómeno de valorar menos el esfuerzo de las mujeres resistentes.

Salo Muller recuerda que el día del arresto de su madre fue a jugar a casa de sus tíos. Por la noche, llamaron a la puerta. "Era una redada, pero como mi prima tenía escarlatina, los soldados no entraron para evitar el contagio. Cuando se iban, asomé la cabeza y los uniformados me trasladaron al Hollandsche Schouwburg, situado en el corazón de la comunidad judía local. Vi a mis padres un momento, y ya nunca más", recuerda en conversación telefónica. Pasó cuatro días y cuatro noches llorando en la guardería, creyendo que ellos seguían en el teatro, "pero los habían llevado al campo de tránsito de Westerbork, en el noreste de Países Bajos", explica. Por ahí salían los transportes camino de los campos de concentración. "Del miedo, me lo hice todo encima en la cama, que tenía barrotes para que no bajara".

La cuarta noche, Henriëtte Pimentel lo acompañó hasta la puerta, donde esperaba su tío. Apostados al otro lado de la calle, los guar-

► 15 Agosto, 2021

dianes alemanes del teatro no los vieron marchar y ahí empezó su escapada. Estuvo refugiado en ocho casas; como él indica: "Se podía ocultar a un judío por dinero, por amor a Dios o por solidaridad con el prójimo, y los acogidos no siempre eran bien tratados". En unos hogares le pegaron y castigaron. De otros lo echaron para no levantar sospechas de lo que lloraba. Estuvo en la ciudad y en el campo; padeció asma y eccema; convivió con cristianos y con judíos ortodoxos. "A un joven que pretendió denunciarme lo mató, ante mis ojos, el granjero que me escondía y tuve que huir", dice, con voz sombría. Al final, lo recogió un matrimonio en una granja, en Frisia, en el norte del país. La pareja lo cuidó como si fueran sus abuelos.

La salida de los niños de la guardería que se salvaron precisó de un cuidadoso trabajo administrativo. Si los padres daban permiso, el nombre de los pequeños era borrado de las listas donde aparecían junto a su familia. Había una red de apoyo, y Pimentel se ocupaba de entregarlos a un centro de la resistencia lo antes posible. "Conocido como La Crèche, el centro ya no existe y era un modelo de atención e higiene. Pimentel no se casó para no perder su derecho a trabajar, como tampoco lo hicieron sus tres hermanas, muertas en campos de concentración. Solo sobrevivieron dos de sus hermanos", afirma por teléfono Esther Shaya, coautora de una biografía sobre la maestra.

Pimentel contaba con una asistente social que visitaba a los padres; un médico revisaba a los pequeños y también a las cuidadoras. "Muchas familias eran pobres y recibían un subsidio para llevar a sus hijos al centro, y Pimentel se ocupó de que los niños comieran lo suficiente y tomaran el aire para evitar el raquitismo. Ya entonces contaba las calorías necesarias, y había gimnasia adecuada a partir de los dos años y masajes para los bebés. También organizó un curso de forma-

Henriëtte Pimentel, en la guardería, en una imagen del Museo Histórico Judío de Ámsterdam.

ción que despertó interés a escala internacional", asevera la escritora. Añade que por allí pasaron en total unos 5.000 menores y pudieron rescatar a cerca de 600, "pero las mujeres de la resistencia supervivientes quedaron difuminadas en la vida doméstica posterior".

En la misma calle de la guardería había una escuela de preparación de profesorado cuyo director, Johan van Hulst, trabajó con Pimentel para escamotear a los pequeños. Lo hacían de varias maneras. La calzada es amplia y circulaban —como ahora— los tranvías en ambas direcciones. Con los niños

algo mayores, se aprovechaba el paso del vehículo para sacarlos porque los guardias nazis solo estaban en la puerta del teatro. "Con el tranvía no veían el centro infantil, y algunas veces hasta subían los críos con el acompañante para bajar poco después", continúa Shaya. Como los jardines traseros de la escuela y el centro infantil estaban conectados, "los más pequeños eran pasados por ahí y metidos en bolsas, cestas o maletas. El portador salía luego por la puerta de la escuela de profesores para despistar, y se los llevaba en bici para ocultarlos a través de las redes de acogida".

En el caso de los bebés, el procedimiento era desgarrador. Shaya cuenta que momentos antes de que los padres fueran llevados al campo de Westerbork, "se les daba un muñeco envuelto en un arrullo". Habían otorgado su consentimiento para ocultar al hijo y, por extraño que parezca, "los soldados contaban el número de personas, pero no controlaban qué llevaban las madres en brazos. El transporte se hacía de noche, y dos cuidadoras que sobrevivieron me han contado sus pesadillas al recordar el momento de la entrega del muñeco tapado". La operación de salvamento infantil duró nueve meses y la guardería fue cerrada el 29 de septiembre de 1943. Para entonces, Pimentel ya había sido deportada junto con los 70 niños que atendía. Murió en Auschwitz el día 17 de ese mismo mes, a los 67 años. Los pequeños corrieron igual suerte.

Choque emocional

Pasó el tiempo, Salo cumplió 10 años con los que consideraba sus abuelos adoptivos en Frisia y un día su tía acudió a recogerlo terminada la guerra. Volver a Ámsterdam le supuso un fuerte choque emocional, y se quedó a vivir con sus tíos y con su prima. Cuando estaba ya consiguiendo encajar de nuevo en la ciudad, la Cruz Roja confirmó que sus progenitores habían sido asesinados en 1943, en Auschwitz. "Yo había cumplido 12 años y fue terrible. A partir de entonces, llamé papá y mamá a mis tíos, y hermana a mi prima. Me hacía sentir mejor", dice.

Lena, la madre de Salo, tenía 23 años al morir. Louis, el padre, 27. Después de su etapa en el Ajax, tuvo su propia consulta de fisioterapia durante tres décadas. Gracias a su tesis, la compañía nacional de ferrocarriles holandesa ha indemnizado a los supervivientes del Holocausto transportados entre 1942 y 1945 en tren a Westerbork. Casado con Conny, cuyos padres perecieron en las mismas circunstancias, tiene dos hijos y cinco nietos.

▶ 30 Julio, 2021

Humiliació per a Liverpool

La ciutat dels Beatles deixa de ser patrimoni cultural de la humanitat

RAFAEL RAMOS
Liverpool. Corresponsal

Què poden tenir en comú una reserva d'antílops aràbics d'Oman, la vall de l'Elba a la ciutat alemanya de Dresden i el centre de Liverpool? Resposta: la humiliació supina de ser els tres únics llocs en la història que han estat desposseïts per la Unesco de l'estatus de patrimoni cultural de la humanitat. En el primer cas, per la desaparició d'un 80% de l'espai dedicat a la protecció dels animals. En el segon, per la construcció d'un pont. I en el tercer, pel desenvolupisme pur i dur, a l'estil de les costes espanyoles en ple boom immobiliari.

Liverpool, capital del futbol i de la música, va rebre el 2004 el segell de la Unesco pel valor arquitectònic dels seus edificis i com a homenatge al poder marítim i mercantil de la Gran Bretanya als segles XVIII i XIX i als avenços tecnològics al món del comerç. Però portava una dècada amb targeta groga pel desenvolupisme desmesurat i la construcció de nous edificis moderns a la zona del port sense cap consideració a l'estil victorià, i ara ha rebut la roja.

L'alcaldeessa Joanne Anderson ha posat el crit al cel i ha acusat els experts de l'organisme internacional de prendre la decisió "sense haver trepitjat la ciutat en més de deu anys", i la premsa anglesa no ha dubtat a qualificar l'esdeveniment com "una humiliació i una vergonya per a tot el país". Però la reacció dels ciutadans és una barreja d'indiferència i desafiament, com dient "allà ells, a nosaltres tant ens és". En realitat, es tracta d'una elecció entre la història i la regeneració urbana, i la majoria pensa que no poden continuar sent intocables zones valuoses de la ciutat que es poden desenvolupar només per acontentar la Unesco i preservar l'estatus de patrimoni de la humanitat.

L'última dècada Liverpool ha invertit 9.000 milions d'euros en la construcció de nous edificis al voltant dels històrics de fa dos i tres segles, quan el seu port concentrava fins a un 40% del tràfic d'esclaus amb què es van enriquir els seus comerciants. La major part dels immobles –com el museu de la ciutat i la terminal de ferri– són considerats pels arquitectes francament desafortunats, encara que tot és qüestió de gustos. Al costat de les anomenades *Tres Gràcies* –les espectaculars seus de l'autoritat portuària, de la línia marítima Cunard i de la companyia d'assegurances Royal Liver–, han aparegut uns blocs funestos de pisos batejats

LOOP IMAGES / GETTY

Símbols i destrosses

Els Beatles, immortalitzats al port, són el símbol de Liverpool. En l'última dècada s'han invertit 9.000 milions d'euros en la construcció de nous edificis, alguns de molt desafortunats, al voltant de les construccions històriques del front marítim.

popularment com les *Tres Desgràcies*.

Un projecte de 6.000 milions d'euros anomenat Liverpool Waters ja havia posat en avís els assessors de la Unesco, però la gota que ha fet vessar el vas de la seva paciència, i impulsat la targeta vermella, ha estat l'anunci de les obres per a la construcció en uns terrenys abandonats dels antics molls d'un nou camp de futbol per a 53.000 espectadors on jugarà l'Everton quan abandoni el seu vetust estadi de Goodison Park.

Per la majoria dels habitants de la ciutat, la cosa no té color, i el renaixement de la ciutat, que ha patit molt amb les retallades de l'última dècada i té barris deprimits amb un gran nivell de pobresa, ha de prevaler sobre qualsevol consideració. Però d'altres lamenten que el desenvolupament no s'estigui fent amb més cura i classe, i s'hagin enderrocat cases georgianes i cinemes històrics per aixecar vulgars blocs de residències estudiantils. Una trentena d'edificis continuen abandonats excepte per les bandes criminals que els utilitzen per comprar i vendre droga, i les obres de molts d'altres han quedat paralitzades.

Una consideració addicional i no precisament menor és la corrupció vinculada a l'ur-

banisme desmesurat, amb l'excalde Joe Anderson i una dotzena d'alts càrrecs de l'Ajuntament acusats de cobraments il·legals de comissions, suborns i intimidació de testimonis. L'any passat, en plena pandèmia, el Govern de Boris Johnson va haver d'encarregar-se de l'administració de les finances municipals per evitar que la ciutat, controlada pel Labour, anés directament a la fallida.

El desenvolupisme immobiliari pur i dur del front marítim de la ciutat provoca la pèrdua de la distinció

La crisi de Liverpool va començar amb l'abolició de l'esclavitud, i quan va deixar de ser el punt de partida dels creuers transatlàntics. La regeneració del port, el futbol i els Beatles atreuen els turistes, però per a la Unesco les coses han anat molt lluny. Capital europea de la cultura el 2008, el 2021 ha deixat de ser patrimoni cultural de la humanitat.

La partida de bridge que va canviar la llei

ELS PROTAGONISTES

Friedman durant una conferència a El Escorial

La supervivent

■ Violeta Friedman (Marghita, Romania, 1930 - Madrid, 2000) va néixer a Transsilvània, que havia estat hongaresa fins que en virtut d'un tractat del 1920 va passar a ser romanesa. Ella, segons Trias, que va ser el seu advocat, sempre es va considerar hongaresa, i pertanyia a una família "benestant, propietària de terres i vinyes". No va pensar mai que els nazis arribarien a la porta de casa. Però va passar: el 19 de març del 1944, quan ella tenia 14 anys, la seva família va ser

detinguda i deportada al camp d'Auschwitz, a Polònia. El mateix doctor Mengele la va separar a ella i a la seva germana Eva de la resta de parents. Les nenes es van salvar perquè els nazis van creure que podien treballar. La seva besàvia de 93 anys, els seus avis i els seus pares van ser gasats. Alliberada pels russos quan va concloure la guerra, es va casar i se'n va anar a Veneçuela. Després de divorciar-se es va instal·lar a Madrid i va mantenir la residència a Espanya.

Degrelle amb l'uniforme nazi durant la II Guerra Mundial

Negant l'Holocaust

■ Léon Degrelle (Bouillon, Bèlgica, 1906; Màlaga, 1994) va ser fundador del partit rexista al seu país, d'ultradreta, va combatre amb els nazis a la Legió Valona belga, que es va integrar a les SS, i va ser condecorat pel mateix Hitler, que va dir que si hagués tingut un fill li hauria agradat que fos com Degrelle. Al final de la contesa era a Noruega, des d'on va escapar a Espanya en un avió que es va quedar sense combustible i va caure al

mar a Sant Sebastià. El règim franquista li va oferir asil i posteriorment la nacionalitat sota el nom de José León Ramírez Reina. Es va instal·lar a Andalusia, on va viure sense problemes fins a la seva mort. El 1979 Degrelle va escriure una carta al papa Joan Pau II per retreure-li, com a catòlic que es declarava, que en un dels seus viatges volgués visitar el camp d'Auschwitz, per les "mentides" que s'explicaven sobre la seva història.

fer. Ara bé, hi havia un altre camí. A Espanya s'acabava d'aprovar la llei orgànica de Dret a l'Honor. Corria l'any 1985 i, tot cal dir-ho, en principi Friedman, Mazin i Trias no van tenir gaire sort. El jutjat de primera instància número 6 de Madrid, l'Audiència Territorial de Madrid i el Tribunal Suprem van tombar la iniciativa perquè Degrelle no citava explícitament ni Friedman ni la seva família.

Només quedava una possibilitat, que era el Tribunal Constitucional. I van trucar a la seva porta. L'11 de novembre del 1991 es va publicar la sentència. S'hi pot llegir: "És indubtable que les declaracions publicades (...) tenen una connotació racista i antisemita, i que no es poden interpretar més que com una incitació antijueva (...) que constitueix un atemptat a l'ho-

El TC va resoldre que l'atac contra comunitats no estava emparat per la llibertat d'expressió

A conseqüència de la decisió, el Congrés va canviar la norma i es va penalitzar la xenofòbia i l'antisemitisme

nor [de Friedman] i al de totes les persones que, com ella i la seva família, van estar internades als camps nazis". A més a més, s'expressa que "ni l'exercici de la llibertat ideològica ni la d'expressió poden emparar manifestacions destinades a menysprear o a generar sentiments d'hostilitat contra determinats grups ètnics, d'estrangers o emigrants, religiosos o socials", perquè en un Estat social, democràtic i de dret com l'espanyol tenien dret a conviure pacíficament i a ser respectats.

El Constitucional va resoldre que Violeta Friedman tenia dret a l'honor. Simplement això, però va ser transcendental. Ella no havia anat als tribunals a demanar res més. No hi va haver més plets, però les coses havien canviat, i molt. Arran de la sentència es va constituir una comissió al Congrés dels Diputats que va modificar el Codi Penal per introduir-hi els delictes de xenofòbia, antisemitisme o contra les creences religioses, que ara tenen penes de fins a quatre anys de presó.

Fins aleshores aquest camp era, simplement, un solar jurídic: no hi havia res. Però en una partida de bridge es va decidir que es podien canviar les coses. D'això fa vint anys, i ara un llibre ens ho explica.●

SANTIAGO TARÍN
Barcelona

De vegades, episodis transcendents neixen de casualitats, perquè l'atzar també té un paper en la història. Aquest n'és un cas. El plet que va canviar la legislació sobre els drets humans, la xenofòbia i l'antisemitisme a Espanya es va originar en una partida de bridge. Va ser en un club d'aquest joc on Max Mazin va convèncer Violeta Friedman perquè demandés Léon Degrelle per la seva negació de l'Holocaust, i d'aquesta manera va començar el litigi que ho va modificar tot, gràcies a una sentència del Tribunal Constitucional.

I, per recordar-ho, l'advocat que va portar el plet, Jorge Trias Sagnier, acaba de publicar un llibre en què explica les interioritats del litigi: *Violeta Friedman contra Léon Degrelle. Un proceso singular contra el negacionismo del Holocausto* (Hebraica Ediciones).

Pot ser que a hores d'ara molta gent ja no sàpiga qui són Friedman o Degrelle, però el plet entre els dos va canviar les normes. Tornem a la nostra partida de bridge, que tenia la seu en un club situat a l'hotel Eurobuilding de Madrid. Max Mazin, que era un home prominent en la comunitat jueva a Espanya i empresari d'èxit, estava escandalitzat per les declaracions de Degrelle als anys vuitanta en què negava l'Holocaust. Per exemple: "La majoria d'aquells succedanis de cos-

mètics troten a bon pas per tot el món o se'n van anar a fundar manu militari l'Estat d'Israel". I va afegir que si ara hi havia tants jueus era difícil de creure que haguessin sortit vius dels

Els grans despatxos d'advocats van rebutjar el plet, del qual la sentència fa 20 anys

forns crematoris, mentre expressava el desig de l'aparició d'un nou Führer.

Entre envit i envit, Mazin va insistir a Friedman perquè demandés Degrelle, ja que ella era

una persona emblemàtica per a la comunitat jueva a Espanya. En principi Friedman hi era renuent. Ho explica Trias. La raó era que per a ella girar full havia estat molt dolorós i no volia evocar el passat.

Però finalment es va decidir. Posaria el seu nom en un plet. Al llibre Jorge Trias explica que Max Mazin va anar als principals despatxos d'advocats de Madrid i que tots van desestimar fer-se càrrec de la qüestió perquè ho veien inviable. Al final l'empresari va parlar amb un jove lletrat que col·laborava amb les seves empreses, Jorge Trias, i li va dir que, com que era una persona amb imaginació, a veure què se li acudia.

Trias també va pensar que per la via penal no hi havia res a

Còmics: episodis de la II Guerra Mundial explicats en vinyetes. P.38 i 39

'Justin'

Nadari i Julien Frey (Astiberri)

Francesos obligats a treballar per als nazis

Després d'El cineasta, el castellonenc Nadari i el francès Julien Frey tornen a formar tandem per posar el focus sobre un episodi vergonyós i poc conegut de la França ocupada: els centenars de milers de joves francesos que van ser obligats el 1943 pel

Govern col·laboracionista de Vichy a marxar a Alemanya com a mà d'obra per als nazis dins del Servei de Treball Obligatori. Com a l'avi de la dona de Frey, és el que li passa al protagonista, Justin, que amb 22 anys només vol casar-se amb la seva nòvia Renée, però acaba explotat per un ínfim salari. 30.000 van morir allà, malalts, pels bombardejos aliats o per la repressió de la Gestapo. Als que van tornar se'ls va recriminar no haver-se resistit i molts van viure amb aquella culpa. Però la pregunta és: ¿tenien opció?

'Hasta Nóvgorod'

Víctor Barba (Norma)

Un comunista extremeny en la Divisió Blava

Escasses són les obres que parlen de la Divisió Blava, les tropes enviades per Franco per ajudar Hitler contra els russos en l'operació Barba-roja, marcades amb un doble estigma: el de ser voluntaris feixistes i que al final van participar en un bàndol perdedor. Víctor

Barba afronta en aquest còmic antibel·licista la crònica del camperol extremeny comunista Teodoro Recuero Pérez, que ell mateix va relatar en un llibre. Com tants d'altres, es va enrolar en el bàndol de Franco durant la Guerra Civil per no ser afusellat i després es va allistar a la Divisió Blava per netejar el seu passat roig i fugir de la misèria de postguerra. Barba, amb escenes d'enganyosa èpica a l'infern gelat de l'Est, transmet la brutalitat i l'absurd de tota guerra i aboca llum sobre els clars obscurs de la història. Amb un complet *bonus track* de documentació.

Diverses obres publicades en els últims mesos aprofundeixen en episodis poc coneguts de la Segona Guerra Mundial mentre un estudi analitza referents de la memòria històrica durant el conflicte com 'Maus'.

Sang, suor i... còmic

'Los ángeles de Auschwitz'

Stephen Desberg i Emilio Van der Zuden (Norma)

Mil maneres de morir als camps d'extermini

La visita a Polònia i, en concret, a Auschwitz, va deixar tanta empremta emocional en el guionista belga Stephen Desberg que va voler imaginar la història d'un dels milers d'homes que van ser assassinats en l'infame camp d'extermini. Nou a les lli-

bries, aquest còmic apel·la a la fe en els àngels d'un nen jueu quan ja d'adult afronta la tortura i la mort a l'infern nazi davant el seu botxí, el comandant del camp. Embolicat en un relat no exempt d'esperança en el triomf del karma, els autors desgranen l'horror de l'Holocaust des de la deportació a les cambres de gas passant per les altres mil maneres de morir i sobreviure a Auschwitz, on el treball no feia lliures els presoners, com resava el tristament famós lema nazi, sinó, com assumeix el protagonista, «només la mort et fa lliure».

'Rhapsody in blue'

Andrea Serio (Sapristi)

Els jueus italians, víctimes del feixisme

El jove jueu italià Andrea Goldstein volia ser metge. Però les lleis racials de Mussolini de 1938 li van impedir estudiar i va escapar a Amèrica del Nord, on va trobar feina i nòvia. La Segona Guerra Mundial el va portar a allistar-se a l'Exèrcit dels EUA per tornar

a Europa i combatre el feixisme. Andrea Serio explica, dibuixa i posa color a aquesta història tràgica i real en poètiques pinzellades que per moments evocuen escenes pintades per Hopper. S'hi succeeixen els blaus que al protagonista li recorden el mar del seu Trieste natal i el cel del Nova York en el qual es va obrir pas i on vibra la melodia de George Gershwin *Rhapsody in blue*, de la qual Goldstein parla a la seva cosina en una carta. Una història reconstruïda gràcies a la família, un dels membres del qual, el cosí de Goldstein, va sobreviure a Auschwitz.

‘Éramos el enemigo’

George Takei (Planeta Cómic)

De la tancada en el camp per a japonesos a ‘Star Trek’

A l'autor d'aquest còmic autobiogràfic, George Takei, molts el deuen conèixer perquè en la pantalla va encarnar Sulu, el timoner de la nau *Enterprise* a *Star Trek*, però l'actor i també activista social i pels drets LGBTI va ser, de petit, un dels 120.000 japo-

nesos americans que el Govern dels EUA va considerar sospitosos, espies o enemics i va tancar en camps de concentració després de l'atac nipó a la base de Pearl Harbour, el 1941. En un dels episodis vergonyosos i oportunament poc recordats de la participació nord-americana en la Segona Guerra Mundial, Takei recorda com la seva família, que feia 25 anys que vivia als EUA, va haver d'abandonar casa seva i el negoci important-se l'imprescindible i, degradada i humiliada, va ser reclosa en antigues estables i barracons vigilats per sentinelles armats.

‘Solos en Berlín’

Nicolas Juncker (Garbuix Books)

Violacions, gana, odi i por, al Berlín de 1945

Les violacions múltiples en mans de les tropes soviètiques, de les quals les dones alemanyes van ser víctimes al Berlín en ruïnes de 1945, amb el Tercer Reich en decadència, és un dels drames més silenciats de la Segona Guerra Mundial. Una d'aquelles dones va re-

latar de manera anònima l'esgarriosa experiència a *Una mujer en Berlín* (Anagrama). El seu testimoni real, al costat del d'una soldada i traductora russa, Elena Rjevskaja, que va explicar a *Carnets de l'interprète de guerre* com va participar en la identificació del cadàver de Hitler al búnquer, serveixen d'inspiració a l'historiador i dibuixant francès Nicolas Juncker per ordinar una fictícia trobada entre elles en aquella atmosfera d'odi, por, gana i supervivència en un món en guerra, un «regne d'homes». Brutal i memorable segon títol de la nova editorial Garbuix Books.

ANNAABELLA
Barcelona

Maus, únic còmic que ha guanyat un Pulitzer (1992), en el qual Art Spiegelman explicava la vida del seu pare, pres a Auschwitz, és el gran referent de la Segona Guerra Mundial narrada en vinyetes. Des-

prés d'ell, nombrosos dibuixants van recollir el seu guant i continuen abordant amb rigor memorialístic i històric, lluny de l'èpica de les populars *Gestes bèl·liques* dels 50, els tentacles d'una contesa que Churchill va arengar a guanyar amb el seu discurs de «sang, suor i llàgrimes». En aquestes pàgines, vuit còmics recents aprofundeixen

xen en diversos escenaris del conflicte, molts en temes poc explorats. A més, Dolmen publica l'estudi del jove historiador Pedro Suau *El còmic i la memòria històrica. El cas de la Segona Guerra Mundial*, sobre 14 títols que serveixen de guia de lectura i amb les quals, més enllà del valor divulgatiu, reivindica que «el còmic, un art so-

vint menyspreat des del món acadèmic, pot explicar la història des d'altres punts de vista i acostar-se a la microhistòria, episòdica i personal, perquè en els casos de memòria històrica no es tracta de grans figures, sinó de personatges anònims que es van veure involucrats en aquestes situacions i expliquen la seva experiència».

Al costat de *Maus*, Suau analitza obres com *Jo*, René Tardi, en el qual Jacques Tardi relata el cas del seu pare, presoner de guerra a Alemanya, o com el còmic japonès va abordar el conflicte abans que Spiegelman en obres manga de 1973, com *Pies descalzos*, de Keiji Nakazawa, i *Operación Muerte*, de Shigeru Mizuki. ■

‘Heimat’

Nora Krug (Salamandra Graphic)

La vergonya del nazisme als gens

No és la primera autora que busca en el silenci passat familiar durant el Tercer Reich amb el temor de no saber què s'hi trobarà. Ja ho va fer brillantment, sense anar més lluny, Barbara Yelin a *Irmina* (Astiberri) i també ho broda Nora Krug,

il·lustradora alemanya establerta a Nova York, en aquest *Heimat*. En aquesta obra, que ja fa mesos que és a les llibreries, desplega hàbilment un collage de vinyetes, il·lustracions, fotos i documents mentre busca i es reconcilia amb la seva identitat germànica. Però, sobretot, intenta exorcitzar el sentiment de culpa i remordiment heretat per una barbàrie amb què la seva generació no va tenir res a veure. «Sentim que portàvem la vergonya als gens», admet, mentre investiga quin paper van tenir els seus avis a l'Alemanya de Hitler.

‘La bomba’

Alcanta, Bollée i Rodier (Norma)

La cursa nuclear que va culminar a Hiroshima

Poca cosa queda per explicar en les gairebé 500 pàgines d'aquest monumental i documentadíssim títol sobre la història que va culminar amb el llançament de la bomba atòmica, l'agost de 1945, sobre Hiroshima i Nagasaki. El dibuixant Denis Rodier re-

flecteix en rotund blanc i negre tot el drama i l'horror de les víctimes del bombardeig de les dues ciutats japoneses mentre els dos guionistes viatgen des del front de batalla fins als despats dels polítics i militars de les potències que competeixen en la carrera per construir armes nuclears passant pels laboratoris on els científics – d'Einstein a Oppenheimer – dubten davant un poder mortífer mai vist abans. Un còmic en el qual, ja a les primeres pàgines, qui interpel·la directament el lector és, en el fons, el principal i poderós protagonista: l'urani.

► 27 Julio, 2021

África reclama el arte expoliado

El 90% del legado cultural del continente sigue fuera. Ya ha habido restituciones de Francia y Alemania

RODRIGO SANTODOMINGO, Madrid
Hamady Bocoum emana un cordial aplomo incluso por videoconferencia, con su traje típico senegalés y cómodamente reclinado en una silla de despacho. Suaviza la gravedad de su voz con amplias sonrisas. El director del Musée des Civilisations Noires (Dakar, Senegal) despliega argumentos contra la negativa de los países occidentales a devolver el arte expoliado en África. Y remata con la razón última de la propiedad. Las piezas robadas, recuerda, pertenecen a los pueblos que las crearon.

El Edo Museum of West African Art (EMOWAA), que se inaugurará el próximo año en Benin City (localidad nigeriana de 1,5 millones de habitantes situada en el Estado de Edo), tendrá como gran atractivo los 400 bronce llegados desde Alemania en la que, hasta ahora, representa la mayor iniciativa de restitución artística hacia el África subsahariana. Las ceremonias del pueblo Edo —los bronce recubrían su palacio real, arrasado por el Reino Unido en 1897— convivirán con la efervescente vanguardia multimedia del oeste africano.

Avanzar en la restitución ayudará, cree Bocoum, a que el fluir de pertenencia emborrone fronteras. Y recuerda el acto que sirvió para celebrar en 2019 el retorno definitivo a Senegal —desde el Musée de la Armée de París— del sable de El Hadj Omar Foutiyou, héroe de la resistencia contra los franceses en África Occidental. “Había representantes de Gambia, Costa de Marfil...”.

Varios factores convergen y se retroalimentan en un cambio de aires impensable hace una década escasa. En Europa, emerge una nueva generación de líderes políticos y directores de museos “que ya no son hijos del imperio y quieren distanciarse de la herencia colonial”, apunta el nigeriano Chika Okeke-Agulu, historiador de arte africano y profesor en la Universidad de Princeton (Estados Unidos). Desde África, señala por su parte Bocoum, los gobiernos ya “articulan con más determinación sus acciones”, aumentan y canalizan mejor sus reclamaciones, se coordinan en organizaciones regionales.

Se calcula que el 90% del arte

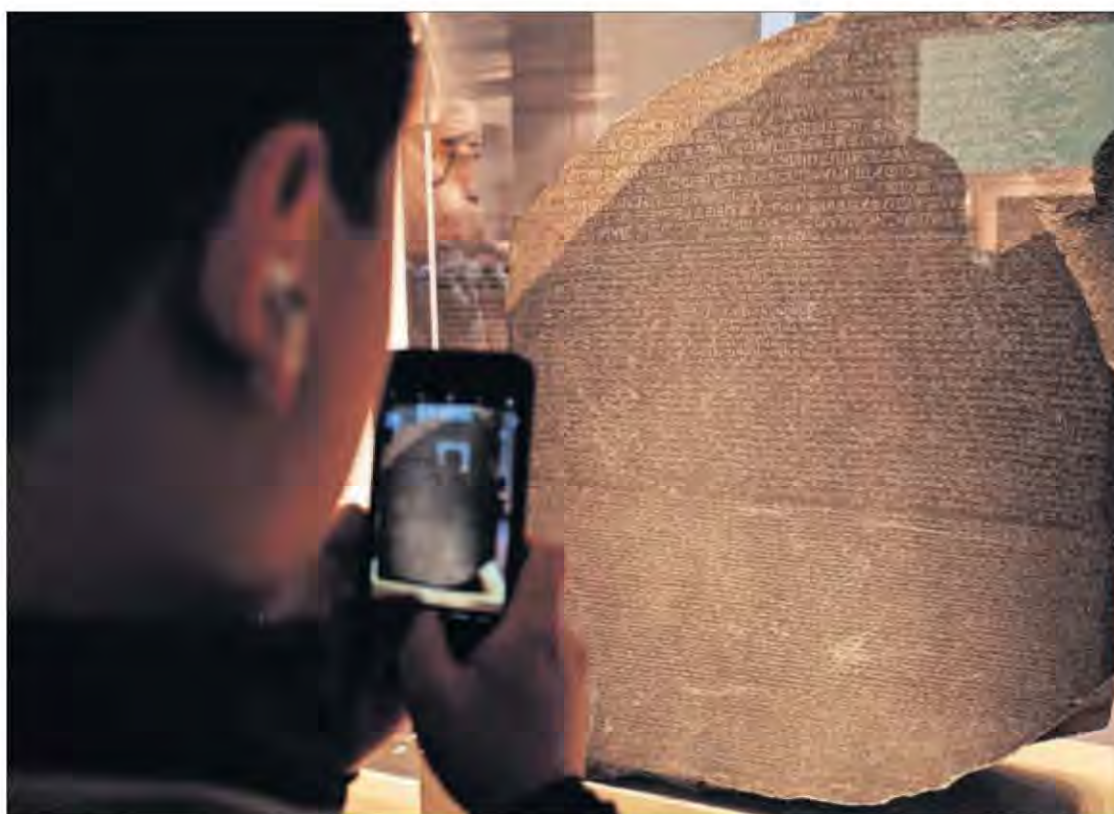
africano permanece fuera del continente, según la revista *New African*. Por ejemplo, el British Museum y el Victoria & Albert Museum poseen lo más preciado del Tesoro de Magdala, un valioso conjunto de la dinastía abisinia y de la iglesia ortodoxa etíope saqueado en una expedición de 1868. Su corona de oro, tallada en exquisita filigrana, se alza como uno de los grandes hitos del arte subsahariano.

Y una de las más conocidas máscaras de Bandundu (República Democrática del Congo) per-

de un iceberg que se extiende por los grandes museos occidentales.

El camino para recuperar ese y otros objetos de gran valor se adivina largo y farragoso. Pero Francia ha demostrado que la coraza legal resiste lo que la voluntad política decida. Con una normativa similar a la británica, el país galo permitirá el retorno del Tesoro de Behanzin a Benín (llamado Dahomey hasta 1976, no confundir con Benin City, en la actual Nigeria). Con su famoso trono real como pieza más excelsa, el tesoro se exhibe ahora en el Musée du Quai Branly, que en su página web hace gala de atesorar 370.000 obras de “civilizaciones extra-europeas”.

También Alemania ha sentado un precedente al devolver bienes que no había expoliado (compró sus bronce a los británicos).

Un visitante fotografía la piedra Rosetta egipcia en el Museo Británico de Londres. / DAVID CLIFF (REUTERS)

manece en el Museo Real del África Central (Tervuren, Bélgica). Una campana de mármol en el Brooklyn Museum (EE UU) ejemplifica la fina cultura de los Edo, más allá de los bronce de Benín... La lista es interminable. Sobre todo al ampliar el radio para incluir a Egipto. Su Piedra Rosetta (en el British Museum) es solo la punta

Aunque mitigado por la lenta erosión de actitudes colonialistas, a Okeke-Agulu le consta que un sustrato de superioridad pervive en estos debates. “Todavía mucha gente piensa que Occidente debe custodiar el patrimonio africano y, por extensión, mundial. Del mismo modo que han de ser los guardianes de la paz global”.

► 10 Septiembre, 2021

El Gobierno balear recoge cartas de familiares a víctimas del franquismo. Las misivas muestran cómo el cariño y el dolor traspasan generaciones

“Querido abuelo: ahora descansas con tu esposa”

NATALIA JUNQUERA, Madrid
Algunos llegaron a convivir con ellos y conservan como un tesoro los escasos momentos que compartieron. Otros nacieron mucho después y lo único que conocen de los ausentes es el efecto que provocó en sus hogares su violenta desaparición. Todos, hijos, nietos y bisnietos, comparten el deseo de recordarles para que su sacrificio no caiga en el olvido, y con ese propósito 48 familias han participado en Memorial de la Palabra, la iniciativa del Gobierno balear que recoge cartas dirigidas a víctimas del franquismo.

Marc Herrera, director general de Memoria Democrática de Baleares, explica que el objetivo es “romper el silencio que se impuso a las familias durante tantos años” y hacer “pedagogía”: “No hay nada que empatee más que el relato de los hechos de aquellas personas que los han sufrido”. Asegura que lo más impactante ha sido “ver reflejado en cada carta la prolongación de la injusticia y el inmenso amor y constancia” de los familiares tanto tiempo después. Estos son algunos extractos de esas emocionantes misivas.

“Quiero encontrarte”. María Jesús Balaguer Rodríguez escribe a su tío Antonio González Rodríguez, fotógrafo y miembro de la CNT. Cuando lo mataron tenía 29 años. Sus hijos, cuatro y cinco. “Pienso muchas veces en ti. Nadie te olvidó nunca. Sobre todo por ese gran retrato familiar que presidía el despacho de mi yaya, tu hermana. No quiero que estés en la fosa donde te tiraron tus asesinos, quiero encontrarte y poder decir: Vámonos, tío Antonio. Han sido muchos años, pero ya estas con tu familia”. Te quiere, Susi”.

“Sí, mi padre existió”. Antònia Paris Llopart dedica su carta a presentar a su padre, Andreu Paris Martorell, zapatero. Cuenta que en julio de 1936 ella tenía 11 años, tres hermanos y una en camino. “La idea que tenía sobre una guerra era dos bandos contrarios que luchaban, con barricadas y armas, con disparos continuos, pero aquí no fue así. Al menos en Inca sólo había un bando armado reprimiendo un pueblo”. Un día reclamaron a su padre. Le acompañaron dos de sus hermanos y su cuñado. Solo dos de ellos volvieron. “Un día de invierno llegué a la cárcel y el de la puerta me dijo: ‘Ya no hace falta que vengas más. Hoy han soltado a tu padre’. Tenía tantas ganas de que lo soltaran que me lo creí. Fuimos a muchos lugares, preguntando. Nos

repetían que se había ido, que quizás nos había abandonado. Mi madre repetía: ‘¿Dónde? ¿Cuándo? ¿Qué habéis hecho? ¿Por qué a él?’ Nadie contestaba. Todavía hoy nadie nos ha contestado. Hacían como si mi padre no hubiera existido nunca. Pero sí existió”.

“Tu corazón se detiene un segundo”. Francisca Alomar recuerda a sus padres. “Formábamos una familia muy feliz, pero todo eso cambió un mal día cuando yo tenía ocho años y mi hermana 11”. La Guardia Civil, relata, se llevó primero a su padre y luego a su madre, “embarazada de siete meses”. Su abuelo pidió ayuda “a quien entonces mandaba, a quien llamaban el capitán Jaume”, pero le contestó que “estaban muertos”. “Gracias a la ayuda de la asociación Memoria de Mallorca y de la Dirección General de Memoria Democrática, a mis 93 años y después de 85 de espera, me llamaron un día para decirme que habían encontrado los huesos de mi padre. Qué alegría. El corazón se detiene un segundo, para luego volver a latir”. Ahora sigue buscando los restos de su madre “para descansar todos juntos”. “Tu hija— se despidió— y tus nietos no dejaremos de luchar por ello”.

“Murieron sin saber”. Margarita Serantes Hernández recuerda a su abuelo, Melchor Hernández, pescador, el marido de Ana, el padre de Paquita. “El cura le preguntó por qué no iba a misa. Melchor contestó que tenía que arreglar las redes. Unas horas más tarde fueron a detenerlo”. Ana fue a llevarle ropa hasta que ya no le dejaron. Se puso a trabajar “en casa de unos señores muy ricos y bondadosos, que tenían un hijo, Martín. Años después la reconocieron como viuda y acabó casándose con él. Mi madre, Paquita, por desgracia no recordaba a Melchor. Si

Retrato de la familia Alomar, represaliada por el franquismo.

El director general de memoria explica que el objetivo es hacer pedagogía

En sus escritos, las familias les prometen seguir buscándolos por fosas y cunetas

hemos tenido la oportunidad de conocer a Martín, que fue un gran padre y abuelo. En 2016 supe que Melchor fue fusilado y enterrado en una fosa en el cementerio de Porreres. Lo malo es que no podemos recuperar sus restos ya que el ADN de padre a hija y a nieta se pierde. Lo peor es que su esposa y su hija murieron sin saber qué pasó con él”.

“No entendía por qué la abuela era tan desconfiada”. Francisca Gelabert escribe a sus padrinos. En su carta explica que aunque a su abuela Francisca no la mataron, la considera “tan víctima” de la guerra como su abuelo Gabriel, fusilado a los 28. “Ella vivió 83 años, solo tuvo un hijo, mi padre, y vivió con nosotros”. “Era muy desconfiada. No entendía por qué hasta que murió y descu-

brí muchas cosas que no sabía”. Su tía abuela, Tonina, le contó entonces “cómo pasó todo”. Su abuelo acusado de “alojar a los rojos” fue capturado y subido a un camión con un grupo de hombres maniados. Nadie le volvió a ver. Su abuela, que tenía entonces 25 años y un hijo de tres, enfermó. “En aquel tiempo no había psicólogos y pensaban que la manera de superar estas cosas era olvidarse, no hablar de ello, y eso hicieron durante muchos años. Cuando supe todo esto, ella ya no vivía y me quedó un mal cuerpo que todavía tengo. Si hubiera sabido antes lo que pasó, creo que la habría podido ayudar a vivir un poco mejor. Lo único que creo que puedo hacer ahora es dar a conocer esta historia y recordarles como lo que fueron, muy buenas personas que no se merecían haber sufrido tanto”.

“El tiempo de silencio ha acabado”. Maite Blázquez Losa escribe a su abuelo Joan Losa el día de su santo. “Fue una fiesta que la abuela, tu esposa Teresa, como la llamabas en las cartas desde la prisión, nunca volvió a celebrar después de tu desaparición en enero de 1937”. “Gracias a la fuerza y la lucha de la Asociación de Memoria de Mallorca, yo pude rescatarte de la fosa de Porreres en noviembre de 2016. Por eso ahora tus restos descansan junto a tu esposa. Ten por seguro que los tiempos del silencio han acabado. Ahora sí, padrino Juan, puedo decir: que la tierra te sea leve”.

Desde la izquierda: Andreu Paris Martorell, padre de Antònia; Antonio González Rodríguez, tío de María Jesús Balaguer Rodríguez, y Joan Losa Campomar, abuelo de Maite Blázquez Losa.

LENTE DE
AUMENTO

AGUSTÍN
PERY

Colau y los Monty Python

Borran el nombre de Reyes
Católicos de las calles de
Barcelona y me acuerdo de
'La vida de Brian'

SERÁ la medicación para lo mío, que andaré descompensado, o el dichoso estrés posvacacional pero les confieso que últimamente cada vez que sale la Colau se me aparecen justo al lado mis idolatrados Monty Python y su imprescindible 'La vida de Brian'.

Me volvió a ocurrir este lunes. La superheroína que dejó la capa para darnos la vara ha aceptado que una calle de Barcelona deje de llamarse de los Reyes Católicos porque, cás-pita, fue bautizada por la oprobiosa dictadura de Primo de Rivera y eso es anatema para un puñado de parroquianos. Ahí los tienen en el casal vecinal discutiendo no de la limpieza del barrio, ni de las fiestas, el ruido o la delincuencia, no. A estos remedos sin gracia del frente de Judea lo que les quita el sueño y el raciocinio es que Isabel y Fernando titulen una rua de su ciudad. Vaya, que no me quito la guasa cinematográfica de la columna. Imagino a la camarada Dolors del frente botifler encendida porque estamos sin duda ante un rescoldo del pasado feudal. Y luego así:

—Desde la escisión de la Mercè nos sumamos a la queja de nuestra compañera y añadimos: Isabel no quería ser reina, fue una imposición del varón sobre la hembra.

—Protestamos enérgicamente.

—Perdón ¿ustedes son?

—Plataforma de propietarios en lucha.

—En lucha estamos todos.

—Ya, pero una cosa es ser vecino y otra propietario. Y no me interrumpa que se me va el hilo. Denunciamos que la víctima es Fernando. Él es el rey de Aragón, ella solo una mesetaria con ínfulas. No al colonialismo castellano, ¡que viva Ferran rei!

—Hermanos, hermanas, vecinos todos y todas, haya paz. Estamos perdiendo el foco, esto no es un problema de géneros ni territorial. Creemos que hay que superar el sistema feudal imperante y proponer que se llame Calle de Isa y Fer.

—Pido la palabra en nombre de la sección de números pares al poder. Las calles no deben tener nombre y ser sólo dígitos, ajenos a la ideología y los corsés castradores del sexo.

Y así, hasta llegar a Colau y su municipal estupidez. Pobre Barcelona.

Per què és tan difícil recuperar la memòria històrica / VICENÇ NAVARRO

Tinc gran respecte pels treballs dels historiadors **Paul Preston** i **Ángel Viñas** que han criticat extensa i detalladament la història tergiversada (que continua existint en cercles de l'establishment polític-mediàtic espanyol) del passat recent espanyol, i molt en particular del que es coneix a Espanya com la Guerra Civil i la dictadura que la va seguir, coneguda també en aquest país com a Franquisme. Aconsello la lectura dels seus textos que haurien de ser àmpliament distribuïts en els centres de docència, (a tots el seu nivells) al llarg del territori espanyol per motius que he explicat en moltes ocasions: la urgent necessitat de corregir la història esbiaixada i manipulada d'aquest país.

Ara bé, havent aplaudit i reconegut els mèrits dels seus llibres, també haig de mostrar la meua sorpresa i desacord amb algunes de les seves declaracions fetes el 18 de juliol d'enguany a *La Vanguardia*, en l'entrevista realitzada per **Ramón Álvarez**, en la qual fan unes observacions que mereixen ser discutides i, crec també, criticades, com la seva afirmació que la transició de la dictadura a la democràcia va ser "meravellosa" i "un miracle", (en el cas de Paul Preston) i "un gran èxit en desbaratar l'estructura institucional política i jurídica del franquisme", (segons Ángel Viñas). Aquestes declaracions són gairebé idèntiques a la promoguda pel mateix *establishment* polític-mediàtic espanyol que va definir tal transició com a "modèlica", terme utilitzat pels mitjans d'informació més grans del país per definir els canvis de l'Estat dictatorial per convertir-lo en un Estat democràtic, suposadament homologable a qualsevol democràcia existent a l'Europa occidental. Amb aquest terme l'esmentat *establishment* intenta ocultar les enormes deficiències de la democràcia espanyola, resultat de l'enorme domini que les forces conservadores (hereves dels qui van guanyar la mal anomenada Guerra Civil) van tenir durant aquell procés. Hi havia un gran desequilibri de forces dins de l'Estat espanyol en el qual els hereus dels vencedors —els colpistes de 1936— tenien molt més poder en les institucions i aparells de l'Estat que els hereus dels vençuts.

Els enormes dèficits democràtics de l'Estat espanyol

L'evidència d'aquest domini de les dretes de sempre en el procés de transició és aclaparadora. Des del continu retard social d'Espanya, amb gran sub-finançament dels serveis i transferències de l'Estat de benestar, (veure el meu llibre: *El subdesarrollo social de España, causas y consecuencias*. Anagrama, 2006), a la falta de diversitat ideològica dels principals mitjans d'informació i persuasió del país; a l'òbvia falta de cultura democràtica predominantment dels governs i polítics de dreta del país; a la vocació repressiva dels aparells de seguretat i de la judicatura de l'Estat; a la proximitat de la major part de ministres d'Economia de tots els governs espanyols amb els poders econòmics i financers del país; al servilisme del Banc d'Espanya als interessos de la Banca en la seva constant promoció del neoliberalisme; a la integració de membres dels aparells dels majors partits governants en l'estructura econòmica i financera del país; a l'àmplia utilització de les clavegueres pels aparells repressius de l'Estat amb àmplia col·laboració dels mitjans de comunicació per destruir les veus opositores, i un llarg etcètera. (Per a expansió d'aquestes enormes insuficiències de la democràcia espanyola, veure el meu llibre: *Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país*. Anagrama, 2002). No és estrany, doncs, que la principal amenaça per a aquest Règim del 78 va ser l'aparició en la segona dècada d'aquest segle d'uns moviments socials (primer) i socio-polítics (després) que ho van qüestionar. El seu eslògan (del 15M) altament popular "no ens representen", ho deia tot. La radicalització de les dretes, amb l'aparició de la ultra dreta en la vida legislativa del país és la conseqüència d'això.

La contínua redefinició de la memòria històrica

I aquest conflicte apareix en la redefinició del que és la memòria històrica d'Espanya. L'Espanya dels vencedors —incloent-hi la Monarquia— es troba avui clarament amenaçada i creixentment desacreditada. Les estridències de la vida política, generades per aquesta ultra dreta (que existeix també àmpliament en la dreta) és resultat d'això. Homologar les estridències, presentant-les com a comunes tant entre les dretes com entre les esquerres, és la versió moderna de la suposada equidistància o homologació que suposadament va ocórrer durant la transició entre els vencedors i els vençuts, atribuint-los igualtat de responsabilitats en els fets ocorreguts en el passat.

El fet que l'Amnistia, aprovada en la transició, considerés per igual els autors de crims i repressió, duts a terme pels vencedors, que els actes de lluita per la llibertat i democràcia dels republicans vençuts, es repeteix

ara en què les grans tensions de la vida política a Espanya amb elevades estridències es considerés responsabilitat igual de les dretes i de les esquerres. I és aquí on també estic en desacord amb Paul Preston quan diu que "la qualitat dels polítics d'esquerra és tan dolenta com la dels de la dreta", com a causa de les tensions en la vida política del país. Aquesta homologació entre dretes i esquerres com a causants iguals de la cridòria política avui està molt estesa en els principals mitjans de comunicació espanyols que estan intentant desacreditar els hereus del 15M, que juntament amb les renovades esquerres a l'esquerra del PSOE, han denunciat el Règim del 78, qüestionant els dogmes conservadors i neoliberals, i presentant alternatives que generen gran renou en la vida política del país acostumada a la placidesa del bipartidisme. Això explica l'enorme hostilitat i el joc brut, amb l'activa participació de les clavegueres de l'Estat, amb col·laboració dels grans mitjans en contra de les noves esquerres (UP i les seves coalicions En Comú Podem i Galícia en comú). Posar l'esquerra i la dreta en el mateix sac és profundament injust i frívol en extrem.

En la redefinició de la memòria històrica, l'*establishment* polític mediàtic està disposat a acceptar que cal trobar a les víctimes, és a dir els morts desapareguts (més de 120 mil persones) però no es pot jutjar als que els van assassinar perquè ja van ser amnistiats en la transició quan tots, tant les víctimes com els victimaris van ser amnistiats per igual. Aquesta igualtat de responsabilitats va arribar a la seva màxima obscenitat quan en una desfilada militar, organitzada pel govern socialista sota la direcció d'un fill dels vencedors, el ministre de Defensa el senyor **José Bono** (el gran referent a la *Sexta Noche*), va fer desfilat soldats de la divisió feixista que van donar suport al Nazisme a Europa al costat de lluitadors per la democràcia i la llibertat a Espanya, posant al mateix nivell els defensors del Nazisme (hereus dels colpistes espanyols) que els qui van lluitar contra ell. (Aquest personatge va prohibir més tard als republicans que van lluitar per la llibertat que portessin la seva bandera republicana a la reunió a la qual van ser convocats al Congrés). I tals portaveus d'aquesta versió de la memòria històrica assumeixen explícitament que hi ha hagut una reconciliació entre els vencedors i els vençuts conseqüència que les ferides ja es van cicatritzar.

Quines ferides es van tancar, senyor Bono?

Una de les grans falsedats davant la transició modèlica va ser considerar que els vencedors i els vençuts, amb gran generositat, van conciliar les seves diferències tancant les ferides. Conec molt pocs hereus dels vençuts que consideren que les ferides estan cicatritzades. Els meus pares i la meva família van ser brutalment represaliats pel Feixisme primer, i en cas dels meus oncles i ties pel Nazisme a França, després. El meu pare va ser represaliat i expulsat del magisteri per ensenyar, precisament, els valors de democràcia, llibertat i justícia durant la República, en un poble de la regió pirinenca catalana. I la meva tia, presonera en un camp de concentració Nazi, per lluitar en la resistència anti Nazi a França (com milers de republicans), condecorada més tard pel govern francès del General De Gaulle, però completament oblidada a Espanya, com ha passat amb la diàspora republicana a Llatinoamèrica. Quan van ser cicatritzades aquelles ferides? Quan aquests valors republicans han estat ensenyats a les aules espanyoles? I quan van ser els mestres represaliats per la dictadura, homenatjats i compensats pel seu enorme sacrifici? I quan els governs espanyols han homenatjat la diàspora republicana en el món? I fins quan els lluitadors antifeixistes continuaran oblidats? I quan es denunciarà als repressors, que encara avui gaudeixen de totes les prebendes? I això no es deu al fet que tots els polítics són iguals, senyor Preston, sinó al fet que uns que continuen tenint un gran poder veuen alarmats el clam creixent a favor del canvi i se senten amenaçats responen amb tota mena de mesures repressives que intenten destruir les veus valentes que denuncien la situació actual. En realitat, la resposta a la pregunta del títol de l'article, "Per què és tan difícil recuperar la memòria històrica?", és molt fàcil de respondre: les dretes hereves dels vencedors de la Guerra Civil, continuen exercint un gran poder polític i mediàtic espanyol, que eviten per tots els mitjans que es conegui la història real en aquest país, havent contribuït a això el consens forçat en el procés no modèlic de la transició, que va imposar un silenci i una complicitat per a no recuperar la història del país. I ho vaig poder veure directament quan vaig tornar de l'exili, unes de les coses que em va preocupar més quan vaig arribar de nou a Espanya va ser veure l'enorme ignorància que els estudiants tenien de la història recent d'aquest país. D'aquí ve que una cosa que vaig demanar a la universitat on jo ensenyava, és que es fessin classes sobre el nostre passat i els nostres valors republicans. Ni tan sols l'esquerra governant va veure motiu per això, perquè creien que era millor no tocar el passat. Aquesta actitud ha estat molt freqüent, fins fa poc, fins i tot, entre alguns sectors de les noves esquerres. En realitat, la clara recuperació de la bandera republicana en els moviments contestataris és un fet recent. A Espanya els vençuts van perdre la Guerra Civil i vam perdre gran part de la democràcia. Però les mobilitzacions als carrers semblen ser indicadors que podem recuperar-la. Però, fins que això es reverteixi no tindrem una llei de la memòria històrica que el país necessita i es mereix.

▶ 22 Agosto, 2021

Cultura unitaria y luchas compartidas

MARC ANDREU

Más allá del independentismo, el relato de Òmnium se ha hecho hegemónico en buena parte de la sociedad. Pero es difícil que el espíritu de 'un sol poble' sume adeptos con la ultraderecha ganando espacio

La apelación de Jordi Cuixart a las "luites compartides" y al espíritu de "un sol poble" para defender a Ada Colau de los silbidos en las fiestas de Gràcia ha reabierto un debate que lleva tiempo marcando la política catalana. Bien ideado y mejor comunicado, el relato de Òmnium se ha hecho hegemónico en buena parte de la sociedad, incluso más allá del independentismo. Atractivo y dúctil, es complementario y a su vez contrapuesto al discurso menos transversal de la Assemblée Nacional Catalana (ANC). En consecuencia, y aunque lanzado en 2016 por Cuixart —en la estela de su predecesora Muriel Casals— como estrategia de mercadotecnia para ampliar la base soberanista y contribuir al climax independentista, cuatro años después de la derrota de 2017 el relato de Òmnium aguanta bien.

En teoría, tiende puentes y genera más consenso que la ANC, apoyándose en el liderazgo de Cuixart y presentándose como útil en un momento en el que la unidad es muy preciada, tanto entre el dividido y desorientado mundo independentista como en el más amplio pero no menos desconcertado catalanismo. A riesgo de aguar la épica del 60 aniversario de Òmnium, son necesarios matices históricos para no comulgar con ruedas de molino ni permitir apropiaciones indebidas o espúreas.

En la primavera de 1975, con Franco aún vivo, el fundador y mecenas de Òmnium Joan B. Cendrós dio la espalda a la campaña *Volem els Ajuntaments i l'Escola Catalans i Democràtics* que asociaciones de vecinos y colegios profesionales pusieron en marcha tras la polémica desatada por el voto contra el catalán de 18 concejales de Barcelona. "Buenas palabras y nada de dinero" es lo que recibieron los dirigentes vecinales Carles Prieto y Jordi Vallverdú y los miembros de la Assemblée de Catalunya Rafael Ribó y Pere Portabella cuando fueron a pedir recursos al príncipe de Òmnium. En el sectarismo de Cendrós

Ada Colau y Jordi Cuixart durante el pregón de las fiestas de Gràcia. / ALEJANDRO GARCÍA (EFE)

Quienes defendieron la lengua catalana fueron la izquierda política y los movimientos obrero y asociativo

El 7 de noviembre se cumplen 50 años de la constitución de la Assemblée de Catalunya en Sant Agustí

pesó más la adscripción comunista de los activistas que no la campaña que promovían en pro del catalán y la democracia. Sin dinero pero sí apoyo puntual de gente de Òmnium, fue el primer éxito de la iniciativa lanzada por el Colegio de Abogados de impulsar el Congreso de Cultura Catalana, con amplio eco y participación en 1977.

No se trata de quitar méritos a la tarea cultural de Òmnium ni de proyectar hacia el presente la sombra alargada del origen burgués y hasta franquista de sus fundadores. Pero conviene aclarar quiénes, cuándo y cómo compartieron determinadas luchas. Porque los que verdaderamente pusieron el cuerpo como fuerza de choque en defensa del catalán y en tantas otras luchas —hasta la exigencia de *llibertat, amnistia i Estatut d'Autonomia*— fueron la izquierda política, el movimiento obrero y el movi-

miento asociativo, singularmente vecinal pero también cultural, y con fuerte impronta de los otros catalanes. Todo ello bajo la dirección estratégica de una Coordinadora de Forces Polítiques hegemonizada por el PSUC, con la bendición del catolicismo de base y la jerarquía eclesial progresista, y con la fuerza organizada de Comisiones Obreras. Y lo que es más importante, entre 1971 y 1977, bajo el paraguas unitario de la Assemblée de Catalunya. El 7 de noviembre se cumplen 50 años de la constitución del organismo antifranquista en la iglesia de Sant Agustí, en una sesión clandestina que empezó con cinco minutos de silencio en memoria del obrero de Seat Antonio Ruiz Villaba, muerto a tiros por la policía, y que CC OO conmemorará el 9 de septiembre con un acto en la parroquia del Raval.

En vísperas de una Diada marcada por la mesa de diálogo y la libertad de los presos independentistas y por una removilización soberanista que ANC y Òmnium quieren que pivote sobre el cuarto aniversario de octubre de 2017, conviene no olvidar el legado de otras efemérides. No hace falta recurrir al centenario del PCI que sobrevolará en Boloña, hasta el 12 de septiembre, la Fiesta de l'Unità del Partit Democràtic y en la que estará Ada Colau. Y Pedro Sánchez. Y de representantes de todos los partidos italianos, incluidos la ultraderechista Liga de Salvini y los neofascistas Hermanos de Italia. Semejante amalgama festejando una unidad nacional no se entendería en la Cataluña que, según Josep Pla, era la región más occidental de Italia. El problema, hoy, es que ni tan siquiera parece fácil invocar como compartidas la cultura unitaria del PSUC y el espíritu democrático y plural de la Assemblée de Catalunya en defensa de una nación muy diversa que no será *un sol poble* mientras la ultraderecha, española o catalana, gane terreno en el Parlament y en las calles, incluso en fiesta mayor. Esta debería ser ahora una lucha compartida.

► 11 Agosto, 2021

Salvar el patrimonio artístico catalán

VICTORIA COMBALÍA

La exposición '¡Museo en peligro!', del MNAC, es un homenaje a Joaquim Folch i Torres, bajo cuya dirección se realizó la ingente tarea de protección de los bienes culturales tras estallar la Guerra Civil

Tras el estallido de la Guerra Civil, en unos primeros momentos los incontrolados de la FAI quemaron gran número de iglesias, expusieron las momias de las monjas en la vía pública y robaron y quemaron multitud de objetos artísticos. Para poner fin a estos desmanes, la Generalitat creó el Servicio de Salvaguarda del Patrimonio (SPHAC) bajo la dirección de Joaquim Folch i Torres.

La exposición en el MNAC titulada *¡Museo en peligro!*, bien montada y explicada, es un homenaje a Joaquim Folch i Torres, bajo cuya dirección se llevó a cabo la ingente tarea de catalogación y restauración del patrimonio artístico catalán y después, de su salvamento, con la ayuda de Agustí Duran i Sanpere, Jordi Rubió i Balaguer, Jeroni Martorell y otros profesionales. Era urgente resguardar los fondos del recién estrenado Museu d'Art de Catalunya (precedente del MNAC), así como los de varias colecciones privadas (Cambó, Plandiura, Güell, Amatller...) de posibles bombardeos y saqueos. Se llevaron a la iglesia de Sant Esteve de Olot en donde se almacenaron en unas sencillas pero ingeniosas estructuras de madera, algunas de las cuales se reproducen en la muestra con esculturas-relicario dentro. En la exposición pueden admirarse también cuatro de los magníficos lienzos salvados, entre ellos un excelente San Pedro y San Pablo de El Greco, Santa Cecilia de Tiépolo y un magnífico desnudo de Sunyer.

Ciento cincuenta camiones desplazaron las obras a Olot, de allí a Darnius y Agullana, a Peralada, Figueras y Viladrau. Las fotografías de cómo se cargaron las obras (se habló de un millón), de cómo se descargó el ábside de Sant Climent de Taüll en el Castillo de Maisons Lafitte—en donde se organizó la gran exposición *L'Art Catalan du Xème au XVème siècle* en junio de 1937—son impresionantes y merecen por sí solas la visita.

Y aquí sí se me permite explicaré un episodio familiar. Mi padre, Emilio Com-

Exposición en el MNAC sobre la preservación del patrimonio. JOAN SÁNCHEZ

150 camiones se desplazaron a Olot, Agullana, Peralada, Figueras y Viladrau con, al parecer, un millón de obras

Emilio Combalía e Ignasi Arqués tuvieron la labor de salvar los archivos, entre los que había 18.000 pergaminos

balía, que no fue al frente por un problema pulmonar, estaba en Viladrau, en donde la familia esperaba encontrar algo de comida. Duran i Sanpere, responsable de Servicio de Archivos, lo nombró a él y a Ignasi Arqués "personal auxiliar, sin sueldo ni retribución" para salvar los archivos, entre los que había 18.000 pergaminos medievales, los códices de los monasterios de Ripoll y Sant Cugat y varios incunables. Poco antes de morir, mi padre fue entrevistado por Jaume Enric Zamora i Escala, suministrando muchos detalles de su tarea.

Explicó que trabajaban mañana y tarde y que tenían que alisar y clasificar los pergaminos que les llegaban enrollados. Los ponían planos en la cocina de la casa Balcells, los limpiaban primero con esponjas humedecidas, los mojaban con agua por el reverso para estirarlos y les colocaban un

papel secante. Cuando tenían una pila les ponían encima unas maderas y piedras de barita obteniendo así una especie de prensa rudimentaria. Al día siguiente quitaban el papel secante y los archivaban por procedencia y fecha en unos cajones de madera que les fabricaba el carpintero de Viladrau. "Aplanamos miles de pergaminos", contaba mi padre. "Duran venía cada quince días a ver cómo iba el trabajo; era muy amable y simpático y viajaba, con escolta, en un Hispano Suiza que había sido propiedad del boxeador vasco Paulino Uzcudun". Martí de Riquer también estuvo un tiempo en la sección de Archivos, trabajando con Duran i Sanpere, y recuerda que Duran, al oír los rumores que corrían por el pueblo de Viladrau de que en aquellas casas se escondía "el tesoro de la Corona de los Reyes de Aragón", decidió organizar unas visitas culturales para enseñar a los vecinos lo que realmente había. "Duran no llevaba corbata", siguió recordando Riquer, y mi padre también hizo alusión a su vestimenta: "Iba vestido con ropa vieja y pantalones de pana". Y añadió: "yo iba vestido igual". Lo de la ropa vieja pudo costarle la vida. Al entrar las tropas franquistas en el pueblo, acompañadas de *soldados moros*, lo tomaron por un miliciano y lo detuvieron. Se los llevaron a él y a otros montañá arriba para fusilarlos. A la cabeza de los militares había un alemán; mi padre sabía hablar alemán porque había estudiado un año en Zurich. Así que inmediatamente pensó que tenía que llegar arriba para poder hablar con el soldado alemán y decirle que era un simple archivero. Pero ¿cómo atravesar la fila de *soldados moros* y llegar hasta el comandante? Mi padre le dio su reloj a uno de los soldados para que lo dejara llegar hasta el mando; allí no tuvo problema para explicarle al jefe su situación, quien por suerte lo soltó.

Vayan a ver la exposición. Es un ejemplo de un gobierno que decidió salvar, con gran valentía y enorme profesionalidad, el patrimonio artístico de su país.

ABANS D'ARA

PECES HISTÒRIQUES TRIADES PER JOSEP MARIA CASASÚS

CATEDRÀTIC EMÉRIT DE LA UPF I MEMBRE DE L'IEC

De l'article de Josep Maria Castellet i Pont (Sabadell, 1879 - Barcelona, 1929) a la revista mensual *La Construcción* (V-1917). Castellet i Pont, periodista, poeta i escriptor, va dirigir el *Diari de Sabadell*. La Gran Via A, aquí esmentada, era una de les tres grans vies projectades pel Pla Baixeras: la prolongació del carrer Pau Claris amb la formació de la Via Laietana.

Es indudable que la reforma social de una gran ciudad no tiene por único objeto el abrir anchas y hermosas avenidas para que los edificios, más o menos monumentales en ellas emplazados, sean orgullo de los habitantes y constante admiración de los extraños. Tal vez esto solo no basta para justificar la demolición de vetustas fincas, en las cuales siempre hay algo respetable que responde al arte de su época y que, por lo mismo, tiene un valor inapreciable. Con la reforma de una ciudad –y esto acontece en Barcelona– un nuevo arte viene a suplantarse al de otros tiempos y con los cascotes del derribo caen y desaparecen recuerdos y tradiciones, horas trágicas y gloriosas, todo un pasado que se derrumba, llevándose consigo pedazos del alma ciudadana. [...] Pero el deber de las grandes urbes es

El aspecto social de la Reforma Interior de Barcelona (1917)

el de modernizarse, siguiendo la corriente del progreso que avanza, sin desfallecer, camino de la perfección. [...] Barcelona supo darse cuenta de sus necesidades y quiso desprenderse de algo que, siendo muy digno y venerable, la afeaba estéticamente y socialmente. Ideóse la apertura de tres grandes avenidas para con ellas resolver en la parte antigua de la ciudad importantes problemas que, como el de la visibilidad y el de la higiene, son esencialísimos. La obra de la Reforma interior de Barcelona es una verdadera obra social digna de todo elogio, pues basta

recordar algunas de las calles desaparecidas o ver las que están próximas a desaparecer para hacerse cargo que de esta desaparición han de obtener, y han obtenido ya, sendas ventajas las clases humildes de la capital, aunque de momento les implique algún sacrificio, tal como el de trasladar su domicilio, por regla general con cierto gravamen en el importe del alquiler. Pero en el cambio han ganado en higiene, que al fin es salud para sí y para sus descendientes. La Gran Vía A, que es la única hasta ahora de la cual podemos hablar, comprende tres

secciones y afecta a 293 fincas, distribuidas en 118 para la primera sección, 132 para la segunda y 43 para la tercera. [...] Forman las tres secciones un total de 2.199 viviendas, o sea que implican el traslado forzoso a otros barrios de la ciudad de otras tantas familias. [...] Los millones que Barcelona invierte en su Reforma interior no son caprichosamente lanzados a la aventura de una empresa, sino invertidos en algo positivo. Evitar los focos de infección vale mucho más que tener un lazareto en buenas condiciones, puesto que su utilización no es menester. Derribar ciertas fincas, eliminar ciertas calles, no es solo evitar focos de infección, sino evitar la mayor infección de todas: la que corrompe el espíritu.

J.M. Castellet y Pont 1917

Quadern d'economia

El pas de flanc

Francesc Cabana

Barcelona

Es tracta d'una expressió que correspon a la terminologia alpinística però que es pot referir a expressions polítiques, que és el que em proposo fer. L'alpinista tira pel dret, que és el camí més curt per arribar a dalt. Si no hi ha cap inconvenient greu, hi arribarà sense canviar el camí. Però sovint es troba que el camí li ofereix un pas infranquejable. Aleshores ha de fer o intentar fer un pas de flanc. És a dir, seguir un camí que planeja i que permetrà arribar a una canal que li permetrà continuar el camí que estava fent. El pas de flanc és utilitzat molt pels alpinistes i forma part de la tècnica d'aquest esport.

Joan Güell, l'industrial cotoner, navilier i moltes coses més, del segle XIX, va fer una referència clara al pas de flanc en un dels seus escrits. Deixi'm dir que fa uns mesos es va decidir treure l'estàtua de Joan Güell a la ciutat de Barcelona amb l'argument que s'havia dedicat a l'esclavatge. Ho trobo una bestiesa. Joan Güell no va ser un comerciant d'esclaus que els anés a buscar a l'Àfrica, sinó que els utilitzava a Cuba per a les feines del camp, com tots els altres catalans i cas-

L'estàtua dedicada a l'empresari Joan Güell a Barcelona, a qui es va acusar d'esclavista ■ ACN

tellans que hi havia a l'illa. Si seguim aquest argument de l'esclavatge hauríem de refer la història i desmuntar una pila de monuments. Güell va ser un gran català i ho va demostrar prou amb la seva activitat industrial. Els seus descendents han seguit la mateixa trajectòria. deixem Güell i el

seu pas de flanc i tornem a l'escalada i als problemes que crea.

La paraula *procés* ha adquirit un significat propi. No sé si l'Institut d'Estudis Catalans haurà d'introduir una nova accepció al *Diccionari* per significar que és el camí pel qual s'ha optat per aconseguir la llibertat de Catalunya.

En tot cas, el procés integra tots els polítics que procurin escollir el camí més curt per arribar a dalt. El pas de flanc els hauria de fer veure que a vegades no val la pena trencar-se el cap en un pas difícil i que convindria més buscar-ne un altre, a la dreta o a l'esquerra del camí, per trobar una

canal que no ofereixi els obstacles de la que seguien. Gosaria dir que no hi ha cap alpinista que no hagi fet un o uns passos de flanc al llarg de les seves escalades. Des del punt de partida pot semblar que es perd el temps amb el traçat de la diagonal que no apropa al cim, sinó que el manté a la mateixa distància, però els escaladors saben perfectament que si troben una canal millor l'ascens tornarà a estar al seu abast i el camí serà més curt i més ràpid. Aconsellaria als protagonistes del procés que facin aquest raonament de tant en tant i es preguntin si el camí que fan és el més dret però amb més problemes, mentre que potser una mica més enllà, a una banda o una altra, trobarien un camí més fàcil per seguir endavant. No estic fent cap proposta concreta, però vista la dificultat de la situació en aquests moments, sí que gosaria dir que valdria la pena estudiar un pas de flanc. Potser perdrem una mica de temps fent-lo, però després el guanyarem. Hi ha camins que no són substancials però permeten superar aquell pas tan difícil. El que queda clar és que el pas de flanc ha de ser acceptat i beneït per tots els escaladors, ja que d'altra manera allò seria un batibull, més que una escalada.

M'agrada la muntanya però no he fet mai escalada. Però sí que m'he fet un tip de veure escaladors amb èxit utilitzant el pas de flanc. No valdria la pena estudiar aquest possible pas i veure si així trobem un camí més franquejable?

Seguretat

Un estafador benefactor amb la policia

MASCARETES • Un empresari que durant la pandèmia ha regalat mascaretes a les policies locals, arrestat per estafa per la Policia Nacional **FOTOS** • El benefactor es retratava amb els comandaments per deixar constància de la seva donació

Tura Soler
PLATJA D'ARO

Les fotos l'immortalitzen al costat de diferents comandaments de policia com a empresari solidari que durant la pandèmia regalava milers de mascaretes per protegir del virus els servidors de la seguretat pública. Però l'home cofoi de les fotos, José Manuel Gómez Fernández, és el mateix que la Policia Nacional ha detingut com a capítol d'una trama que ha estafat 300.000 euros a particulars i 32.968 a la Seguretat Social. Manuel Gómez Fernández, que alguns policies

anomenen *El pequeño Nicolás de la Costa Brava*, per la seva habilitat per fer amistats policials (ell havia sigut policia), en centres docents i institucions diverses, regenta una empresa de drons (li servia de targeta d'entrada amb els policies) i s'aprofitava de la seva feina de controlador d'accés a l'Sky Bar de Platja d'Aro per apoderar-se de les dades dels clients. Els demanava el DNI amb l'excusa de poder rastrejar contactes en cas de brot de Covid. Segons la policia, la banda liderada per Gómez Fernández tenia dues línies d'estafa. A través d'una empresa fictícia, Obra Total SL, a

nom d'un testafarro, donava d'alta treballadors a la Seguretat Social amb la finalitat d'obtenir ajudes i prestacions a espanyols i targetes de residència per als estrangers. I l'altra línia consistia en la utilització de les identitats usurpades per demanar crèdits a través d'empreses com Cetelem o Cofidis per a l'adquisició d'electrodomèstics, material electrònic... a empreses com El Corte Inglés o Carrefour. Els crèdits no els retornaven i llavors les empreses creditors exigien el retorn als titulars dels DNI a qui els havien usurpat la identitat, aliens a l'estafa. Entre els afectats hi havia infermeres

Gómez (a la dreta) en un acte de donació de mascaretes ■ EPA

de Palamós, un guàrdia urbà de Barcelona i gent diversa que, per la situació de pandèmia, no es va malfiar que li copiessin el DNI. Així actuava en la faceta d'estafador José Manuel Gómez Fernández. A part de Gómez Fernández, que vivia en una casa ocupada, també van ser arrestats Arnaldo Mastelloni, Ramon Orti Panadés, la dona de Gómez i deu persones més. Gómez està pendent de sentència per un cas del 2014 per l'estafa de tres milions amb xecs falsificats. Les mascaretes regalades van fer servei a les policies al marge del currículum del particular benefactor. ■

► 1 Septiembre, 2021

A Mèxic DF hi ha el Museu de l'Objecte. Gairebé 150.000 objectes s'hi acumulen, amb exhibicions periòdiques que narren històries curioses. Perquè cada objecte té la seva història, unida a la del seu posseïdor o usuari. Mires un aparador de joies usades i penses en l'alegria amb què es van estrenar i del que, després, han estat testimonis aquestes coses.

"A les coses, a les coses!", clamava el 1939 Ortega y Gasset, fart del narcisisme dels polítics. Els filòsofs que interessin parlen de les coses i tots, en conjunt, d'"objectes". Però el fet és que els objectes que ens envolten són cada vegada menys. En el món digital les coses materials van desapareixent; les coses virtuals substitueixen les presencials. I això canvia la nostra cosmovisió.

Van desaparèixer objectes centenaris com ara l'arada, l'espasa i els motllos d'impremta. Ja no es recorda el fogó de carbó,

Objecte perdut

Norbert Bilbeny

la fresquera, el morter, l'escopidora, el molinet manual, les balances, la lletera, la navalla d'afaitar, l'orinal, la màquina d'escriure, les diapositives, la lavativa, el braser. D'altres perduren: el ganivet, els

anells, la pinta, les ulleres de sol, el cinturó, el raspall de dents, el paraigua i els envasos del súper. Però d'altres se n'estan anant: l'estilogràfica, el tinter, els sobres, les postals, els segells, les fotografies de paper, els cromos, l'arxivador, el segell de goma, l'agenda de butxaca, el calendari, el telèfon de taula, la guia telefònica, la llista de carers, la casset, el rellotge de paret, la cartera de mà, el rellotge de polsera, la corbata, les sabates de cuir, el barret de feltre, el raspall de la roba, el despertador, el termòmetre de mercuri, la llanterna, el molinet elèctric, la caixa d'eines, el transistor, els CD, la càmera de fotos, el projector de cinema...

Com desapareixeran claus, monedes i bolígrafs. Que triguin molt més llibres i diaris. Però les cases, les oficines i els hotels són cada vegada llocs més desolats. Pocs objectes: poca història. Avancem, o retrocedim, cap a un món amb menys coses. La nostra biografia ja són les imatges.●

DIRECTORA
ESTHER VERA

DIRECTOR ADJUNT
IGNASI ARAGAY

DIRECTORA GERENT
GEORGINA FERRI

SUBDIRECTORS
DAVID MIRÓ
CATALINA SERRA
JORDI CORTADA

DIRECTORA D'ART
CRISTINA CÓRDOBA

EDICIÓ PAPER
ROSA RODON
POLÍTICA
GERARD PRUNA
INTERNACIONAL
FRANCESC MILLAN
SOCIETAT
ELENA FREIXA
ECONOMIA
ALBERT MARTÍN
DEBAT
TONI GÜELL
CULTURA
LAURA SERRA
ESTILS
THAIS GUTIÉRREZ
MÈDIA
ÀLEX GUTIÉRREZ
ESPORTS
XAVI HERNÁNDEZ
NAVARRO
DELEGADA MADRID
MARIONA FERRER
LLENGUA
MARIA RODRÍGUEZ
FOTOGRAFIA
XAVIER BERTRAL
DISSENY DIGITAL
RICARD MARFÀ
ARA TV
ALBA OM

EDICIÓ DE PREMSA
PERIÒDICA ARA, SL

PRESIDENT
FERRAN RODÉS
FINANCES
XAVIER LINARES
MÀRQUETING
PABLO CASALS
VENDES
EVA MÁRQUEZ
COMERCIAL
SERGI GERMÁN
NOUS NEGOCIS
ORIOL CANALS
TECNOLOGIA
MARC CAMPRODON

DIRECTOR FUNDADOR
CARLES CAPDEVILA

C/ DIPUTACIÓ, 119
08015 BARCELONA.
TELÈFON: 93 202 95 95.
ATENCIÓ AL
SUBSCRIPTOR:
93 275 11 10
subscriptions@ara.cat

TEXT LEGAL
Edició de premsa periòdica
ARA es reserva tots els
drets sobre el contingut del
diari ARA, els suplementes i
qualsevol producte de
venda conjunta, sense que
es puguin reproduir ni
transmetre a altres mitjans
de comunicació, totalment
o parcialment, sense prèvia
autorització escrita.
Difusió controlada
per l'OJD

DL.: B-42598-2010
ISSN: 2014-010X

EL DIARI D'AHIR

Fe d'errades: L'ARA
agraeix als lectors que
ens facin arribar els
errors que detectin en
el contingut dels
articles. Un cop
confirmat l'error, l'ARA
publica la fe d'errades
en aquesta mateixa
columna. Podeu fer-
nos arribar les vostres
esmenes a
opinio@ara.cat.

DEBAT

CONSULTEU MÉS ARTICLES A L'ARA.CAT

El nou projecte de llei de memòria espanyola

El passat dia 28, TV3 va emetre un reportatge sobre la filla de Valentí Oliveras Valls, català deportat des de França als camps de concentració nazis, mort al de Gusen el 1941, que acaba de ser indemnitzada per l'estat francès per la seva implicació en la deportació del seu pare.

Aquesta notícia contrasta amb la realitat del nou projecte de llei de memòria presentat fa uns dies pel govern de PSOE i Unides Podem. Recordeu que França i Alemanya han recorregut des de 1945 un llarg camí per reparar materialment les víctimes del nazisme, tot assumint el pagament de pensions i indemnitzacions per deportacions o per confiscacions de béns. Tanmateix, la proposta del govern Sánchez, més enllà d'una gran faramalla simbòlica, defuig tota responsabilitat de l'Estat en no afrontar la necessitat d'executar una reparació real i material i de dret a la justícia, unes demandes plantejades l'any 2014 en l'informe elaborat pel relator de l'ONU Pablo de Greiff.

El projecte de llei deixa fixat de manera rotunda i diàfana que les víctimes no poden demanar cap responsabilitat patrimonial a l'Estat, tal com ja preveia la llei vigent i que ara es reitera de manera més insistent.

Per què no es reconeix, com han fet altres estats europeus, el dret a ser compensades de les persones que van fer treball esclau per al l'Estat franquista o per a empreses privades? Diversos estudis han indicat que se'n van servir, entre d'altres, corporacions com Huarte, constructora del Valle de los Caídos, Agromán, Dragados y Construcciones, Renfe o la Maquinista Terrestre i Marítima.

Per què tampoc no es reconeix el dret a ser reparades les apropiacions de béns o multes confiscatòries que es van dur a terme a través del Tribunal de Responsabilidades Polítiques o altres òrgans polítics? Fins ara només se'ls ha reconegut als sindicats, especialment a la UGT, a alguns partits polítics i a la família de Juan Negrín.

La llei de la memòria de 2007 va legalitzar un tractament discriminatori en reco-

JOAN TARDÀ I JOSEP CRUANYES

EXDIPUTAT I ADVOCAT, MEMBRE DE LA COMISSIÓ DE LA DIGNITAT

nèixer indemnitzacions quantioses a les morts responsabilitat de l'Estat posteriors a 1968, de les quals van ser excloses de manera injustificada la família de Salvador Puig Antich o de Juan Paredes Manot, Txiqui, mentre que es reconeixia una indemnització molt reduïda i amb moltes li-

EFE

La proposta del govern Sánchez defuig tota responsabilitat de l'Estat en no afrontar la necessitat d'executar una reparació real i material

mitacions per tenir-hi accés a les anteriors a 1968, que corresponen als milers d'assassinats arran de les sentències dels consells de guerra en els anys més durs del franquisme. Ara ni se'n parla.

Altrament, el projecte de llei no reconeix el dret a la justícia en no modificar la llei d'amnistia de 1977. S'intenta donar gat per llebre, tot creant una Fiscalia de fireta amb unes competències limitades i un procediment estrany de jurisdicció voluntària que, més enllà d'un pronunciament simbòlic, no duran enlloc. D'igual manera, el projecte de llei continua fent equilibris en considerar els tribunals franquistes il·legítims, de la qual cosa es pretén deduir una nul·litat de les resolucions i sentències sense cap efecte de responsabilitat patrimonial de l'Estat. Negar la qualificació d'il·legals, però, no és un fet banal. Respon a la voluntat de l'Estat de no posar en qüestió l'estructura legal de la repressió franquista, tot volent fer veure que els tribunals van actuar de manera malèvola per iniciativa pròpia.

Com va declarar la llei del Parlament de Catalunya del 2017, aquells tribunals eren il·legals perquè es van constituir i actuar per motius polítics, basant-se en unes normes dictades contra la legalitat judicial, penal i administrativa republicana, entre les quals les àmplies competències de Catalunya en l'àmbit de la justícia emanades de l'Estatut de 1932. Que el govern de l'Estat no jugui amb Lluís Companys o Salvador Puig Antich. Han fet tard. Aquells consells de guerra, com la resta dels que es van fer a Catalunya, ja els va anul·lar la llei del Parlament aprovada per unanimitat.

Altrament, el projecte no reconeix el genocidi cultural i lingüístic contra les cultures nacionals no castellanes, del qual encara es pateixen les conseqüències. També les institucions catalanes en van ser víctimes i no hi són reconegudes.

En definitiva, un projecte de llei que no compleix amb les exigències mínimes de la Veritat, Justícia i Reparació que necessitem.

Responsabilitats

149 milions a la UGT; a altres víctimes, res

El projecte de llei de memòria democràtica continua instal·lat en el model espanyol de l'arbitrarietat i la impunitat

Joan Tardà

Arran de la presentació del projecte de llei de memòria democràtica, retornen amb cruesa les posicions del PSOE que ratifiquen allò ja establert en la llei del 2007 respecte a no acceptar la il·legalitat dels tribunals franquistes, de la qual cosa es desprèn que una hipotètica declaració de nul·litat subsegüent mai no serà assumida pels tribunals sentenciadors ni serà susceptible de generar altres efectes. Més enllà de blindar, doncs, la legalitat franquista, no es pretén derogar la preconstitucional llei d'amnistia de punt final del 1977, que ha estat el gran argument utilitzat durant dècades per impedir dur els botxins franquistes davant dels tribunals. Per això, les víctimes van haver d'interposar l'any 2010 una querella per delictes de genocidi comesos per la dictadura franquista davant d'un jutjat penal de l'Argentina.

El projecte de llei ha retornat a l'actualitat el real decret aprovat pel Govern de Rodríguez l'any 2005 per rescabalar la UGT amb 149 milions d'euros i la titularitat de 26 immobles en concepte de propietats incautades des del 1939. Una acció feta de pressa i corrents per raó que el sindicat comandat aleshores per Cándido Méndez devia 151 milions a l'Institut de Crèdit Oficial arran de la crisi provocada per la fallida de la

Lluís Companys, el 7 de març de 1937 a la Monumental.

cooperativa d'habitatges PSV. Els arguments del ministre socialista emprats des de la tribuna del Congrés van ser taxatius: «Es tracta d'un deute moral i material a qui va ser espoliat... i cal procedir a la reparació d'un deute ètic cau-

sat per un aixecament militar. Cal retornar-los el que és seu i aquesta reparació no pot esperar més».

No obstant, l'any 2007 el mateix Govern socialista va presentar la decebedora llei de la memòria. Un text legislatiu que no va

comptar amb el vot afirmatiu del republicanisme català, entre altres raons perquè no només no incloïa el reconeixement de totes les víctimes (l'Estat espanyol encara avui nega la reparació de Salvador Puig Antich i tantes altres víctimes), sinó que a més les classificava i valorava llur reparació en funció de la cronologia. Així,

Retorna la posició del PSOE de blindar la legalitat franquista

consagrava dues categories de víctimes. Només les persones mortes «en defensa de la democràcia» entre l'1 de gener de 1968 i el 6 d'octubre de 1977 podien reclamar una indemnització de 135.000 euros. En definitiva, les famílies dels advocats laboralistes assassinats a Atocha el 1975 eren mereixedores d'una reparació distinta a tantes altres, com la del dirigent comunista Julián Grimau, executat a Madrid l'any 1963. L'objectiu d'aquesta irracionalitat consistia a intentar allunyar (fer ignorar) l'ADN feixista d'un règim condemnat per l'Assemblea General de l'ONU perpetrador de delictes de lesa humanitat i així donar entrada als arguments de la irretroactivitat i la prescripció dels delictes utilitzats al llarg d'aquests anys per part de l'Administració espanyola per evitar la compareixença dels responsables de la dictadura davant

dels tribunals.

I ara, l'any 2021, crida l'atenció l'interès a fixar en la llei que qualsevol declaració de nul·litat o il·legimitat mai no tindrà conseqüències pel que fa al reconeixement de qualsevulla responsabilitat patrimonial de l'Estat ni podrà donar lloc a una indemnització de caràcter econòmic. Sorprenen, doncs, que es pretengui trobar el suport de qui ja l'any 2007 va denunciar com es rebutjava incloure les responsabilitats de l'Estat, a diferència de com han procedit França i Alemanya, respecte a la incautació del paper moneda, les deportacions de republicans als camps d'extermini assenyalats amb el triangle blau dels apàtrides mercès als acords entre els dos estats, el treball esclau a l'interior de l'Estat en benefici de grans empreses o el robatori de béns mobles i immobles d'entitats, d'institucions, així com de partits polítics com ara Esquerra Republicana de Catalunya, a qui van ser furtats 1.056 immobles.

Difícilment el PSOE podrà argumentar per què avui dia pot sostenir-se que els arguments i les actuacions que han estat vàlides per a la UGT no ho hagin de ser, ni el 2021, per a la resta de víctimes de la dictadura. En definitiva, un projecte de llei que continua instal·lat en el model espanyol de l'arbitrarietat i la impunitat. ■

Joan Tardà és exdiputat d'ERC.

EDITOR

ELISEU CLIMENT

DIRECTOR

MANUEL LILLO I USECHI

DIRECTOR DE CONTINGUTS

ÀLEX MILIAN
CAP DE REDACCIÓ
VÍCTOR MACEDA

COORDINADORA

ASSUMPCIÓ PALAU
REDACCIÓ DE BARCELONA
XAVIER PUIGREDACCIÓ DE VALÈNCIA
MOISÉS PÉREZ I VIOLETA TENA

REDACCIÓ DE PALMA

MIQUEL PAYERAS
CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA
FERRAN BALLESTER

TRADUCTOR

ARNAU FIGUERAS
COL·LABORADORS GRÀFICS
JORDI BORRÀS, ISAAC BUI,
MIGUEL LORENZO, SALVADOR LLOSA
I JORDI PLAY

DISSENY, MAQUETACIÓ I GRÀFICS

ANA VANESA PRIETO
DISSENY DE LA PORTADA
TONI PAYÀFOTO DE LA PORTADA
JORDI PLAY

GERENT

PILAR MARTÍ
PUBLICITAT I PROMOCIÓ
SALVA MARTÍNEZ
ADMINISTRACIÓ
GEMMA GARRIDO

SUBSCRIPCIONS

MARIA JOSEP CÁNOVAS
902 131 025
L'atenció serà de 9:00 a 14:00 hores
subscripcions@eltiempo.catREDACCIÓ DE VALÈNCIA
OCTUBRE CENTRE DE CULTURA
CONTEMPORÀNIACarrer de Sant Ferran, 12
46001 València
963 535 100REDACCIÓ DE BARCELONA
Rambla de Catalunya, 121,
1-2, esc. esq. 08006 Barcelona

932 384 262

REDACCIÓ DE PALMA
Carrer de l'Almudaina,
8 entresol-dreta. 07001 Palma
971 720 763

WEB

www.eltiempo.cat
CORREU ELECTRÒNIC
eltiempo@eltiempo.catFOTOMECÀNICA I IMPRESSIÓ
ROTIMPRES. AIGUAVIVA (GIRONÈS)DIPÒSIT LEGAL
V-853-1984

Amb el suport:

Generalitat de Catalunya

GENERALITAT
VALENCIANA
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

Cap part d'aquesta publicació no pot ser
reproduïda per cap mitjà:
mecànic, fotoquímico, electroòptic, magnètic,
de fotocòpia, ni de cap altra mena,
sense permís de l'editor.

Llei de memòria històrica, una altra oportunitat perduda

El Govern espanyol ha aprovat una nova Llei de memòria històrica, amb la vocació d'ampliar la que es va aprovar el 2007 amb José Luis Rodríguez Zapatero a la Moncloa. Malauradament, i tal com sol passar amb les lleis impulsades des de l'Estat quan governa l'esquerra, hi ha una manca de valentia evident a l'hora d'aprovar aquesta Llei que fa que les entitats que lluiten per mantenir viva la memòria històrica no n'estiguen del tot satisfetes.

La Llei planteja, com a mesura estrella, o si més no mediàtica, una altra exhumació del Valle de los Caídos: la del cos del fundador i líder de Falange Española, José Antonio Primo de Rivera. Una decisió necessària, però que no té entitat suficient com per ser la més transcendent de la Llei. Sobta, per exemple, que Félix Bolaños, nou ministre de Presidència i home fort de l'executiu de Pedro Sánchez

—substitueix ni més ni menys, que Carmen Calvo—, plantege tot un seguit de reparacions simbòliques relacionades amb la condemna legal del colp franquista de juliol de 1936 i la

deslegitimació, també legal, dels tribunals d'excepció i la nul·litat de les sentències. En canvi, aquestes mesures, importants, no van acompanyades d'una reparació econòmica de les víctimes, ni es compensaran les confiscacions ni tota la repressió patrimonial que van patir els derrotats pel bàndol que es va rebel·lar contra el sistema democràtic republicà.

No s'entén, tampoc, si no és des de l'àmbit estrictament simbòlic, i per tant prou ineficaç, la creació d'una fiscalia per investigar tots els crims comesos per les instàncies oficials de la dictadura entre l'inici de la

guerra i el 1978, any en què es va aprovar l'actual Constitució espanyola. Fonamentalment, no s'entén perquè aquests crims es van produir fa tants anys que ja han prescrit en la gran majoria dels casos, i la gran major part dels seus autors, o quasi la seua totalitat, han mort.

Ahora, la proposta d'il·legalitzar fundacions que exalten la dictadura, com ara la que duu el nom del dictador Francisco Franco, pot topar amb l'aturada dels jutges, que en reiterades ocasions han relacionat el suport públic i la reivindicació de la dictadura amb la llibertat d'expressió. No cal dir que la cúpula judicial de l'Estat espanyol, si manté la seua tònica habitual, es mostrarà ben hostil contra aquesta mesura que, en definitiva, depèn del seu vistiplau perquè siga efectiva.

I contra tot això, què ha fet la dreta espanyola? Lluny de callar i passar per alt aquesta Llei, tenint en compte la seua feblesa, han

aprofitat l'oportunitat per implantar el seu relat i anunciar la seua derogació una vegada tornen a la Moncloa. Ho han dit clarament des del Partit Popular, que fins i tot s'han atrevit a justificar, una vegada

més, el colp del 1936. Una reacció visceral, que amaga les vergonyes antidemocràtiques d'aquest sector amb argumentacions barroeres que parlen dels crims comesos en ambdós bàndols i obliden, intencionadament, que uns lluitaven per la democràcia i els altres per acabar amb aquest sistema.

Si el Govern espanyol haguera sigut valent, la dreta hauria reaccionat de manera distinta? La resposta és no: hauria respost exactament igual. I aleshores, per què el Govern espanyol no ha volgut anar més enllà del simbolisme? Per què, una vegada més, han desaprofitat una oportunitat?

**SI EL GOVERN
ESPANYOL HAGUERA
SIGUT VALENT,
LA DRETA HAURIA
REACCIONAT IGUAL**

FUNDADO EN 1903 POR DON TORCUATO LUCA DE TENA

Una memoria mentida

POR JUAN VAN-HALEN

«El tratamiento de la Historia debe dejarse a los historiadores; los políticos la contaminan. Las referencias a la 'búsqueda de la verdad histórica' son numerosas en el anteproyecto de Ley de Memoria Democrática, pero se nos cuenta una Historia mentida que, además, se incorporará como asignatura para adoctrinar a los nuevos españoles. Todo muy estalinista. Con hipocresía se asegura que la Ley tiene por objeto 'la necesaria supresión de elementos de división entre la ciudadanía'».

LEO el anteproyecto de Ley de Memoria Democrática y es un texto maniqueo que refleja una Historia mentida. Nada que objetar al reconocimiento de las víctimas de una cruenta guerra civil, sobre todo, como es el caso, de los que padecieron en ella y tras ella por haber sido perdedores. Es sabido aquel «Ay de los vencidos!», el «Vae victis» del galo Breno después del sitio y ocupación de Roma. Y es más doloroso cuando se trata de una confrontación entre hermanos.

Zapatero abrió el camino con su mal llamada Ley de Memoria Histórica de 2007. Y escribo «mal llamada» porque coincidió con Gustavo Bueno. El término 'memoria histórica' es incorrecto, ya que la memoria es individual y la suma de memorias individuales —que chocan, son dispares, se desencuentran— no forma lo que parece se quería expresar. Impropio en otro sentido es el término 'memoria democrática' porque en él se incluye a quienes, con la historiografía en la mano, no combatieron por la democracia en aquella guerra sino en defensa de un totalitarismo de otro signo pero totalitarismo al fin. Basta leer disposiciones oficiales y prensa de la época. Por ejemplo, en este anteproyecto se otorga la nacionalidad española a los brigadistas internacionales que fueron convocados por la Komintern, o sea por Stalin, y no precisamente para defender la democracia. Leer al brigadista George Orwell es aleccionador.

Aunque tras la ley de 2007 Zapatero se colgó la medalla, desde el inicio de la Transición se habían promulgado hasta seis leyes, decretos y otras disposiciones para reconocer y compensar aspectos económicos y sociales en las víctimas de aquella tragedia en el bando del Frente Popular. Se trata de una contienda finalizada hace más de ochenta años y del franquismo, que concluyó hace casi cincuenta. El Congreso de los Diputados ya aprobó en comisión, en 2002, una proposición no de ley que era un reconocimiento moral a las víctimas, reiterado por un pleno en 2004.

Es un error entender los sucesos del pasado con visión y mentalidad del presente, y lo es más en el caso de una guerra civil que supuso graves heridas, aunque ya históricas, y abrirlas no responde al deseo de reparación y concordia, sino que apuesta por mantener vivo el enfrentamiento. Ya en la farragosa exposición de motivos el anteproyecto cae en no pocas contradicciones. Se habla de fomentar su vertiente «reparadora, inclusiva y plural», de «recoger y canalizar las aspiraciones de la sociedad civil», de «reparar y reconocer la dignidad de las víctimas de toda forma de violencia intolerante y fanática». Pero no aparece nada inclusivo y plural, ni se trata de una aspiración social apremiante, ni se refiere a toda violencia intolerante y fanática, sino que asume interesadamente una intolerancia y un fanatismo determinados.

Se recuerda «la conquista y consolidación de la democracia en España» como un «logro histórico significativo» y se alaba la Constitución de 1978, lo que choca con la reiterada opinión de parte del Gobierno, que apuesta públicamente por un nuevo sistema, por un cambio hacia la República, por un borrón y cuenta nueva y denigra la Transición. El anterior ministro de Justicia habló en el Congreso de un «proceso constituyente». No se quiere la democracia, sino 'su' democracia. En recientes declaraciones de una vicepresidenta del Gobierno y de un ministro, ambos comunistas, hemos podido corroborar que esa 'democracia' deseada es la de Cuba. ¿Los promotores del anteproyecto desconocen las manifestaciones públicas de parte de su Gobierno? ¿Son ingenuos? No lo creo.

El anteproyecto de esta ley se refiere sólo a la persecución de los símbolos y exaltación de un bando, a los excesos cometidos por un bando. Se olvidan los casi sesenta mil asesinados en la retaguardia del Frente Popular en la guerra civil, entre ellos dirigentes y exministros republicanos de partidos del centro y la derecha. ¿No eran democratas? También se olvidan las matanzas de Paracuellos y el robo sistemático de bienes privados que luego, en parte, salieron de España en el Vira para acabar en manos de dirigentes frentepopulistas. En un preocupante maniqueísmo el Gobierno reescribe la Historia y cede la libertad de opinión, de expresión y de cátedra con una censura férrea que podrá cerrar periódicos, perseguir a los ciudadanos por expresar ideas contrarias

a la 'oficial' y, por ello, multarlos y atemorizarlos con una Fiscalía especial que recuerda a los extintos tribunales especiales que el texto condena.

El anteproyecto proclama que se repararán los daños debidos a la «persecución y violencia por razón de conciencia o creencias religiosas». ¿Se refiere a víctimas en la España nacional? Sorprendente. Se olvida a los 13 obispos, 4.184 sacerdotes, 2.365 frailes, 283 monjas y 3.000 seglares, en su mayoría de Acción Católica, asesinados en la retaguardia frentepopulista. Un texto, pésimamente escrito, que quiere ser feminista y reconoce a las mujeres que «sufrieron humillaciones, violaciones, persecución, violencia o castigos» en la guerra civil y olvida que las monjas humilladas, asesinadas y en no pocos casos violadas eran mujeres. ¿Es que su peligroso activismo político contra el Frente Popular lo desarrollaban en la clausura de sus conventos?

Igualmente el texto se exhibe en su intención de 'resignificar' el Valle de los Caídos, con supresión de su Fundación y previsible expulsión de la orden benedictina. Se trata de una basílica y una abadía y me sorprende que mire para otro lado la jerarquía eclesiástica española y no menos el silencio de la Santa Sede. Se ha falsificado tanto la historia de la construcción del Valle de los Caídos —muchos no leen lo bastante, pero opinan— que

desconocen el documentado trabajo del profesor Alberto Bárcena 'Los presos del Valle de los Caídos: Ni esclavos, ni trabajadores obligados y no retribuidos'.

El tratamiento de la Historia debe dejarse a los historiadores; los políticos la contaminan. Las referencias a la «búsqueda de la verdad histórica» son numerosas en el anteproyecto pero se nos cuenta una Historia mentida que, además, se incorporará como asignatura para adoctrinar a los nuevos españoles. Todo muy estalinista. Con patética hipocresía se asegura que la Ley tiene por objeto «la necesaria supresión de elementos de división entre la ciudadanía». Precisamente alienta la división.

Obviamente se presenta a la II República, que fue un régimen fallido desde sus inicios, como ejemplo de «tolerancia, igualdad, justicia social y solidaridad», olvidando sus tics totalitarios, la violencia generalizada y el golpe de estado del 6 de octubre de 1934 en Asturias contra el Gobierno republicano, con más de dos mil muertos, sólo porque las elecciones las había ganado el centro-derecha. Largo Caballero, llamado el Lenin español, e Indalecio Prieto, golpistas reconocidos, tienen monumentos en Madrid. A ellos no les afecta esta ley, que tras sus páginas enmascara la vía hacia un cambio de régimen. Y así será si la sociedad sigue silente y con 'fatiga sanchéznica'.

Juan Van-Halen

es escritor y académico correspondiente de la de Historia y de Bellas Artes de San Fernando

17 de septiembre

Género y colectivos desfavorecidos

La Universidad de Málaga organiza el *Seminario Internacional sobre género y colectivos desfavorecidos: discriminación en el empleo, el uso de algoritmos digitales y la inteligencia artificial*. El objetivo es crear un marco de mayor protección para las personas trabajadoras y, más concretamente, para las mujeres.

La inscripción es gratuita. Se habilitará un enlace web para participar virtualmente y también será posible la asistencia presencial, aunque limitada por razones sanitarias.

Dónde: Salón de Actos de la Facultad de Estudios Sociales y del Trabajo de la Universidad de Málaga

Más info: <https://rb.gy/nvjqrn>

Desde el 21 de septiembre

Sistema alimentario justo y sostenible

¿Cómo se producen los alimentos y cómo llegan a nuestra mesa? ¿Qué factores entran en juego a lo largo de la cadena de producción, distribución y consumo y qué impactos sociales y ambientales produce el modelo alimentario industrial actual? El ciclo *Hacia un sistema alimentario justo sostenible para Europa*, que tendrá lugar entre el 21 de septiembre y el 21 de octubre, aborda todas estas cuestiones, así como las alternativas agroecológicas a este modelo.

Entre los ponentes hay figuras de prestigio internacional en el ámbito alimentario y de los derechos humanos y animales como Vandana Shiva, Pedro Arrojo, Sofia Monsalve

y Olga Kikou, así como investigadores, académicos, periodistas, activistas y expertas en economía ecológica. El evento está organizado por la Green European Foundation (GEF) con la colaboración de la Fundación Transición Verde, La Casa Encendida y la Sociedad Española de Agricultura Ecológica y Agroecología (SEAE).

Dónde: La Casa Encendida (Madrid)

Más info: t.ly/hOIY

23 de septiembre

Memorias migrantes

Este seminario propone "una puesta en diálogo de los procesos de elaboración de memorias colectivas y de las migraciones, con el interés de iluminar aristas que nos permitan comprender mejor la complejidad de estos, en un contexto de globalización y capitalismo avanzado". Desde Clacso, organizadora del curso, subrayan que se abordarán "problemáticas consideradas fundamentales para los estudios de la memoria como son los lugares y sitios, las disputas entre memorias oficiales y oficiales, los objetos y la patrimonialización."

Coordinado por Belén Rojas Silva (Universidad de Utrecht, Países Bajos), participan tam-

bién Javiara Bustamante Danilo (Universidad Alberto Hurtado, Chile) y Verónica Jaramillo Fonnegra (Universidad de Lanús, Argentina).

Dónde: online

Más info: www.clacso.org/memorias-migrantes-2/

Del 5 al 8 de octubre

BNEW, encuentro por una nueva economía

Barcelona New Economy Week (BNEW) es un evento B2B (*business to business*) físico y digital que reúne eventos únicos de una gran variedad de sectores económicos y empresas de todos los tamaños. "Todos comparten un denominador común: Nueva Economía", explican desde la organización. El evento se llevó a cabo por primera vez en pleno confinamiento y esta segunda edición se planificó como un encuentro híbrido, digital y físico, con el Consorcio de la Zona Franca de Barcelona como motor.

El encuentro pretende crear sinergias, explorar oportunidades y avanzar de forma colaborativa hacia una economía más sostenible.

Dónde: online y en diferentes partes de Barcelona

Más info: www.bnewbarcelona.com/

Icaria editorial

Más información en: <https://www.icariaeditorial.com>

THANATIA: LOS LÍMITES MINERALES DEL PLANETA
Julián Ríos

Thanatia es ciencia. Es la descripción de una planeta al borde del colapso en profundidad. El cambio climático y la digitalización conducen a la necesidad eléctrica, las energías renovables con sus límites, la robotización, el Internet de las cosas... Hay más teléfonos móviles que habitantes en el mundo, una vida media de dos años. Se se anticipa así todos los escenarios negativos de la tibia planetaria y su demanda es exponencial para un planeta limitado. A mayor extracción, más energía consumida, más degradación de los ecosistemas y más población sufriendo.

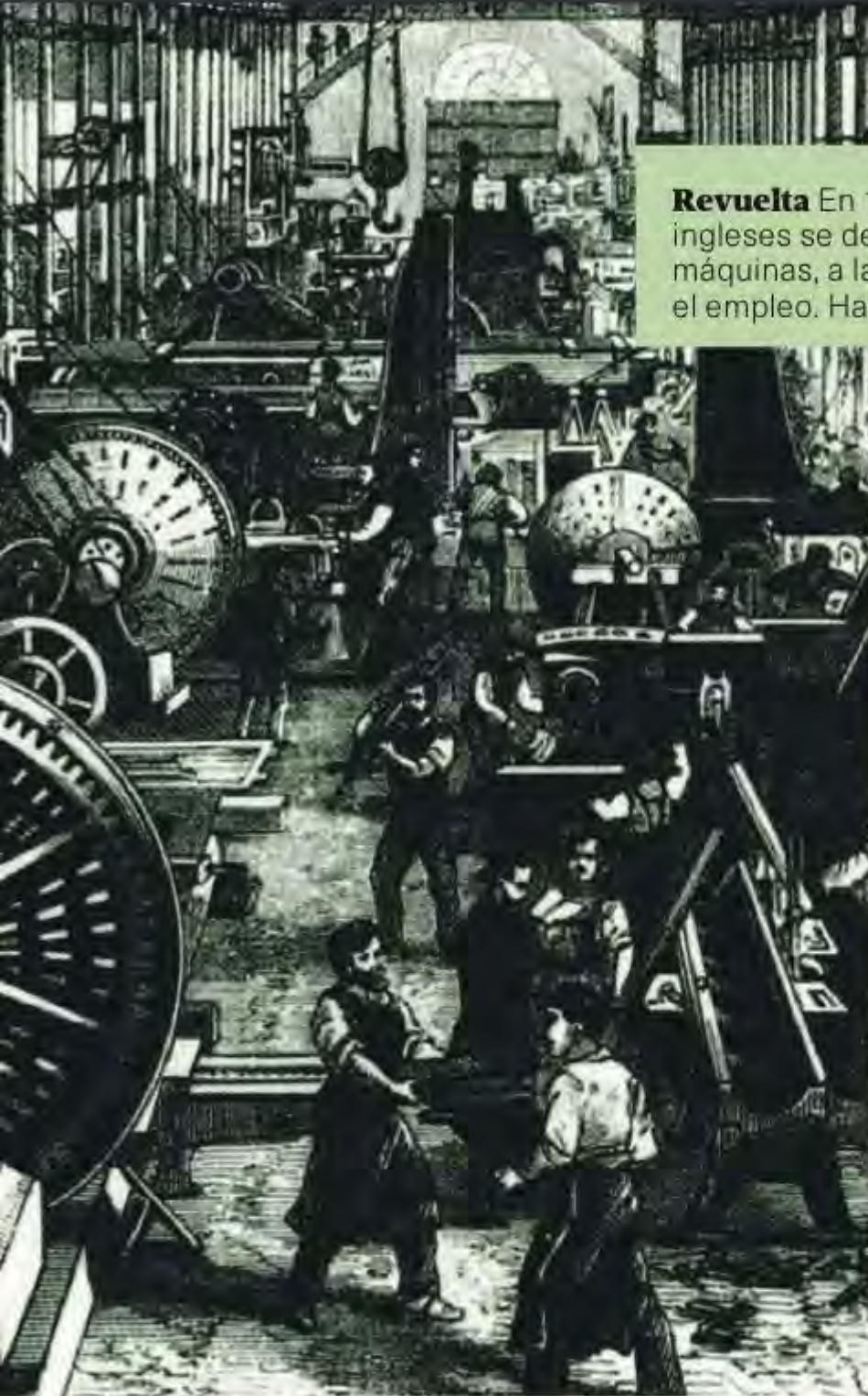
El Antropoceno se ha declarado. Se necesita una transición material, no solo energética, que asegure la nutrición y restituya efectivamente los minerales.

FINANZAS ISLÁMICAS Y LAS FINANZAS ISLÁMICAS
Nabil Khatib

Es la primera introducción a una constitución entre Economía y la religión - se trata de una antigua forma de inversión islámica financiera, según primera introducción a la economía en los años sesenta del siglo pasado. Esta constitución se traduce en conceptos, argumentos y principios económicos y financieros que también son válidos en la ley islámica financiera. La economía y las finanzas islámicas son conceptos tanto religiosos como prácticos que se adaptan con el tiempo y el espacio, y son personas islámicas en países islámicos con millones de musulmanes como España.

Este libro es acerca de esta misma relación de la economía y el ámbito financiero, presentando un análisis de los países, y que cada día más se integran entre todos el planeta.

Revuelta En 1811 y 1812, los obreros ingleses se dedican a romper las máquinas, a las que acusan de robarles el empleo. Había nacido el ludismo

Philippe Minard

Los primeros destructores de máquinas son considerados hoy los héroes de los movimientos de resistencia que se levantan contra el predominio del maquinismo productivista y la tecnociencia. Sin embargo, es necesario situar el ludismo en su contexto histórico concreto para entender su auténtico alcance.

La década de 1810 es un periodo muy difícil para los obreros en Inglaterra. El país está sometido al bloqueo continental impuesto por Napoleón y soporta las consecuencias del conflicto que le enfrenta a EE UU. La depresión industrial es sinónimo de paro y de bajada de salarios. Además, la mala cosecha provoca un aumento del 75% del precio medio mensual del trigo entre julio de 1811 y agosto de 1812. En resumen: los salarios se hundieron y las familias obreras se alarman. Es en ese contexto general de crisis en el que se producen una serie de acciones espectaculares de destrucción de máquinas en las regiones textiles del norte y del centro-oeste de Inglaterra.

El primero en movilizarse es el sector de fabricación de género de punto de la región de las Midlands: los disturbios, que parten de Nottinghamshire en marzo de 1811 y se extienden a los condados de Leicester y Derby; duran hasta febrero de 1812. Revueltas similares estallan en las pañerías del West Riding de Yorkshire, y la violencia alcanza su apogeo en Rawfolds, en abril del mismo año, con el célebre ataque a la manufactura de William Cartwright, transformada en una trinchera frente a 150 asaltantes. Finalmente, en Manchester y Stockport, en el noroeste algodónero, tienen lugar sucesos comparables entre febrero y abril de 1812. La represión es implacable: en 1813 se instaura la pena de muerte para los que rompan máquinas y se llega a ejecutar a 13 de ellos. A pesar de eso, se sucederán disturbios esporádicos hasta 1817.

¡Abajo las máquinas!

El ludismo y sus razones

Hay un rasgo común que une a esos motines y los diferencia de las anteriores revueltas obreras: la referencia a Ludd, calificado como "rey", "general" o "capitán", según el caso. Destrozar máquinas no es una novedad y los obreros de diferentes oficios han utilizado ya ese medio violento de "negociación colectiva a través del motín", según expresión del historiador Erik Hobsbawm, mucho antes de 1810. Pero en 1811 los obreros insurgentes se otorgan un supuesto líder, Ned Ludd, un aprendiz del que la leyenda dice que habría destruido un telar en 1779 en su taller de Leicester. Los rebeldes firman, por tanto, con el nombre de Ludd sus proclamas y las numerosas cartas amenazadoras que enviaban a los propietarios de máquinas y a las autoridades. Había nacido el *ludismo*.

Las razones de los luditas

Muchos son los que han querido ver en este movimiento una revuelta antigua y retrógrada, el gesto desesperado de unos pobres diablos sin muchas luces. La economía política del siglo XIX fue dura con el ludismo, ese "desenfreno de unas mentes calenturientas", según la condescendiente expresión del historiador Thomas S. Ashton, que rechazan el progreso y no comprenden que, aunque

la mecanización hace que desaparezcan determinados empleos, a la larga provoca el surgimiento de otros nuevos, más numerosos debido a la ampliación del mercado. Pero este análisis es un poco limitado. No se trata tanto de la intrusión de la máquina en sí, como lo que ella implica respecto a la organización y remuneración del trabajo.

En algunos sectores, los obreros defienden en primer lugar su empleo. La invocación del "progreso" por las élites modernizadoras, que explican que a la larga la mecanización crea más

automática. Para ellos, son sinónimo de paro.

Pero más allá del empleo, los luditas invocan también la defensa de la calidad de la producción y el sentido del trabajo bien hecho. En los medios del artesanado urbano, los obreros se refieren con frecuencia al tiempo, más o menos mítico, en el que maestros y aprendices compartían el orgullo por su oficio; en aquel tiempo, había *modos de proceder*, se respetaban los hábitos ancestrales. Ese es el sentido del movimiento de los tejedores de las Midlands. En este caso no hay ningun-

En 1813 se instaura la pena de muerte para quienes destruyan equipos de producción y se llega a ejecutar a 13 trabajadores. A pesar de ello, habrá disturbios esporádicos hasta 1817

empleos que los que destruye, es propia de una relación con el tiempo ajena al pueblo, que carece de medios para esperar: mañana es muy tarde, pues se come todos los días. Ese es el caso de los tundidores de paños de Yorkshire, enfrentados a la llegada de dos máquinas: la cardadora mecánica y la tundidora

na máquina nueva; el oficio de tricotar prendas de punto es ya antiguo, no es una novedad que amenace el empleo. Pero el cambio de la gama de calidad es fundamental. Se rechaza el trabajo chapucero, la producción a bajo coste: los trabajadores no quieren ver cómo fab-

Ned Ludd, la gran referencia

La leyenda cuenta que el aprendiz Ned Ludd destruyó una máquina textil en 1779 en Leicester. Su nombre se convirtió en una referencia cuando los rebeldes se identificaron con él, comenzaron a considerarlo su "general"

y firmaron con su nombre las cartas amenazadoras que enviaban a los manufactureros. La unidad del movimiento lucha se debe así a la propagación de un lenguaje unificador lo suficientemente poderoso como

para imponer una figura aglutinadora, aunque fuera mítica. Ned Ludd otorga una transcendencia política al movimiento, unificando a los diferentes defensores de los valores comunitarios y de la ética del oficio.

1779

El aprendiz Ned Ludd rompe una máquina tejedora (puede ser una leyenda)

1811

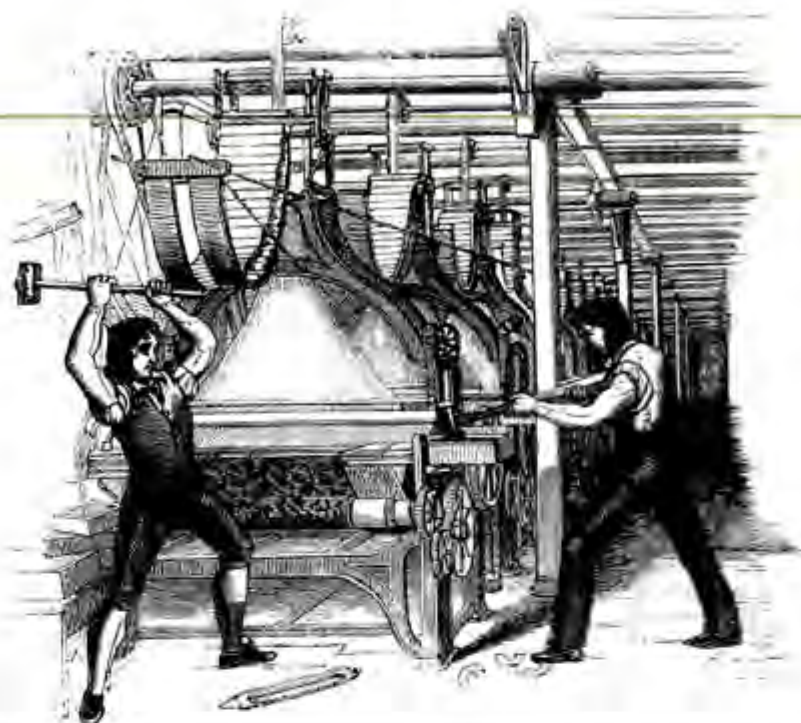
Comienzan los disturbios antimáquinas en Inglaterra apelando a Ludd

1812

150 luditas atacan la fábrica de William Cartwright, pero son repelidos por hombres armados

1819

En el departamento francés de Isère unos maestros tundidores se revelan contra la llegada de una tundidora mecánica

El triángulo lúdita

El movimiento de los lúditas se desarrolló fundamentalmente en el centro de Inglaterra, donde trabajaban aquellos artesanos cuya organización laboral iba a verse perturbada por la rápida mecanización. Más allá de las máquinas, las revueltas tenían como objetivo luchar contra las nuevas condiciones laborales y de remuneración y contra el cambio en las relaciones de fuerza con quienes los mandaban.

« Rotura de máquinas en Inglaterra a principios del siglo XIX. Grabado publicado en *Penny Magazine* en 1844.

ricar punto pasa a ser "indigno" porque se abandona el segmento de mercado de alta gama a favor de una producción barata como si, por metonimia, la estima del trabajador se reflejara en la calidad de la producción.

Pero hay más: también se trata del reparto entre las horas de trabajo pagadas y las no pagadas. Al tejedor le pagan por pieza, en función de un tiempo de trabajo estimado que varía en función de la calidad del producto. Con una prenda de menor calidad, el artesano gana menos, pero como se tarda menos en hacer la pieza, en teoría queda compensado

Lo mismo ocurre en el caso de la pañería. La máquina no amenaza solo el empleo: es también sinónimo de trabajo en la fábrica. La concentración fabril significa pasar a depender de un capataz y la pérdida de autonomía en la organización del trabajo. Con la mecanización se perfilan una mayor integración vertical y la concentración del sector en manos únicamente de los comerciantes-manufactureros; el tiempo del modesto pañero se acaba. De este modo, no es tanto a la mecanización como a la mutación del conjunto de la estructura productiva, con el creciente control de un reducido número

del motín. En otras palabras, esas luchas afectan al conjunto de las condiciones del mercado laboral y de su regulación.

La cuestión tecnológica sigue viva

La intensidad del movimiento únicamente se comprende si se sitúa en el contexto general de desregularización del mundo artesanal y manufacturero de los años 1800-1820: el ludismo es una reacción contra la desaparición de la vieja legislación denominada "paternalista" y el triunfo del *laissez-faire* en las relaciones sociales manufactureras. La violencia surge cuando los obreros han agotado los medios legales de defensa de las reglas antiguas y de los hábitos del oficio (aunque las barreras protectoras que representaban fueran, en parte, ilusorias). Se insurgen, pues, contra la proletarización manufacturera, contra una degradación a la condición de sirviente, en nombre del pasado tradicional y del orgullo por su cualificación.

Lo que se cuestiona no es tanto la máquina en sí o la evolución técnica como las condiciones de su uso a las que ellas llevan, aunque bien es verdad que solo parcialmente. Si hay una lección que sacar del ludismo es que nunca se debería hacer una crítica limitándose a un perezoso "rechazo del progreso". La cuestión tecnológica sigue estando en el centro del interrogante democrático, planteando el problema del control de la técnica en sus usos sociales. ■

En nombre de la tradición y del orgullo por el trabajo bien hecho, los luditas se levantan contra la proletarización manufacturera y su degradación a la condición de sirvientes

porque puede tejer más en el mismo tiempo. Este razonamiento solo tiene en cuenta las horas de trabajo pagadas, pero cada pieza significa un tiempo de trabajo no pagado: el montaje de los hilos en el telar. Ese tiempo es fijo independientemente de la calidad del hilo utilizado. Si hay que hacer más piezas en la jornada o la semana para ganar el mismo salario, el tiempo de trabajo no pagado aumentará obligatoriamente. De ahí la protesta obrera.

de poderosos manufactureros, a lo que se oponen los obreros luditas en un esfuerzo desesperado por preservar un margen de autonomía y de negociación. Pues al mismo tiempo, la nueva organización de la producción significa una redefinición de las modalidades de remuneración: se reelabora todo el sistema salarial sobre una base inédita y con una relación de fuerzas desfavorable a la clase obrera. La destrucción de máquinas es en este caso una forma de negociación salarial a través

Protagonistes Josep Maria Ràfols

Periodista Nacional. Planes 16 i 17

Protagonistes PERIODISTA. AUTOR DE 'LA INCREÏBLE HISTÒRIA DEL BISBE IRURITA' (EDITORIAL BASE)

Josep Maria Ràfols

“El bisbe Irurita va fugir dels ‘rojos’ disfressat”

Mireia Rourera
BARCELONA

El franquisme va voler santificar el bisbe Irurita, que va dirigir la diòcesi de Barcelona durant la dictadura de Primo de Rivera (que l'hi va posar per aturar l'Església catalana i el corrent catalanista que representava Vidal i Barraquer) i “oficialment” va ser ajusticiat pels rojos el 1936. Però no va ser així i el periodista i historiador Josep Maria Ràfols s'ha estat uns anys investigant per acabar desmuntant la versió oficial. El bisbe Irurita, en realitat, va poder fugir disfressat del Palau Episcopal uns dies després de l'aixecament militar a Barcelona, avortat pels defensors de la República, i va estar amagat en un pis del carrer del Call per després acabar en diverses presons, sempre amagant la seva identitat. Va morir el 1939. Les seves peripècies, dignes de novel·la, s'expliquen a *La increïble història del bisbe Irurita* (Editorial Base).

El seu llibre trenca la versió oficial sobre la mort del bisbe Irurita, que va ser una gran mentida.

Es va muntar tota una història, bàsicament falsa, al voltant del bisbe Irurita amb la intenció de glorificar-lo i convertir-lo en el prototipus del màrtir dels rojos. Era un candidat ideal per ser màrtir: bisbe de Barcelona, de procedència carlina, el règim deia que assassinat en plena Guerra Civil per la CNT... Quan es va començar el seu procés de beatificació, el 1958, es veia claríssim que pujaria als altars sense cap problema.

Però...?

El 1984 arriben veus al Bisbat de Barcelona que hi ha una senyora viuda que entre els papers del seu marit, el doctor Josep Raventós, hi guarda una carta molt formal dirigida als seus fills deixant-los

constància que el 1939 ell personalment havia vist el bisbe Irurita sortint per la porta del bisbat. Això va ser dos dies després que les tropes del general Yagüe entrassin a la ciutat de Barcelona, per tant, al final de la guerra. El metge deixava el testimoni als seus fills per si “el dia de demà podia ajudar a dir la veritat”.

I el Bisbat què va fer?

Va donar la casualitat que la mà dreta del cardenal Narcís Jubany en el procés de beatificació d'Irurita, el pare Antoni Sospedra, quan li va arribar la carta del doctor Raventós, va recordar una història que ell ja sabia: que a finals de la guerra, és a dir, el 1939, dos germans que anaven amb el seu pare a la missa orga-

El 1984 la beatificació del presumpte màrtir Irurita va aturar-se perquè es va descobrir que el 1939 encara era viu

nitzada a la plaça de Catalunya dos dies després de l'entrada dels nacionals a Barcelona, van topar-se amb el bisbe Irurita al carrer, prop del bisbat. Van estar parlant amb ell i el bisbe els va tocar el cap. Un d'aquells germans, que de gran es va fer capellà, mossèn Josep M. Aragonès, havia estudiat amb Sospedra i l'anècdota ja l'hi havia explicat quan van coincidir en el seminari, tot i que li havia assegurat que li havien fet jurar que mai ho diria.

I Sospedra va lligar caps.

Es va adonar que la carta de Raventós i el testimoni d'Aragonès coincidien. Va cri-

dar els germans Aragonès per interrogar-los i les versions van coincidir amb les del metge Raventós. A partir d'aquí el procés de beatificació d'Irurita comença a trontollar, tot i que aquesta informació queda dintre del Bisbat. Jubany va voler que mossèn Aragonès declarés, però hi va haver moltes pressions perquè aquella declaració no arribés a Roma. Fastiguejat, Jubany no va enviar res al Vaticà, ho va aturar tot.

Fins que...?

El cardenal Ricard Maria Carles, a finals del segle XX, va voler donar una empena a la beatificació d'Irurita i es va trobar gent que ja coneixia la versió real que posava en dubte que s'hagués de tirar endavant el procés. A les crítiques s'hi van afegir altres d'intel·lectuals, com mossèn Bada i el monjo de Montserrat i historiador Hilari Raguer, que van qüestionar la versió oficial sobre l'afusellament d'Irurita el 36. Aleshores el cardenal Carles va prendre una decisió valenta i es va preguntar: “Si Irurita no va morir al principi de la guerra, qui és la persona que està enterrada com si fos ell a la capella de Sant Crist de Lepant de la Catedral?”

...?

Va fer fer una prova d'ADN de la persona que estava enterrada com si fos Irurita. Van localitzar les tombes de dues germanes del bisbe Irurita a València, hi van agafar una tibia de cada una per comparar-les i el mateix dia que arriben les tibies s'obre la tomba de la capella de Sant Crist de Lepant i es troben un cadàver amb un tret de bala al cap. S'interpreta com un tret de gràcia. Es fa l'anàlisi d'ADN i es conclou que en un 99,9% de possibilitats els cossos de València i el de la catedral de Barcelona estan relacionats per la via de la mare.

I aleshores qui era?

És probable que fos el seu nebot, Marcos

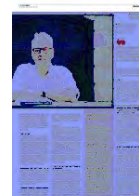
Goni, que li feia de secretari i que vivia amb ell al Palau Episcopal (i amb ell es va escapar al principi de la guerra, el 1936). Tots dos van desaparèixer alhora i van estar amagats a la mateixa casa. El cas és que la informació es va enviar a Roma i el tema ha quedat aparecat en un calaix.

Vostè ha trobat moltes proves que el 1936, quan a Barcelona ja s'ha derrotat l'aixecament militar i els revolucionaris van a buscar el bisbe al Palau Episcopal, Irurita (i el seu nebot Goni) va poder fugir.

Quan hi va haver l'aixecament militar Irurita no va voler fugir perquè es va pensar que els militars s'imposarien. Va fugir uns dies després, disfressat amb un guardapols, quan s'havia derrotat l'aixecament i les milícies antifeixistes el buscaven. Ningú es va adonar que aquell home amb un guardapols era el bisbe. Es va amagar al número 17 del carrer del Call, a la casa del joier Antoni Tort, on s'hi va estar uns mesos. Hi ha un munt de documents que ho testimonien, entre els quals els diaris d'una de les filles Tort. Tort, molt creient i carlí, el va acollir a casa seva juntament amb el nebot i unes monges que també estaven sent perseguides i no en van sortir fins que unes patrulles els van anar a prendre, sense saber que un dels capellans era el bisbe, és clar.

Van fracassar tots els intents de treure'l de Barcelona i fer-lo arribar a Roma.

El cardenal Gomà, que després seria pal de paller del franquisme, el buscava, tot i que ningú sabia del cert on era Irurita. Al

RELIGIONS

Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia
Direcció General d'Affers Religiosos

Ràfols, historiador i periodista, va treballar a 'El Periódico' i 'El País' i després a TV3, on va ser director del telenotícies i dels serveis informatius ■ ORIOL DURAN

El bisbe va ser un dels promotors del Front Català d'Ordre, que agrupava totes les formacions de dreta antirepublicanes

home divertit, molt de la broma, que li agradava viure bé i cantava òpera. Havia arribat a fer concerts i era un bon cantant. De jove volia ser monjo caputxí.

Però...?

Durant la seva formació religiosa li diuen que no té caràcter per viure en una comunitat. Ho deixa tot i no sap quin camí agafar, si dedicar-se a l'òpera de manera professional o fer-se capellà, que és el que finalment va fer. Quan torna a l'Església i entra en un seminari diocesà té un director espiritual que li fa abandonar la gresca i la música i el fa recloure. Canvia de cop i religiosament es tanca.

El govern de Primo de Rivera l'envia a Barcelona per aturar el catalanisme de l'Església catalana, el cap visible de la qual era Vidal i Barraquer.

Primo de Rivera havia estat capità general de Catalunya i va arribar a la conclusió que el catalanisme pujant d'aquells moments estava potenciat pels capellans. Solució: portar a Barcelona un home integrista i tancat ideològicament. Quan li diuen que l'envien a Barcelona, Irurita no ho veu clar i li diu al seu germà petit: "Preferiria ser sagristà d'Arañotz que bisbe de Barcelona." Arañotz és una ermita situada al capdamunt d'una muntanya navarresa que ell coneix molt bé perquè va néixer al peu de la muntanya, a Larraintzar.

Arriba a Barcelona però no s'integra.

Quan arriba a Barcelona es troba molts recels perquè els capellans saben que l'envien aquí per frenar-los a ells i el seu pensament. Què fa, doncs? Tancar-se encara més i arrecerar-se només amb gent de la seva ideologia: amb carlins. Cada vegada queda més aïllat. Quan es declara la República, Vidal i Barraquer el força a anar a veure el president Macià. En principi ell accepta la República perquè el nunci del Vaticà els dona ordres que l'acceptin, però quan es comencen a fer lleis contra la religió, com la llei del divorci, la secularització dels cementiris, la retirada del Sant Crist de les escoles..., es comencen a espantar. I quan arriba la llei de l'avortament ell ja no pot més. I comença a fer sermons contra la República i tot el que significa i a atiar el foc. Arriba a ser un dels promotors, en les eleccions del febrer del 1936, del Front Català d'Ordre, que agrupava totes les formacions de dreta antirepublicanes. ■

final entenen que s'ha pogut amagar, però fracassen tots els intents de treure'l de Barcelona. No van sortir del pis del carrer del Call fins que una patrulla de "comunistes", com relata una filla Tort, entren al pis i s'enduen tots els homes i una de les filles i se'ls emporten a l'Ateneu Colón.

I què els fan?

Allà els interroguen, deixen anar la filla Tort i s'enduen tots els homes, entre els quals hi havia Irurita i el seu nebot Goñi, a la txeca de Sant Elies, controlada per la FAI. Tort, el seu germà i Goñi són afusellats i el bisbe Irurita, segons declaracions d'un milicià, salva la vida explicant on poden trobar peces religioses de gran valor. Però no diu que és el bisbe, es fa dir Manuel Luis Pérez, nom sota el qual s'amagaria a partir d'aleshores. Després els milicians es van posar les mans al cap quan van saber que qui havien deixat escapar era el bisbe de Barcelona.

Aconsegueix fugir de la txeca, i on va?

Fuig de la txeca i cau en mans del POUM i es passa mesos de presó en presó, entre elles el castell de Montjuïc. Van intentar intercanviar-lo diverses vegades per presoners de l'altre bàndol, entre ells Carrasco i Formiguera, intercanvi que va vetar el mateix Franco.

L'Església i Roma el continuen buscant...

Tot i que no hi ha documents, sembla que aconsegueix una mena de llibertat controlada coincidint amb una pèrdua de pes de la CNT. Viu amb una família

amiga i l'única cosa és que no pot sortir del país. El 1939 se'l veu sortint del Palau Episcopal de Barcelona, això és clar. Però finalment sí que va ser assassinat.

A on i com?

He trobat un document que ho demostra. Al final de la guerra, el cap superior de policia de Barcelona té un espia a París infiltrat en els ambients anarcosindicalistes francesos que estan en contacte amb la Frederica Montseny i altres ministres i líders de la República. És aquest infiltrat qui acaba aconseguint la informació que el bisbe va ser mort durant la retirada en un lloc que no concreten entre la Seu d'Urgell i Andorra, cosa que confirmaria que el bisbe havia estat en llibertat tot i que controlat per anarcosindicalistes que el van fer servir com si fos un *ostatge* fins que a punt de travessar la frontera, quan ja no els servia de res, el van matar.

Parlem d'ell com a persona. El bisbe era un integrista?

Sí, tenia una gran influència de la seva família, integrista catòlica i carlina. Fixa't que en el llibre explico que una vegada el seu pare, portant a passejar els seus fills quan eren petits per la muntanya, es va aturar davant d'un penya-segat i els va dir: "Estimats fills meus, us estimo molt, però si sabés que haguéssiu de renunciar a les idees que us han transmès els vostres pares i els vostres avis i us torneis liberals, seria capaç de tirar-vos pel precipici." Aquesta anècdota defineix el personatge. Però, d'altra banda, era un

Operació 'salvar el monòlit' d'Irurita

L'Arxiu Històric del Poblenou està intentant salvar un monòlit del bisbe Irurita que hi havia a l'Ateneu Colón, on va ser traslladat el prelat el 1936 abans de ser dut a una txeca de la FAI. L'Ateneu Colón, que havia estat al carrer de Pere IV, va deixar la seva activitat poc després de traslladar-se al carrer de Pujades, fa uns quinze anys. És en aquest edifici on hi ha el monòlit i on fins fa pocs mesos també hi havia l'arxiu de l'entitat. Responsables de l'arxiu expliquen que han pogut recuperar tots els papers però no el monòlit, que pesa tres tones. Per això demanen ajuda al Bisbat i a l'Ajuntament, ja que l'edifici l'enderrocaran aquest setembre.

TENÍA que pasar que, a cuenta de la Ley de Memoria Democrática, el Gobierno acabara metiendo en danza a la Monarquía. Uno de los aspectos más mostrencos del proyecto aprobado por el Consejo de Ministros es el que alarga la dictadura hasta 1978. Eso tan complicado que pilotó Juan Carlos I entre su proclamación en noviembre del 75 y la aprobación en referéndum de la Constitución deja de pronto de ser la envidiable Transición. Y, así, en el texto se dice que «se elaborará un catálogo de títulos nobiliarios concedidos entre 1948 y 1978, que representen la exaltación de la Guerra y Dictadura, y se procederá a su supresión». Vamos, que los honores otorgados por el Emérito en calidad de dictador –podría añadir el texto– tienen los días contados. En España no brotó la democracia la misma madrugada en que expiró el tirano. Pero pretender que esos primeros años sin Franco fueron lo mismo que el franquismo con él haría revolver a cualquier ciudadano con verdadera memoria y no digamos a cualquier socialista histórico que siga por ahí dando guerra.

El artículo en cuestión es un golpe bajo a la Monarquía que hoy encarna Felipe VI. Y no solo porque la proyectada ley da alas para reavivar el debate sobre la legitimidad de una institución tan asaeteada, sino porque Sánchez vuelve a meterse en camisa de once varas con este claro cuestionamiento a que los honores nobiliarios sean cosa exclusiva del Rey de turno. Con tal de poder presumir de que le va a dejar sin ducado a

se como un rey, se dispone a eliminar los títulos que dio Juan Carlos y que no le gustan. De momento no toca los dispensados después del 78. Parece ignorar que, en realidad, nuestra Constitución –otro boquete– no dice nada de títulos nobiliarios. Y el TC ya falló que estas mercedes quedan al margen del texto constitucional y se rigen por sus normas peculiares. Si esto es así, por mucho que pueda rechinar que la *nietísima*

FUERA DE LÍNEA		<i>El Rey, entre Franco y Sánchez</i>
EDUARDO ÁLVAREZ		

la *nietísima*, Carmen Martínez-Bordiú, el presidente la lía parda. ¿La concesión es prerrogativa del titular de la Corona o no? Franco ya inventó España como Reino sin rey, en el que él mismo actuó como soberano y se puso a otorgar mercedes nobiliarias para espanto de los monárquicos. Y ahora Sánchez, que tampoco hace ascos a sentir-

sea duquesa de Franco, difícilmente podrá arrebatarle Sánchez la tiara sin perpetrar una ilegalidad como la del estado de alarma. Claro que el episodio ya sirve para hacer ruido y poner a don Felipe, en tanto que sucesor del *franquista* de su padre, una vez más en esa picota donde algunos tienen gran interés en que esté.